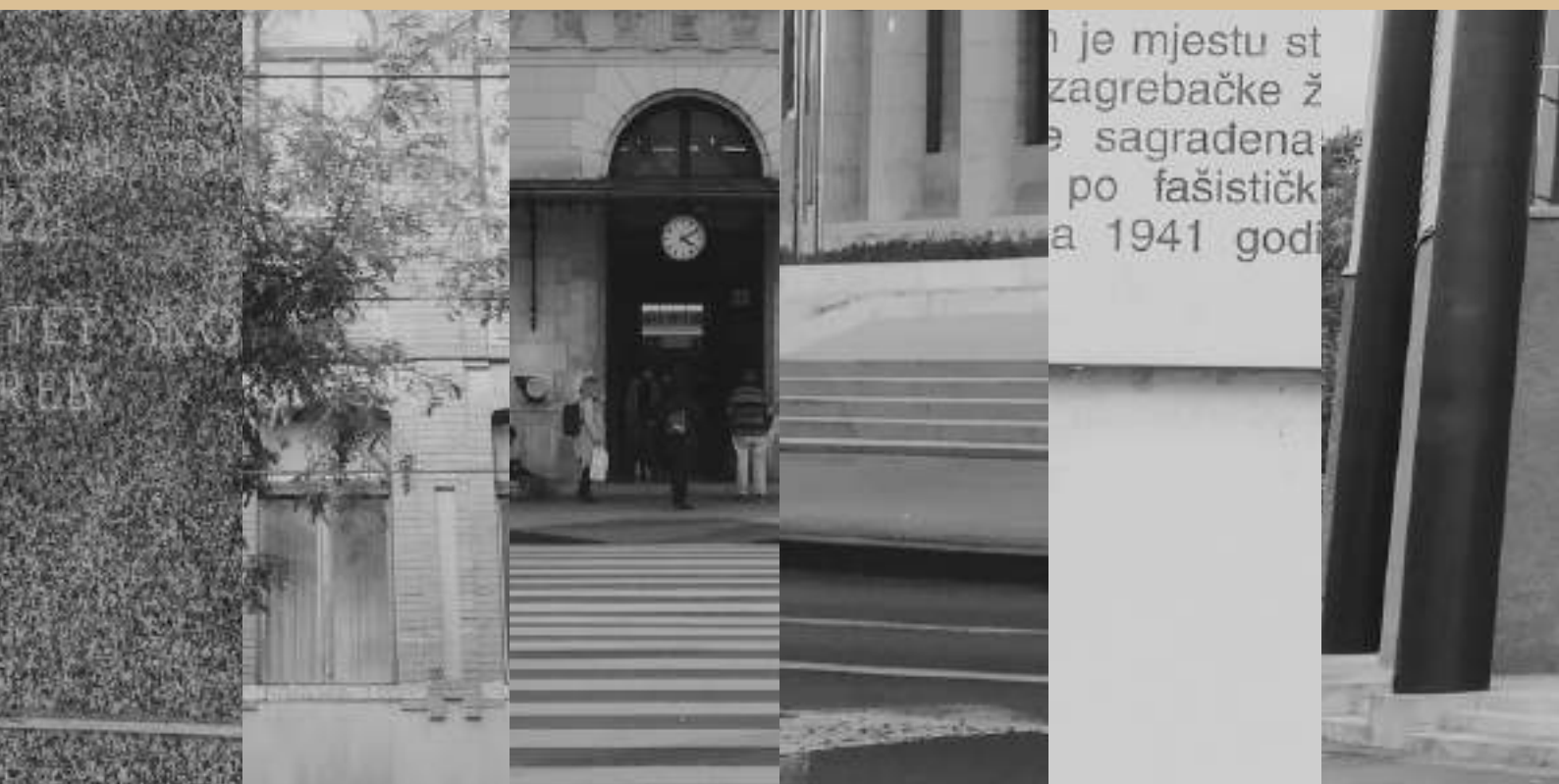

KREATIVNA RJEŠENJA ZA MEMORIJALIZACIJU DRUGOG SVJETSKOG RATA I POKRETA OTPORA U ZAGREBU: STUDENTSKI RADOVI

Uvod.....	s. 4
Studentski radovi.....	s. 8
• Marija Zirdum, Prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu Zagrebačka sinagoga.....	s. 9
• Nina Čepo, Prvi kolokvij: kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu - Prijedlog: Glavni kolodvor u Zagrebu.....	s. 11
• Tita Mikulaš, Memorijalizacija ubojstva civila u školi u Dvoru na Uni.....	s. 15
• Tonka Trutin, Prijedlog obilježavanja akcije u Botaničkom vrtu iz perspektive kulturalne traume i politike pamćenja.....	s. 17
• Marija Bišćan, Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu – rad na obnovi izbljedjelih spomen ploča.....	s. 19
• Lana Živković, Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu - Sjedište Ustaške nadzorne službe.....	s. 21
• Mia Karavla, 1. Kolokvij – Kreativni prijedlog obilježavanje mjesta sjećanja.....	s. 25
• Adam Brnad, Prvi kolokvij – Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu.....	s. 28
• Ivana Pavlović, Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu. Bivši dom ustaške mladeži — Runjaninova ulica, Zagreb.....	s. 29
• Ana Kolinger, Kolokvij: Kreativan prijedlog za obilježavanje prostora oko Studentskog centra/Francuskog paviljona.....	s. 32

INDEKS

- Jana Čorić, Zagrebački zbor – Savska cesta 25..... s. 33
- Nives Đerek, Obilježavanje mjesta otpora kod Botaničkog vrta..... s. 34
- Dragan Đuričić, Kolokvij 14.04.2025..... s. 36
- Ana-Marija Ferenčak, Odabrana lokacija - velike akcije otpora, Botanički vrt – Trg Marka Marulića..... s. 38
- Filip Triska, Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu: Spomen-park Dotrščina..... s. 40
- Sara Gudlin, Francuski paviljon..... s. 47
- Ivana Kužić, Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu. Francuski paviljon – studentski centar..... s. 49
- Marko Juzbašić, Prijedlog obilježavanja bivše zagrebačke sinagoge.. s. 50
- Ela Hamzić, Žene u otporu Ustaškom režimu i antifeministička propaganda..... s. 54
- Anita Bajić, Kreativni prijedlog obilježavanja Francuskog paviljona... s. 57
- Ivana Horžić, Prijedlog obilježavanja spomen područja na Glavnom Kolodvoru u Zagrebu..... s. 60
- Tajana Josipović, Francuski paviljon, Studentski centar u Zagrebu – prijedlog obilježavanja prostora kulturalne traume..... s. 63
- Marija Martić, Sjećanje u pokretu: treasure hunt..... s. 65
- Lea Kulaš, Obilježavanje Francuskog paviljona..... s. 68
- Leona Sablić, Prijedlog obilježavanja bivše džamije na Trgu žrtava fašizma u Zagrebu..... s. 69

• Lana Poljac, Tragovima traume – Kamenje spoticanja u Zagrebu.....	s. 71
• Marija Jerković, Kreativni predlog obeležavanja odabranog mesta sećanja na traumu.....	s. 74
• Ana Marušić, Kreativni prijedlog memorijalizacije antifašističke prošlosti u Zagrebu - Velika ilegalna tiskara - Klaićeva 17.....	s. 77
• Anja Matole, Prvi kolokvij.....	s. 79
• Josipa Milavić, Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu.....	s. 81
• Marija Mlinarević, 1. Kolokvij.....	s. 87
• Anja Milinković, Obilježavanje događanja tijekom Drugog Svjetskog rata u Zagrebu.....	s. 91
• Viktorija Mačinković, Spomenik žrtvama holokausta i žrtvama ustaškog režima pokraj Glavnog kolodvora u Zagrebu.....	s. 98
• Ema Mokrovčak, Prijedlog za obilježavanje „Akcije Botanički vrt“.....	s. 100
• Jelena Skočibušić, Kreativni prijedlozi obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu.....	s. 103
• Roberta Sunjog, Memorijalizacija Trga žrtva fašizma.....	s. 105
• Toni Lončarić, Zagrebačka sinagoga.....	s. 106
Grupni radovi.....	s. 107
English Summary.....	s. 110

UVOD

Od 2022. godine, Documenta koordinira mentorski program za studente Fakulteta političkih znanosti u Zagrebu, u suradnji s prof. Nebojšom Blanušom. Mentorski program za 2025. godinu bio je usmjeren na promišljanje uloge i položaja žrtava u hrvatskom društvu, prema unaprijed definiranoj metodologiji.

Među predloženim aktivnostima u sklopu programa, studenti su sudjelovali u stručno vođenim memorijalnim šetnjama po gradu Zagrebu, koje su bile fokusirane na izazove memorijalizacije žrtava Drugog svjetskog rata u gradu.

Više o Documentinim šetnjama na: <https://documenta.hr/zagreb-u-drugom-svjetskom-ratu/>

i na publikaciji: <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2021/04/Zagreb-u-ratu-otporu-stvaralastvu-i-pamcenju.pdf>

Nakon šetnji, studenti su imali zadatak odabrati jednu od posjećenih lokacija i osmisлити kreativni prijedlog za unapređenje praksi memorijalizacije i sjećanja, s ciljem da ta lokacija postane vidljivija i relevantnija u urbanom kontekstu grada

Među posjećenim lokacijama, najznačajnije su:

- Botanički vrt: mjesto jedne od najistaknutijih akcija pokreta otpora u Zagrebu. Danas su spomenici na toj lokaciji dotrajali i oštećeni prirodnim utjecajima, te nisu vidljivi ni poznati građanima.
- Trg žrtava fašizma: Trg je zanimljiv jer je kroz povijest više puta mijenjao ime – ovisno o političkim promjenama – te je jedna od rijetkih lokacija u Zagrebu posvećenih žrtvama Drugog svjetskog rata. Oko trga se nalaze zgrade koje su u doba ustaškog režima služile kao zatvori za protivnike režima, a koje su danas potpuno zaboravljene i bez ikakvih memorijalnih obilježja.
- Zagrebačka sinagoga: židovsku sinagogu su u potpunosti srušile ustaške vlasti 1941. godine i nikada nije obnovljena. Danas se na mjestu sinagoge nalazi tek mala spomen-ploča.
- Zagrebački zbor: od lipnja 1941. godine, lokacija je služila kao tranzitni logor za Židove, Srbe, komuniste i pripadnike otpora, prije nego što su bili deportirani u razne koncentracijske logore. Danas je ta lokacija dio studentskog kompleksa, bez ikakvog obilježja ili informacije o ljudima koji su tamo bili zatočeni tijekom Drugog svjetskog rata.

Fokus na zaboravljene i slabije memorijalizirane lokacije motivirao je studente da traže alternativne i inovativne načine kako se dodatno angažirati u kulturi sjećanja na žrtve Drugog svjetskog rata u kontekstu grada u kojem žive.

Prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu Zagrebačka sinagoga

Godine 1867. u zagrebačkoj Praškoj ulici izgrađena je sinagoga. Bila je glavno mjesto bogoslužja zagrebačke židovske zajednice u modernoj Hrvatskoj. Sinagogu je krasio pseudomaurski stil. Dizajnirana je prema hramu u Leopoldstadtu u Beču. Bila je jedino mjesto u kojem su Židovi mogli imati bogoslužja u povijesti grada Zagreba. Nažalost, sinagoga je srušena 1941. godine od strane Nezavisne Države Hrvatske, kako bi se nanijela što veća bol i šteta židovskom narodu. Bilo je dosta priča o obnovi i ponovnoj gradnji, no od toga se još ništa nije dogodilo. Razmatrajući činjenicu da Zagreb ima crkve i džamije sasvim je jasno – mora imati i sinagogu. Pregovori u Zagrebu su u tijeku i planovi za gradnju nove sinagoge kreću. No, povijest se mora njegovati tako da bi se svakako trebala odati počast i staroj sinagogi čije je rušenje izazvano čistom mržnjom prema židovskom narodu.

Budući da je i sama arhitektura oblik umjetnosti, sjećanje na sinagogu bi također bilo provedeno kroz umjetnost. Moj prijedlog načina obilježavanja mjesta sjećanja na traumu je kroz radionicu „Umjetnošću protiv zaborava“. Dakle, glavna aktivnost je umjetnička radionica na kojoj bi se sinagogu gledalo kroz oči umjetnosti. Sudionici bi kroz slikanje, izradu maketa, kolaža i sličnih likovnih tehnika mogli dati svoju umjetničku interpretaciju sinagoge. Učenje o povijesti i izgubljenom prostoru u potpunosti bi se provodilo kroz umjetnost. Radionica bi se

provodila u prostorijama *Documente*, ukoliko je to moguće. U suprotnom bi se pronašao slobodan prostor koji bi omogućio nesmetano održavanje ove radionice. Tko je ciljana skupina ove radionice? – Svi zainteresirani građani, no naglasak je ipak na mladima, studentima, učenicima i umjetnicima. Glavni cilj ovog projekta je obilježiti sjećanje na zagrebačku sinagogu kroz edukativni, interaktivni i umjetnički program s naglaskom na kolektivno pamćenje, osobno izražavanje i interkulturni dijalog.

Nakon provođenja radionice, održala bi se i završna izložba radova na samom mjestu gdje je sinagoga nekada postojala. Budući da je mjesto trenutno parking, smatram da bi to bilo izvedivo, naravno u dogovoru s Gradom i vlasnicima zemljišta. Ukoliko to nije moguće, pronašao bi se prostor u neposrednoj blizini. Radovi bi bili izloženi uz tekstualno pojašnjenje o čemu se radi i što je zapravo na radovima za sve prolaznike koji bi zastali i odlučili pogledati radove te se educirati o židovskoj povijesti u Zagrebu. Od dodataka na samoj izložbi mogući su multimedijски sadržaji (zvučne instalacije, projekcije starih fotografija i nacrti sinagoge, vizualne instalacije poput prikaza video materijala i sl.)

Što se tiče samog edukativnog aspekta cijele radionice, pokušali bi uključiti istaknute članove židovske zajednice u RH. Uz takve goste,

Prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumatu Zagrebačka sinagoga

posjetitelji i sudionici radionice mogli bi naučiti o povijesti zagrebačke sinagoge, samom njenom značaju, židovskoj kulturi, običajima i bogoslužju te sadašnjim iskustvima života u židovskoj zajednici. Gosti koji bi bili pozvani su: Ognjen Kraus, Irena Špek te rabini i ostali članovi zajednice. Naposljetku bi se mogla izraditi i knjiga sjećanja u kojoj bi posjetitelji i sudionici mogli ostaviti svoje osobne misli, poruke i razmišljanja što je jedan od odličnih načina obilježavanja sjećanja.

Više o gostima:

Ognjen Kraus – predsjednik Židovske općine Zagreb, aktivan je u očuvanju židovske baštine i daje osobni doprinos u temama sjećanja i kulture.

Irena Špek – arhitektica koja je aktivna u projektima o židovskoj baštini u Hrvatskoj.

Rabini iz Židovske općine Zagreb – odlični govornici o temama bogoslužja, običajima i značaju sinagoge u duhovnom smislu.

Glavna poruka cijelog projekta radionice i izložbe bila bi važnost njegovanja i očuvanja kulture i prošlosti svakog naroda pa tako i židovskog. Uz to, istaknula bi se i važnost edukacije o povijesti i umjetnosti kroz obilježavanje mjesta sjećanja na traumatu. Fokus bi bio, kao što je već rečeno, na interaktivnosti i

komunikaciji te prilici da se svatko ponaosob izrazi na umjetnički način na koji želi (slikanjem sinagoge, izradom kolaža, izradom maketa i sl.). Smatram da bi ovakva radionica privukla veći broj ljudi upravo zbog svog zanimljivog i opuštenog karaktera.

Primjer kako bi mogla izgledati obavijest o održavanju radionice i izložbe:

Prvi kolokvij: kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu - Prijedlog: Glavni kolodvor u Zagrebu

Na glavnom kolodvoru postoje dva indikatora Drugog svjetskog rata – spomenik s koferima ispred zgrade pošte koji nije primjereno označen (ima ploču koja nije ispred spomenika) i vjerojatno dobar dio ljudi ne zna ni što predstavlja i Crna Katica – parna lokomotiva koja tamo stoji pod krinkom običnog „daška povijesti“ i prikaza kako je željeznički promet nekada izgledao, no njena povijest puno je mračnija i značajnija. Lokomotiva se trenutno preuređuje pa možda i dobije neku oznaku, osim godine proizvodnje i prosječne brzine.

Copyrighted photo

SPOMENIK ŽRTVAMA HOLOKAUSTA I USTAŠKOG REŽIMA – INTERAKTIVNA TABLA I QR KODOVI NA KOFERIMA

Spomenik, vrijedan 11 milijuna kuna, predstavlja oduzetu prtljagu stradalih, a otkriven je na mjestu gdje je u kolovozu 1942. s Glavnog kolodvora oko 800 zagrebačkih Židova deportirano u koncentracijski logor Auschwitz. Postavljen u sjećanje na 30.000 Židova stradalih u Holokaustu u NDH, kao i na brojne žrtve drugih genocida i masovnih zločina koje su počinili ustaški režim i Treći Reich.

„Jesu li ovo kutije iz pošte?“ bilo je ozbiljno pitanje kojeg je netko jednom prilikom postavio voditeljici naše spomen šetnje. Ispred spomenika mogao bi stajati interaktivan ekran gdje se može vidjeti broj deportiranih, animirana mapa sa željezničkim rutama koje su prolazile Glavnim kolodvorom i s označenim logorima – kad se klikne na njih možete pročitati više... i općenito o ustaškom režimu u NDH. Mislim da Hrvatska previše bježi od tog dijela povijesti. Imena deportiranih mogla bi se vrtiti kao pozadina dok netko ne stisne na zaslon i krene u interakciju s njim. Na kofere koji su do visine od oko metar i pol mogli bi se ugraditi (kao metalne pločice) QR kodovi od kojih bi svaki sadržavao jednu kratku biografiju odabrane deportirane osobe ili preživjeloga. To bi moglo biti u obliku teksta i kratkih audio priča na hrvatskom i engleskom.

**Prvi kolokvij: kreativni prijedlog obilježavanja odabranog
mjestu sjećanja na traumu - Prijedlog: Glavni kolodvor u Zagrebu**

**CRNA KATICA (+ DIANA BUDISALJEVIĆ) – MALI
MUZEJ**

Parna lokomotiva proizvedena 1891. u Mađarskoj prevozila je prve logoraše NDH u prvi uspostavljeni ustaški logor – Danicu. Logor „Danica“ bio je prvi sabirni logor u NDH osnovan 15. travnja 1941. i postojao je do rujna 1942. godine. Logor se nalazio na prostoru zatvorene istoimene tvornice kemijskih proizvoda. Ovdje bi također bilo poželjno dodati ploču na kojoj piše da je lokomotiva korištena u ove svrhe, kao i podaci o logoru.

Kod te lokacije bih se fokusirala na priču o Dijani Budisavljević. Mislim da bi to povezalo ovu priču s koferima i lokomotivom te stvorilo malo spomen područje na žrtve konc. logora u Drugom Svjetskom ratu u NDH. U srpnju 1942., Budisavljević uspijeva dobiti dopuštenje da iz logora Stara Gradiška spasi veliki broj djece. Popisuje ih, označava imenima ili brojevima te ih vlakom dovozi u Zagreb. Po dolasku na Glavni Kolodvor, djeca su raskužena, obučena, nahranjena te poslana u nekoliko različitih prostora po gradu koji su bili pripremljeni za njihov smještaj. Glavni kolodvor je stoga prigodna lokacija za edukaciju o ovoj temi.

Diana Budisavljević (rođ. Obexer) rođena je 1891. u Innsbrucku. Nakon udaje za Julija Budisavljevića seli u Zagreb 1919. godine. Tijekom Drugog svjetskog rata, saznajući za stradanja žena i djece u ustaškim logorima, organizira humanitarnu akciju poznatu kao Akcija Diane Budisavljević. Pružala je pomoć zatočenima u Lohor-gradu, Gornjoj Rijeci, Staroj Gradiški i drugim logorima – hrana, odjeća, lijekovi i novac slani su posredstvom suradnika i Židovske općine. Posebno se angažirala u spašavanju djece. Uz pomoć njemačkog oficira von Kotziana i prof. Kamila Breslera, organizira premještanje djece iz logora u domove i udomiteljske obitelji, najviše preko Karitasa. Uspostavila je i detaljnu kartoteku s podacima o oko 12.000 djece. U suradnji s Crvenim križem i Međunarodnim Crvenim križem nastavlja pomagati djeci i zatočenicima, sve do kraja rata. U svibnju 1945. vlasti joj oduzimaju kartoteku, čime je onemogućena daljnja identifikacija mnoge djece. Svoja iskustva zapisivala je u dnevnik. Od 1972. do smrti 1978. živjela je u rodnom Innsbrucku.

Prvi kolokvij: kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu - Prijedlog: Glavni kolodvor u Zagrebu

Ovo je skraćena biografija preuzeta iz njenog dnevnika. Kompletne biografije mogle bi biti ispisane na ploči koja bi bila postavljena negdje između kofera i lokomotive. Na ploči bi mogli biti QR kodovi koji bi vodili na neku od njenih odabranih priča iz dnevnika. Osim toga, o njoj je snimljen i film koji bi se mogao vrtiti unutar Crne Katice, a sama lokomotiva mogla bi biti pretvorena u minijaturan interaktivan muzej. Tu bi se moglo sjesti i gledati film te čitati priče. Dakle, da se u lokomotivu može ući i da ima stolac ili fotelju koja je postavljena ispred interaktivnog ekrana na kojem bi se vrtio film s titlovima (mogao bi se odabrati neki od ponuđenih jezika). Ulaz bi bio besplatan i bilo bi otvoreno 24 sata dnevno.

Bilo bi zanimljivo da se doda još neki interaktivan element, osim interaktivnih ploča. Da postoji nešto gdje bi sami posjetitelji mogli sudjelovati. Primjerice da se u vlaku može napisati poruka ili nacrtati nešto kroz što bi ljudi mogli iskazati svoje emocije vezano uz to što su vidjeli i pročitali. Zagrebom prolaze brojni turisti, bilo bi zanimljivo vidjeti i neke od njihovih poruka, kao i potencijalna iskustva članova obitelji. Ove teme nažalost su u ovom ili onom obliku i danas itekako aktualne, znamo što se sve trenutno događa u svijetu. Baš zato je i bitno procesuirati te emocije. Poruke prikupljene tijekom godine mogle bi se projicirati na koferima na Međunarodni dan sjećanja na žrtve Holokausta (27.01.).

ZAŠTO JE POTREBNO OBILJEŽAVATI MJESTA SJEĆANJA NA TRAUME?

Iz pijeteta prema žrtvama, kao i zbog edukacije, potrebno je imati mjesta sjećanja na traume. Glavni kolodvor savršena je lokacija kako zbog direktne povezanosti s događajima u NDH, tako i zbog toga što je to izuzetno prometno mjesto koje predstavlja grad. To je glavni grad, a iz mog iskustva života u njemu, mislim da nije pretjerano posvećen obilježavanju povijesti (ni u pozitivnom ni u negativnom smislu), niti da ima ne znam kakve lokacije zbog kojih ljudi zastanu. Uz to, Hrvatska se voli odmicati od ovog dijela svoje povijesti. Smatram da su ljudi općenito desenzibilizirani i da se ne smijemo praviti kao da Hrvatska nije imala koncentracijske logore i to zaboraviti, ili još gore – ne znati. To se ne uklapa u nečiju politiku pa se ne spominje ni blizu kao Domovinski rat. Da se zaista naprave takve interaktivne table i QR kodovi, moguće je da bi ih vandali pokušali uništiti, zato bi trebali biti robusni. No i njima bi nakon nekog vremena dosadilo ako bi se Hrvatska zaista počela više baviti ovom temom. Potrebno je govoriti o tome, tako kreću promjene. Ako glavni kolodvor predstavlja grad, zašto ga ne bi predstavljao na ovakav način?

**Prvi kolokvij: kreativni prijedlog obilježavanja odabranog
mjestu sjećanja na traumu - Prijedlog: Glavni kolodvor u Zagrebu**

IZVORI:

<https://documenta.hr/novosti/zagreb-pamti-otpor-diana-budisavljevic/>

<https://www.antifasisticki-vjesnik.org/hr/kalendar/4/15/183/>

<https://www.index.hr/vijesti/clanak/u-zagrebu-otkriven-spomenik-zrtvama-holokausta-i-ustaskog-rezima-pogledajte/2359778.aspx>

Banjeglav, Tena; Dilica, Kristina; Straniero, Alice (2021) *Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i pamćenju: Vodič po Zagrebu u Drugom svjetskom ratu*, Documenta

Budisavljević, Diana *Dnevnik Diane Budisavljević 1941. – 1945.*

Memorijalizacija ubojstva civila u školi u Dvoru na Uni

U Dvoru na Uni 8. kolovoza 1995., nakon operacije Oluja, neidentificirana lica ubila su devet civila koji su 5. kolovoza 1995. bili prebačeni iz staračkog doma i umobolnice u Petrinji u školu koja se nalazila pokraj baze danskog UNPROFOR-a, gdje su ubijeni. Za ovaj zločin ne postoji sudska presuda pa je tako nepoznato tko su počinitelji, vjerojatno pripadnici jedne od nekoliko jedinica koje su se tijekom Oluje sukobljavale na tom području. Dvor je i dan danas grad s etnički raznolikom strukturom stanovništva što dodatno intenzivira potrebu da se razriješe traumatični događaji iz prošlosti ili da se bar primjereno memorijaliziraju mjesta stradanja. Školska ustanova zadržala je svoju namjenu mjesto je potrebno primjereno memorijalizirati kako ne bi došlo do sekundarne traumatizacije ili stvaranja nacionalističkih narativa kod učenika dok sadrži utvrđene činjenice.

Predlažem da se na samu školu postavi natpis sa sljedećim tekstom:

"Na ovom mjestu ubijeni su nemoćni i stariji civili, od strane nepoznatih počinitelja, koji su tražili utočište u zidovima škole. Njihova smrt predstavlja nemilosrdnost i tragičnost rata koja ne šteti nikoga. Neka ova ploča stoji kao podsjetnik da sada imamo mir koji smo odgovorni njegovati i održavati kao i podsjetnik na sve stradale nemoćne žrtve."

(Ispod čega mogu stajati imena žrtava koje su poginule u ovom događaju, ali nisam uspjela pronaći imena i prezimena svih poginulih, nisam sigurna jesu li svi identificirani, ali većina jest)

Osim žrtava stradalih unutar prostorija škole u žrtve bi uključila, tj. spomenula i bračni par koji je stradao oko istog datuma kada i žrtve u školi. Budući da su se nalazili u ulici koja je vrlo blizu škole te gleda na prednji prilaz spekulira se da su njihova ubojstva povezana, taj detalj nije toliko važan, ali zbog malog razmaka u počinjenju ubojstva uključila bi bračni par na popis žrtava.

Odlučila sam kako nema potrebe za navođenjem etniciteta žrtava koje su uglavnom identificirane kao Srbi, uz iznimku starije gospođe koja je bila Hrvatica, jer se radi o civilnim žrtvama, a počinitelji nisu identificirani. Škola je tijekom rata mnogima pružila utočište kada im je krov nad glavom bio najpotrebniji. Iz tog razloga predlažem da se iza škole, tj. igrališta sagradi multikulturalan centar ili "Kuća mira" koja će biti slobodan prostor za okupljanja svim građanima Dvora i okolice bez obzira na etnicitet, vjersku pripadnost ili dob. Prema tome, naglasak bi bio na „banijskom“ identitetu, tj. identitetskoj poveznici koja je bila najizraženija prije rata, ali je jasna i danas. Ovaj prostor omogućava i održavanje radionica, izložbi, filmskih projekcija i sličnih sadržaja koji

Memorijalizacija ubojstva civila u školi u Dvoru na Uni

pozitivno utječu na povezivanje zajednice. Otvara i mogućnost održavanja radionica i treninga raznim nevladinim organizacijama koje rade sa civilima i veteranima iz ratova devedesetih (kao što je CNA, YIHR, Documenta i sl.) Na taj način bi mjesto stradanja bilo jasno označeno i memorijalizirano, a zajednica bi dobila nove sadržaje koji bi oživjeli taj dio Banije kao i pružili alate za rad na "pomirenju".

Prijedlog obilježavanja akcije u Botaničkom vrtu iz perspektive kulturalne traume i politike pamćenja

U Zagrebu, između Botaničkog vrta i Doma zdravlja u Runjaninovoj ulici, nalazi se prostor koji krije snažno simboličko i povijesno značenje – iako danas u svakodnevici prolaznika gotovo neprimjetan. Na tom se mjestu u kolovozu 1941. godine odvila prva velika komunistička akcija u centru Zagreba, koju su izveli mladi pripadnici SKOJ-a s ciljem da dokažu kako ilegalni antifašistički pokret nije uništen (Goldstein, 2008). Akcija, koju je vodio Slavko Komar, bila je i čin sjećanja – osveta za ubojstvo Krste Ljubičića, studenta bliskog komunističkom pokretu kojeg su 1937. ubili frankovci u tadašnjem studentskom domu (Jareb, 2006).

U intervjuu za projekt "Osobna sjećanja" Slavko Komar detaljno opisuje organizaciju, dinamiku i posljedice akcije, kao i njezinu dublju poruku. Akcija je, kako sam Komar kaže, morala „uspjeti savršeno“ – ne samo kao fizički napad, nego i kao simbol otpora, kao poruka režimu da ideologija borbe nije slomljena (Komar, 2009). Ta poruka, međutim, nije završila samo s bacanjem bombi i pucnjavom – režim je vrlo brzo odgovorio brutalnom odmazdom (Komar, 2009). Više od 180 ljudi, mahom Židova i komunista, ubijeno je u danima nakon akcije, što ovaj događaj čini i tragičnim i potresnim dijelom kolektivne memorije Zagreba i Hrvatske.

Međutim, politika pamćenja kao da je zatajila. Danas se na toj lokaciji nalazi jedna ploča i

spomen-kamen, teško čitljiv i gotovo neprimjetan. S obzirom na značaj događaja, ovakvo obilježavanje ne odgovara ni razmjerima povijesnog trenutka, ni emocionalnom sloju koji ovaj prostor nosi. Zato predlažem oblikovanje novog, kreativnog i angažiranog pristupa komemoraciji kroz tri međusobno povezana elementa.

Prvi prijedlog odnosi se na digitalnu obnovu memorije – postavljanje QR kodova pokraj postojećih spomen-obilježja koji bi vodili do platforme s dokumentima, fotografijama, kartama i video-svjedočanstvima poput intervju sa Slavkom Komarom (2009). Time bi povijest postala pristupačnija i osobnija, povezana s glasovima aktera, a ne samo hladnim tekstom na kamenu.

Drugi je stvaranje memorijalne staze – putem umetnutih tragova (metalni obris cipela, isječki iz Komarovih rečenica na pločnicima, diskretne siluete) rekonstruirala bi se ruta kretanja sudionika akcije, čime bi se omogućilo iskustveno učenje i aktivna memorijalizacija prostora. Ta staza ne bi bila samo podsjetnik na događaj, već bi ljude doslovno vodila kroz priču, korak po korak.

Treći je prostor dijaloga – otvoreni kružni prostor u Botaničkom vrtu, nazvan "Krug sjećanja", namijenjen razgovorima, predavanjima, čitanjima i međugeneracijskom

Prijedlog obilježavanja akcije u Botaničkom vrtu iz perspektive kulturalne traume i politike pamćenja

povezivanju. Jer pamćenje nije statično; ono je živo, izloženo interpretaciji i kontekstu, a upravo dijalog može postati prostor u kojem se trauma transformira u kolektivno razumijevanje.

Ovakav pristup ne nudi samo novo lice komemoracije, već i novu vrstu angažiranosti – onu koja povezuje prostor i povijest, prošlost i sadašnjost, osobno i kolektivno. Time bi se lokacija Botaničkog vrta i Runjaninove, umjesto da ostane zaboravljena među drvećem i zgradama, pretvorila u mjesto koje ne samo pamti, nego i uči, pita i poziva na odgovornost.

U kontekstu kulturalne traume, gdje se povijest često svodi na crno-bijele narative i plošne spomenike, upravo je ovakav višeslojan, osjetljiv i suvremen način komemoracije ključan za otvaranje prostora suosjećanja i razumijevanja. Jer, kako nas uči Komarov glas iz intervjua – nije dovoljno da se zna da je nešto bilo. Mora se i osjetiti zašto je to bilo važno (Komar, 2009).

Izvori:

Komar, S. (2009). Osobna sjećanja – video arhiva. Intervju, Centar za suočavanje s prošlošću Documenta. Dostupno na: <http://www.osobnasjecanja.hr/video-arhiva/slavko-komar/>

Goldstein, I. (2008). Hrvatska 1918.–2008. Zagreb: EPH, Novi Liber.

Jareb, Mario Ustaško-domobranski pokret od nastanka do travnja 1941. godine. Zagreb: Hrvatski institut za povijest ; Školska knjiga, 2006

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu – rad na obnovi izbljedenih spomen ploča

Nakon spomen šetnje na koju smo se uputili 7. travnja 2025. godine u sklopu kolegija Kulturalna trauma i politike pamćenja, odlučila sam se predložiti rad na obnovi i dokumentaciji spomen ploča koje je u međuvremenu „nagrizao zub vremena“. Prije svega, to bi bile spomen ploče na nekoliko lokacija:

1. Spomen ploča na zgradi bivšeg Zatvora ustaškog redarstva na adresi ulica Franje Račkog 9

Budući da je u toj zgradi bio jedan od najvećih mučilišta u Zagrebu, kako to opisuju Documentin vodič, smatram da bi spomen ploče na mjestima nekadašnjih zatvora iz kojih su se odvodili zatvorenici u logore ili na mjesta strijeljanja trebale biti vidljivije i svjedočiti o kompleksnoj i traumatičnoj naravi naše prošlosti. Nadalje, ispod same spomen ploče moglo bi se staviti dodatno pojašnjenje kao i istaknuti da je iz tog zatvora odvedeno mnogo ljudi na razne lokacije mučilišta i ubijanja te da nije riječ samo o istaknutim pojedincima navedenim na spomen ploči koja je na ovoj lokaciji podignuta.

2. Spomen-područje Dotrščina

Budući da Virtualni muzej Dotrščina traži obnovu spomenika koji su nerijetko grafitirani

znakovljem NDH i oštećivani, kao i povratak kamenog bloka s informacijom o stradanjima, ova akcija revitalizacije spomen-područja bila bi korisna i pri osvješćivanju toga što su zapravo bili zločini ustaške vlasti i da su oni počinjeni čak i nedaleko samoga glavnog grada.

3. Botanički vrt na adresi Trg Marka Marulića 9a

U spomen na akciju u kojoj je dvanaest SKOJ-evaca organiziralo 4. kolovoza 1941. godine napad na ustašku sveučilišnu vojnicu koja je bila smještena u domu u Runjaninovoj ulici nasuprot sadašnje bolnice, u kojoj je tada bio taj studentski dom, postavljena je danas izrazito teško čitljiva spomen-ploča. Ona svjedoči o antifašističkim naporima unutar glavnoga grada tadašnje Nezavisne Države Hrvatske, na mjestu pored kojeg veliki broj prolaznika prolazi svakodnevno, ne primjećujući taj spomenik niti obilježavajući ovo mjesto sjećanja.

Iako postoji velik broj drugih zanemarenih spomen-ploča, gore navedene odabrala sam kao reprezentativne za komemoraciju ovog još uvijek traumatičnog razdoblja hrvatske povijesti koje se još često percipira previše kontroverznim i posljedično je obavijeno šutnjom koju perpetuiraju i same vrhovne političke organizacije. Kako bi se to promijenilo i potaknula svijest ne samo među građanima

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu – rad na obnovi izbljednjenih spomen ploča

Republike Hrvatske, već i šire, smatram da bi bilo korisno provesti ovaj projekt u suradnji s nekim međunarodnim organizacijama poput organizacije European Heritage Volunteers koja ima svoje sjedište u Njemačkoj. Osim raznovrsnih projekata u Njemačkoj, nekolicina kojih se bave memorijalizacijom mjesta sjećanja na Holokaust, u suradnji s drugim nevladinim organizacijama te mjesnim zajednicama, oni rade na očuvanju kulturalnog naslijeđa u Europi. Tako su neki od njihovih nedavnih projekata uključivali rad na iskapanju podruma u kući nacističkih stražara u podružnici austrijskog nacističkog logora Mauthausen – Gusenu, rad na očuvanju povijesne židovske baštine u Halberstadtu, konzervaciji srednjovjekovnih zidina u Weimaru, valorizaciji ruralnog naslijeđa u selu Pitomača u Hrvatskoj i mnogi drugi.

Iz navedenoga može se vidjeti kako organizacija European Heritage Volunteers radi na očuvanje raznolike baštine na europskom kontinentu, a provodila je projekte i na hrvatskom tlu. Osim toga, njihovo iskustvo u revitalizaciji spomenika i spomen ploča očituje se i u tome što je jedan od njihovih projekata uključivao revitalizaciju i dokumentaciju nadgrobničkih spomenika u njemačkim gradovima.

Budući da njihovi projekti obično traju po dva tjedna, zajedno s popratnim edukacijskim sadržajima, smatram kako bi revitalizacija

navedenih spomen ploča predstavljala idealan projekt za suradnju organizacije kao što je Documenta i one kao što su European Heritage Volunteers. Na taj način sudionici, od kojih svaki mora biti iz po jedne države, mogli bi se upoznati s traumatičnim naslijeđem koje je proizvela ustaška vlast na ovom području, kao i s načinom na koji se sadašnje vlasti nose ili bolje rečeno, ne nose, s pokušajima memorijalizacije ovakvih mjesta sjećanja. Radom na ovim spomen pločama i edukacijom upoznali bi se s nekoliko dimenzija razdoblja Drugog svjetskog rata u Zagrebu – ustaškom vlasti, represijom koju je provodila ustaška vlast i likvidacijom zatvorenika te bi mogli saznati i o samom pokretu otpora koji se smatra jednim od najvećih pokreta otpora u razdoblju Drugog svjetskog rata.

Nadalje, na takvim projektima postoji i praksa da sami sudionici moraju pripremiti prezentacije o sličnim primjerima iz njihovih vlastitih sredina koje kasnije prezentiraju članovima mjesne zajednice grada ili mjesta u kojemu sudjeluju na projektu. Time bi se postiglo upoznavanje zagrebačkih građana s traumatičnom prošlošću drugih skupina i poteškoćama u memorijalizaciji drugih mjesta, što bi im pomoglo smjestiti u kontekst probleme s kojima se susreću i svi oni u Hrvatskoj koji ne žele da takva, iako izrazito traumatična, baština padne u zaborav.

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu - Sjedište Ustaške nadzorne službe

Svakodnevno prolazimo pored mjesta koja nose teške slojeve povijesti, skrivaju ljudsku patnju i traumu te maskiraju ljudske zločine, a da toga nismo ni svjesni. Takav je slučaj bio i s većinom studenata Fakulteta političkih znanosti koji su, sudjelujući na spomen šetnji po Zagrebu u organizaciji Documente, ostali pomalo šokirani kada su shvatili koliko je lokacija u gradu pored kojih prolaze ne razmišljajući, štoviše rutinski, a od kojih svaka priča vlastitu priču vrijednu slušanja, promišljanja i pamćenja. Jedna od posjećenih lokacija bila je i naizgled obična stambeno-poslovna zgrada, koja je trenutno u svojem prizemlju čak i domaćin nekim od poznatih lanaca trgovina, a koja je u razdoblju Drugog svjetskog rata služila kao sjedište Ustaške nadzorne službe, tajne policije i vrhovne službe ustaškog sustava terora u Zagrebu. Naime, u podrumu spomenute zgrade nalazio se i zatvor, u pamćenjima svjedoka kategoriziran riječima „ljudska klaonica“, koji je bio jedno od središnjih lokacija ustaškog fizičkog i psihičkog mučenja s ciljem kažnjavanja uhićenih, ali i otkrivanja njihovih suradnika i pomagača. Među žrtvama ovog mjesta svakako je potrebno istaknuti sestre Baković, Rajku i Zdenku, mlade žene koje su pokazale nevjerojatnu hrabrost pred torturom i koje su zbog otpora koji su pružale fašističkoj vlasti uhićene i teško mučene. U konačnici, Rajka je od posljedica mučenja preminula u bolnici, dok je Zdenka, strahujući da će ustaše iz nje „izvući“ informacije o drugim suradnicima, skočila s

trećeg kata ove zgrade, nakon čega je i preminula (Documenta, 2021: 53).

Uzevši u obzir da je navedeni isječak iz povijesti danas gotovo izbrisan iz gradskog pamćenja, javlja se pitanje može li se kulturalna trauma poput ove uistinu procesuirati i može li se uopće omogućiti prošlosti da se na neki način zaokruži, ako se mjesta poput ovoga ne obilježe, odnosno ako im se ne prizna status povijesnog svjedočanstva i ako se ona ne uključe u javni prostor kao podsjetnici na odgovornost i otpor, ali i na teror koji je u povijesti prožimao grad? U tom svijetlu, ovaj esej donosi prijedlog kreativnog obilježavanja sjedišta Ustaške nadzorne službe koje se nalazi u Zvonimirovoj 2 – kao čina povratka glasa onima koji su šutjeli da bi drugi mogli živjeti.

U kontekstu memorijalizacije odabrane lokacije primarni je cilj naglasiti kako je riječ o nevidljivoj traumi, odnosno kako ljudi svakodnevno prolaze pored (u doslovnom, ali i figurativnom smislu) mjesta zločina, a da toga nisu svjesni – dakle, riječ je o svojevrsnom prolaženju u tišini. Sukladno tome, prijedlozi koji slijede u nastavku eseja neće obuhvaćati grandiozne spomenike i ploče, već se predlaže diskretan oblik memorijalizacije koji odgovara prirodi same kulturalne traume, a koji zahtijeva od prolaznika da svjesno obrate pažnju i aktivno, a ne pasivno, procesuiraju njezin sadržaj. Osim toga, još jedna od ključnih ideja koja stoji iza

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu - Sjedište Ustaške nadzorne službe

prijedloga za memorijalizaciju jest upravo suprotstavljanje anonimnosti i dehumanizaciji žrtava fašističkog režima, i to prvenstveno kroz odavanje počasti sestrama Baković (1).

Prvi od prijedloga za memorijalizaciju sjedišta UNS-a i ustaškog zatvora uključuje prenamjenu jednog od lokala koji se nalaze u prizemlju zgrade (za potrebu rada uzet će se onaj s lijeve strane ulaza u samu zgradu), pri čemu bi se isti zatvorio te bi se na mjesto njegova ulaza, umjesto postojećih vrata, postavila tzv. „Tiha vrata“ kao središnji aspekt memorijalizacije. Naime, „Tiha vrata“ bila bi zatvorska vrata, simbolizirajući tako zatvor koji se nalazio u podrumu zgrade i koji je bio mjesto brutalnog mučenja i ubijanja zatvorenika, a čija bi masivnost, robusnost i težina materijala predstavljali težinu zločina koji su iza njih počinjeni (još jedna opcija koju je moguće uključiti jest da se naglasi kako vrata nemaju

ključ, čime bi se aludiralo na to da su takva vrata za mnoge predstavljala ulaz, ali ne i izlaz). „Tiha vrata“ vodila bi u prostor jednog od lokala koji se trenutno nalaze u sklopu zgrade, a gdje bi se otvorila spomen-soba kao snažan i intiman prostor sjećanja i obrazovanja u kojoj bi posjetitelji mogli vidjeti sačuvane dokumente, slike i predmete iz razdoblja fašističke vlasti, ali i koja bi bila prostor za informiranje o ustaškom režimu i njegovim žrtvama (ovdje bi se također mogli odvijati pojedini edukativni sadržaji o kojima će biti riječ u nastavku rada). Tako koncipirana spomen-soba obuhvaćala bi prije svega povijesno-kontekstualni dio, odnosno kronološku crtu događaja Drugog svjetskog rata i ustaške vlasti u Hrvatskoj, a zatim i konkretne informacije o zgradi u kojoj se posjetitelji nalaze – što je ona bila, tko je u njoj boravio i što se sve u njoj odvijalo, s posebnim naglaskom na zatvor, mučenje i žrtve. Jedan od kutova prostorije bio bi uređen kako bi predstavljao sam podrum zgrade, odnosno zatvor, a doživljaj bi bio upotpunjen ambijentalnim zvukovima, kao što su kapanje, zveckanje ključeva i koraci (potrebno je istaknuti kako se u ovom dijelu sobe ni na koji način ne bi prikazivalo nasilje, niti zvukovima niti slikom), kako bi se kod posjetitelja stvorio osjećaj nelagode. No, navedeni bi zvukovi bili vrlo tihi kako bi se posjetitelje „prisililo“ da oslušuju traumu, naglašavajući tako da kulturalna trauma nije uvijek jasno ocrtana u društvu, već da je potrebno „zagrebat“ kako bi ju se otkrilo.

1. Prolaz sestara Baković, gdje se nalaze njihove biste, već odaje počast Rajki i Zdenki kao heroinama antifašističkog pokreta, no memorijalizacija u sklopu lokacije u Zvonimirovoj ulici omogućila bi stavljanje dodatnog naglaska na izravno mjesto zločina gdje su sestre mučene i gdje su pokazale vrhunac svoje odanosti višim idealima, ne dopuštajući ruci krvnika da prodrije do njihove časti.

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu - Sjedište Ustaške nadzorne službe

Maleni dio prostorije (naglasak na minimalističkom prikazu) bio bi posvećen i samim žrtvama koje su stradale u ili zbog djelovanja zatvora u Zvonimirovoj, pri čemu bi na zidu bila ispisana njihova imena, a u digitalnom obliku ispred zida nalazila bi se knjiga sjećanja s okupljenim svjedočanstvima. U konačnici, spomen-soba obuhvaćala bi i zaseban medijski dio u kojemu bi se prikazivali intervjui i dokumentarni zapisi povezani s djelovanjem ustaškog režima u Zagrebu i sa samim žrtvama. Također, uz „Tiha vrata“, odnosno ulaz u prostor, bio bi postavljen QR kod pomoću kojeg bi svi prolaznici, čak i oni koji nemaju namjeru ući u spomen-sobu, mogli pročitati osnovne informacije o vratima kao načinu memorijalizacije lokacije, kao i o njezinim žrtvama, uključujući i dostupne slike te prikupljena svjedočenja i sjećanja samih žrtava.

Memorijalizacija bi bila upotpunjena tzv. „Prozorom spasa“ – prozorom na trećem katu (simbolika trećeg kata s kojeg se bacila Zdenka Baković) u kojemu bi svaku večer nakon što zađe sunce iza bijelog zastora gorilo slabo svjetlo, podsjećajući na to da su čak i u tami neki vidjeli svoj spas. Na ovaj bi se način odala počast svim antifašistima koji su stradali pod ustaškim režimom, simbolizirajući „prozor spasa“ kroz koji bili voljni iskočiti za svoje ideale.

Naposlijetku, potrebno je naglasiti kako memorijalizaciju odabrane lokacije treba pratiti

kontinuirana edukacija i razgovor. Drugim riječima, spomen-soba koristila bi se i kao prostor za predavanja i razgovore o kulturalnim traumama i pamćenju, kao i o samoj fašističkoj vladavini u Hrvatskoj i temama povezanim s njom. U sklopu edukacije bi se također održavale i umjetničke izložbe i projekcije novih filmova povezanih s navedenom tematikom, a posebnu bi aktivnost predstavljale šetnje u organizaciji Documente, koje bi kao posljednju lokaciju mogle uključivati upravu ovakvu spomen-sobu u Zvonimirovoj ulici. Prostor bi se također mogao koristiti i za radionice za učenike i studente, kao i za umjetničke radionice. Na taj način, prostor nekadašnjeg terora i represije postao bi upravo suprotno – prostor stvaranja i edukacije.

Zgrada u Zvonimirovoj samo je jedna od lokacija u Zagrebu koje, kao mjesta mučenja i ubojstava, stoje bez ikakvog znaka i obilježja, bez spomena na ono što se ondje dogodilo, onemogućavajući tako integraciju kolektivne traume u svijest građana. S obzirom da se i ovaj nedostatak memorijalizacije može promatrati kao svojevrsna poruka - da se prošlost može zaboraviti ukoliko ju ne negujemo, zanemarujući pritom razdor koji taj isti zaborav može unijeti u društvo, čak i desetljećima nakon što se traumatski događaj izvorno dogodio, potrebno je označiti mjesta zločina i ne dopustiti dehumanizaciju žrtava režima koji potencijalni zaborav može promatrati kao svoj dobitak.

**Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu -
Sjedište Ustaške nadzorne službe**

LITERATURA

Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću
(2021) Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i
pamćenju. Vodič po Zagrebu u Drugom
svjetskom ratu. [https://documenta.hr/wp-
content/uploads/2021/04/Zagreb-u-ratu-
otporu-stvaralastvu-i-pamcenju.pdf](https://documenta.hr/wp-content/uploads/2021/04/Zagreb-u-ratu-otporu-stvaralastvu-i-pamcenju.pdf).
Pristupljeno 11. travnja 2025.

1. Kolokvij – Kreativni prijedlog obilježavanje mjesta sjećanja

U sklopu kolegija 'Kulturalna trauma i politike pamćenja' organizirana je spomen šetnja tijekom koje smo posjetili važne lokacije koje nose povijest povezanu s Drugim svjetskim ratom, antifašističkim pokretom i stradanjima židovske zajednice i drugih marginaliziranih skupina. Lokacije od Glavnog kolodvora i Trga žrtava fašizma do lokacije bivše sinagoge i spomenika kod Botaničkog vrta aktivni su prikazi kulturne traume koja oblikuje identitet grada. Iako je spomenicima na ovim lokacijama na neki način odana počast stradalima, ove lokacije danas su postale često zanemarivane od strane građana i svakodnevnih prolaznika.

Jedan od, meni najupečatljivijih, simbola potisnute traume nalazi se kod Glavnog kolodvora, ispred zgrade Hrvatske pošte, a to je spomenik poznat kao "Posloženi koferi". Iako mnogi građani ni neznaju što ta skulptura zapravo znači, neki od građana donose neke jednostavne zaključke te misle da to predstavlja jednostavno pošiljke ispred pošte. Međutim, pravo značenje ove skulpture simbolizira osobne stvari židovskih građana koji su, upravo s te lokacije, deportirani u koncentracijske logore. Ovi koferi koji su uredno složeni i napušteni, predstavljaju živote koji su prekinuti. U blizini, smještena je i lokomotiva poznata kao "Crna Katica". Iako nema izravnih povijesnih dokaza da je ova konkretna lokomotiva prevozila logoraše, podsjeća na sustav koji je služio za prisilno odvođenje ljudi. U drugom

dijelu grada, iza Studentskog centra, nalazi se Frančeskin paviljon, koji je svjedok teških povijesnih razdoblja i također nosi teške priče logoraša, a u blizini Botaničkog vrta, iako stoji jedan spomenik posvećen žrtvama fašističkog režima, tekst na njemu je gotovo nečitljiv, te radi toga potpuno zanemaren, a preko puta ceste nalazi se ograda u kojoj je također bio ugravirani tekst, koji je danas gotovo ne postojeć. Jedna od najžalosnijih dijela šetnje bila je lokacija kod hotela Dubrovnik, na Trgu bana Jelačića, gdje je nekada stajala monumentalna zagrebačka sinagoga. Danas se na tom mjestu nalazi parkiralište, a to je savršen pokazatelj izostanka memorijalne svijesti građana grada Zagreba. Iako postoji mala oznaka koja podsjeća na njezino postojanje, prostor gotovo u potpunosti ignorira činjenicu da je srušena kulturna i povijesna prisutnost zagrebačkih Židova.

Obilježavanje ovakvih povijesno važnih mjesta sjećanja ne bi smjelo biti pasivno jer su to prostori koji bi građane svakodnevno trebao podsjećati na povijest, empatiju te odavanje počasti, a smatram da svakoj lokaciji treba tako malo da bi ponovo bila pravedno obilježena kako zaslužuje. Iako su ovi spomenici najčešće smješteni u centru te dobro poznatim lokacijama, nažalost ostaju ignorirani. Iako mislim da je glavni razlog tome njihova fizička nevidljivost, ulogu u tome igra i činjenica da ovi spomenici podsjećaju na traumu, bol i gubitke,

1. Kolokvij – Kreativni prijedlog obilježavanje mjesta sjećanja

što u društvu često bude neugodna tema te se često izbjegava suočavanje s traumatskom prošlošću, jer to zahtijeva aktivno kritičko razmišljanje o vlastitim grijesima. Posjetiteljima se čini lakše ignorirati takva mjesta, jer ona podsjećaju na nepravde koje nisu bile ispravljene, a time spomenici gube svoju funkciju kao prostori aktivnog pamćenja. Mislim da je za 'oživljavanje' ovih spomenika odnosno njihovo ponovno isticanje, potrebno svega nekoliko moderniziranih detalja koji bi vrlo brzo ponovo privukli pažnju građana. Iako su neki spominici dovoljno upečatljivi, nedostatak njihovog konteksta dovodi do nerazumijevanja značenja skulpture.

Jedan od glavnih ideja za obilježavanje ovakvih povijesno važnih lokacija je organizacija obilježavanja dana žrtava fašizma barem jednom godišnje. Na ovaj dan, mogle bi se organizirati besplatno vođene rute po gradu baš kao i spomen šetnja u koju smo se mi upustili. Ovakve rute omogućile bi građanima, a i turistima, širenje svijesti te slušanje konteksta svake od lokacija. Na taj bi se dan mogle održavati i brojne izložbe na temu žrtava fašizma, a mogle bi se i postaviti projekcije na zidove paviljona kao što su kratke filmske isječke, slogane, arhivske snimke itd. Još jedan od načina kako bi se spomenici oživjeli, bilo bi korisno staviti naljepnicu QR koda koje možete pronaći svugdje po gradu. Bezbroj puta mi se dogodilo da se satima vozim u tramvaju ili

hodam ulicama te iz neke dosade i znatiželje skeniram QR kodove koje pronalazim putem. Neki me dovode do korisničkih računa na društvenim mrežama, neki do zanimljivih playlista, a neki i do zanimljivih lokacija. Mislim da bi uz današnje masovno korištenje mobitela u svakodnevnicu itekako mogla privući pažnja kroz QR kodove na nešto ovako bitno. Isti takav QR kod trebao bi se postaviti i uz samu skulpturu. Iako je tekstualni ili auditivni opis spomenika vrlo dobra ideja, također zahtjeva neku vrstu pažnje te interesa. Šetajući Zadrom, često slušam poznate morske orgulje. Tako mi je palo na pamet kako bi se i u našem gradu mogla uvesti neka slična ovakva instalacij. Bilo da je lokomotiva, kovčezi ili drugo, uz skulpturu bi bilo zanimljivo pustiti audio koji bi simbolizirao glasove žrtava. Na mnogim kolegijima na fakultetu, istraživali smo digitalizaciju, velike digitalne, šarene i svijetle plakate koji prolaznicima, pa čak i vozačima, u današnje vrijeme odvlači najviše pažnje, a vodeći ih mediji često koriste i za sublimarno postavljanje prioriteta u um prolaznika. Iako se bilbordi i svjetleći ekrani koriste skoro isključivo za reklamiranje luksuznih proizvoda, velikih filmova ili koncerata, upravo bi ti medijski prostori mogli biti iskorišteni za sjećanje onoga što je bitno. Kada bi se bar neki veliki digitalni ekrani, LED panoi i bilbordi pretvorili u platformu za sjećanje, na njima se ne bi prikazivali automobili i parfemi, već lica i imena žrtava, isječki iz svjedočanstava, citati

1. Kolokvij – Kreativni prijedlog obilježavanje mjesta sjećanja

preživjelih, fotografije uništenih domova, zatvorenih sinagoga i ispraznjenih stanova. U samo toj jednoj gesti, suvremeni medijski prostor koji je inače korišten za konzumerizam, postao bi prostor etičkog pamćenja kulturalne traume. Time se podiže svijest među građanima koji možda nikada nisu ni čuli za neka od spomenutih mjesta stradanja.

Prvi kolokvij – Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu

ZAGREBAČKI ZBOR – SAVSKA CESTA 25

Navedeno mjesto je prilično dobro očuvano te posjeduje velik komemorativni potencijal. S obzirom da se ovo zdanje nalazi iza sadašnje zgrade Studentskog centra, nije toliko prepoznatljivo bez obzira na dobru očuvanost. Za svrhu komemoracije, mogao bi se napraviti kip ili skulptura koja bi ispričala priču o ovom mjestu na umjetnički način te koja bi učinila ovo mjesto više prepoznatljivim.

BOTANIČKI VRT – TRG MARKA MARULIĆA 9A

Smatram kako je ovo mjesto obilježeno na primjeren način, ali isto tako smatram kako je potrebna restauracija spomen kamena s obzirom da se skoro i ne vidi što piše na njemu.

GLAVNI KOLODVOR – TRG KRALJA TOMISLAVA 12

Smatram kako je ovo mjesto obilježeno na primjeren način iako bi se označivač samog spomenika mogao pomaknuti na neko drugo, vidljivije mjesto.

ZAGREBAČKA SINAGOGA – PRAŠKA ULICA 7

Smatram kako bi se mogla napraviti malo veća

ploča s obzirom da je postojeća premala, samim time bi više ljudi moglo prići i vidjeti što je prije bilo na tom mjestu.

KAMENI SPOTICANJA

Najinteresantniji dio memorijalne šetnje mi je bila adicija kamena spoticanja te smatram kako su dobra ideja iako nisu toliko vidljivi.

GLAVNA POŠTA – JURIŠIĆEVA 13

Na navedenom mjestu bi se mogao napraviti svojevrsan (interaktivan) muzej koji bi bio fokusiran na obavještajne službe i njihov rad kroz povijest s posebnim fokusom na Drugi svjetski rat s obzirom da je u ovoj zgradi bila glavna centrala za osovinske tajne službe koje su djelovale na ovom teritoriju.

DŽAMIJA – TRG ŽRTAVA FAŠIZMA (TADA TRG KULINA BANA)

Smatram kako sam naziv trga dovoljno komemorira taj period, no isto tako smatram kako bi se u Meštrovićevom paviljonu mogle više održavati povijesne izložbe koje govore o tom periodu, dakle s dodatkom povijesnih dokumenata, plakata i slično što bi potencijalno više dočaralo navedeni period većem broju ljudi.

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu Bivši dom ustaške mladeži — Runjaninova ulica, Zagreb

Za vrijeme trajanja Nezavisne države Hrvatske, zgrada u Runjaninovoj ulici bila je sjedište ustaške mladeži, organizacije koja je oblikovala mlade generacije u skladu s fašističkom ideologijom režima ili bolje rečeno ideološki i organizacijski aparat režima, zadužen za političku indoktrinaciju djece i mladih. Ova lokacija nije samo fizički prostor, već i simbol jednog od najopasnijih aspekata svakog totalitarnog režima: oblikovanje svijesti budućih generacija kroz sistematsku proizvodnju mržnje i poslušnosti. Uz to, ova lokacija simbolizira i kako su fašističke ideje sustavno usađivane u mlade ljude, čime postaje prostor sjećanja ne samo na žrtve, već i na proces ideološke indoktrinacije. Nakon ubijanja kolege, koji je bio student prava, 12 pripadnika Saveza komunističke omladine Jugoslavije, na čelu sa Slavkom Kolarom, 4. kolovoza 1941. godine, izvršilo je napad na pripadnike ustaške sveučilišne satnije. SKOJ-evci su bacili ručne bombe, ali nisu računali na mitraljez koji je bio postavljen na krovu doma. Ukupno je ranjeno 28 studenata. Trojica SKOJ-evaca bila su uhićena dok su ostali uspjeli pobjeći. Bez obzira na činjenicu što akcija nije uspješno završila, ona se smatra među prvim uspješnim akcijama komunista jer su SKOJ-evci bili jako blizu sjedištu nacista i samom centru grada.

Nekadašnji dom za ustašku mladež u Runjaninovoj nosi snažan potencijal za temu kulturalne traume jer otvara pitanje kako se

nositi s naslijeđem fašističkih režima u urbanom prostoru. Danas ova zgrada u Runjaninovoj ulici prolaznicima ne otkriva ništa o svojoj mračnoj prošlosti. Lokacija je ostala neobilježena, što govori o širem društvenom problemu potiskivanja i zaborava neugodnih i sramotnih poglavlja vlastite povijesti. Na prostoru nekadašnjeg doma za ustašku mladež, danas se nalazi Dom zdravlja Zagreb – centar. Ispred ulaza u dom nalazi se spomenik odnosno spomen obilježje, a na zidu u Botaničkom vrtu, uklesana su slova koja se nažalost zbog lošeg održavanja ili bolje rečeno, neodržavanja ni ne vide pa ostaje nepoznanica što je nekada pisalo na spomen obilježju i kojem je događaju on posvećen. Prolaznici i šira javnost uglavnom nisu svjesni njezine povijesne težine. Upravo iz tog razloga, ali i zbog činjenica da građani, a pogotovo mladi, ne znaju ništa o događajima iz Drugog svjetskog rata, odlučila sam napraviti kreativni prijedlog baš za ovu lokaciju jer zbog navedenih okolnosti, nije čak ni moguće naslutiti da se radi o jednom od simbola antifašističkog otpora. Mladoj populaciji danas, povijesne teme nisu baš zanimljive tako da smatram da je potrebno na što inovativniji i zanimljiviji način probati zadobiti njihovu pažnju i interes. Iskreno, samo spomen obilježje ne znači praktički puno jer većina nas samo prođe pored takvih obilježja bez da ih i primijeti, a ako ih i primijeti, mali je postotak onih koji će zastati i pročitati što na njima piše. Fokus mog prijedloga, biti će usmjeren na umjetničko

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu Bivši dom ustaške mladeži — Runjaninova ulica, Zagreb

prikazivanje simbola otpora, koje je digitalizirano u skladu sa suvremenim svijetom u kojem živimo.

Dakle, ova lokacija je primjer tzv. "tihe traume" — prostora koji nosi mračnu povijest, ali o tome šuti. Upravo ovakva mjesta zaslužuju pažljivo i jasno obilježavanje kako bi kolektivna memorija obuhvatila ne samo stradanja, već i mehanizme koji su omogućili nasilje. Obilježavanjem takvih lokacija prevenira se povijesni revizionizam i otvara prostor za kritičko razmišljanje o odgovornosti. Mjesta poput ovoga važan su element kulturalne traume jer nose dvostruku poruku: s jedne strane podsjećaju na nasilje i patnju koje su proizvele totalitarne ideologije, a s druge strane ukazuju na opasnost od institucionalizirane indoktrinacije. Neobilježavanje ovakvih lokacija dovodi do brisanja iz kolektivnog sjećanja, čime društvo gubi sposobnost učenja iz prošlih grešaka. Pamćenje ne bi smjelo biti ograničeno samo na spomenike žrtvama, već i na prostore gdje je zlo bilo planirano, organizirano i provođeno. U tom smislu, Runjaninova ulica nije samo "neutralan" prostor gradske arhitekture, nego mjesto s traumatskom poviješću koje zahtijeva pažljivo osmišljenu memorijalizaciju.

Što se tiče samog prijedloga, moja zamisao kreće od toga da je za početak potrebno ili „obnoviti“ već postojeću spomen ploču ili se možda odlučiti za nešto potpuno novo kao što

je urezani trag u pločniku ispred samog ulaza u današnji dom zdravlja. Urezani trag izgledao bi poput pukotine/rane, kao simbol narušenog društvenog tkiva koje ovakva mjesta ostavljaju iza sebe. Ova minimalistička gesta u javnom prostoru svakodnevno bi tjerala prolaznike na pitanje o njezinom značenju jer bi se nalazila na dobrom i vidljivom mjestu koje će prolaznici odmah primijetiti.

Uz pukotinu bi se postavila jednostavna metalna ploča s tekstom koji objašnjava povijesni kontekst zgrade, ulogu ustaške mladeži i širi kontekst kulturalne traume. Ploča bi sadržavala i QR kod koji bi vodio na web platformu s: arhivskim fotografijama zgrade i organizacije ustaške mladeži, svjedočanstvima preživjelih i povjesničara o NDH, kratkim edukativnim videom „Runjaninova — mjesto tihe traume“ (trajanje 3-5 minuta). To bi omogućilo da ljudi dobiju dublji kontekst na licu mjesta, bez da bude prenapadno ili turistički trivializirano.

Nadalje, na jednom od zidova zgrade ili susjedne fasade, uz dozvolu grada, bio bi oslikan mural posvećen temi borbe protiv fašizma, odgovornosti i otpora. Mural je zamišljen kao participativan i svake bi godine mogao biti nadograđivan ili reinterpretiran od strane mladih umjetnika, čime bi lokacija ostala živa i aktualna u javnom prostoru. Na zidu uz zgradu nekadašnjeg doma ustaške mladeži bio

**Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu
Bivši dom ustaške mladeži — Runjaninova ulica, Zagreb**

bi oslikan mural koji prikazuje grupu mladih silueta u redu : figure bi bile bez lica, kao da im je identitet izbrisan, a umjesto lica bile bi upisane riječi: **mržnja, ideologija, poslušnost**. Ove riječi simboliziraju ono što je ovdje sustavno usađivano mladim ljudima kroz fašističku indoktrinaciju, umjesto empatije, kritičkog mišljenja i solidarnosti. Pozadina murala prikazivala bi Zagreb iz vremena NDH: oštećene fasade, tragove rata i znakove otpora.

Ovaj prijedlog ima cilj probuditi kritičku svijest o važnosti suočavanja s vlastitom poviješću, potaknuti diskusiju i ponuditi jasan znak da je ovaj prostor bio dio sustava koji je proizvodio mržnju i nasilje. Time se njeguje kultura odgovornog pamćenja, umjesto pasivnog zaborava, te se doprinosi izgradnji društva otpornog na ideološke manipulacije i povijesni revizionizam. Ovaj prijedlog spaja fizičku memorijalizaciju, umjetnost i suvremenu tehnologiju kako bi potaknuo kritičko promišljanje o ulozi prošlosti u sadašnjosti, a istovremeno trajno obilježio prostor tihe traume koji Runjaninova i dalje nosi.

Kolokvij: Kreativan prijedlog za obilježavanje prostora oko Studentskog centra/Francuskog paviljona

Prošla sam pored Francuskog paviljona bezbroj puta – nikada nisam ni pomislila da bi se tamo skrivale mračne tajne. Mjesto pored kojeg studenti svakodnevno prolaze. Žrtve o kojima se ne priča, zaboravljene. Kako bi se odala počast žrtvama prvog tranzitnog logora u Zagrebu, potencijalno kreativno rješenje bio bi mural:

On bi se protezao po zgradama oko Francuskog paviljona na kojima se danas nalaze raznorazni grafiti.

Vizualno, mural bi prikazivao portrete žrtava izvedene apstraktnim stilom. Njihova lica bi se postupno pretapala u dim, pepeo ili se gubila u pozadini, čime bi se simbolički prikazalo nasilno brisanje njihovih života. Kroz taj efekt nestajanja, gledatelj bi mogao osjetiti dubinu gubitka i težinu povijesne tragedije.

Dominantne boje murala bile bi crna, bijela i siva, uz detalje u krvavo crvenoj boji. Takva paleta stvorila bi atmosferu ozbiljnosti, tuge i sjećanja. Iznad ili između portreta, glavna poruka bila bi: "**Nije bilo daleko. Bilo je ovdje.**"

Pozadina murala mogla bi biti stilizirana poput napuklog zida ili stare žbuke, što dodatno simbolizira lom, propadanje i prolaznost. Pojedini dijelovi mogli bi sadržavati crteže osobnih predmeta žrtava — cipela, komada nakita ili starih kofera — kao dodatne podsjetnike na stvarne živote iza brojki.

Ovim muralom želi se na moderan i umjetnički način povezati prošlost i sadašnjost, podsjećajući sve prolaznike na važnost sjećanja i odgovornosti da se takva povijest više nikada ne ponovi.

Zagrebački zbor – Savska cesta 25

Francuski paviljon stoji mirno u prostoru kojim svakodnevno prolaze stotine ljudi. Smješten između tramvajske stanice, menze, prolaza i studentskih rutina, on je tu kao orijentir koji nitko više ne primjećuje. Prostor poznat po izgledu, ali ne po značenju. Dio svakodnevice koji ne izaziva pogled. Dio grada koji se ne doživljava kao pitanje.

U ljeto 1941., paviljon je bio dio sabirnog logora Zagrebačkog zbora. Ondje su dovođeni ljudi koje tadašnji režim više nije priznavao. Židovi, Srbi, komunisti, ilegalci, svi oni čija su imena, vjere, jezici ili povezanosti više nisu odgovarali slici društva kakvu se željelo stvoriti. Ne pogrešni po sebi, već proglašeni pogrešnima u sustavu kojem su smetali. Nisu uhićeni zbog zločina, već zbog postojanja. U paviljonima su čekali danima, bez informacija, bez odgovora, bez strukture. Spavali su na podu. Nisu znali kamo idu, ni zašto su ondje. Neki su bili pušteni. Većina je prevezena dalje. To je bio prvi prag prema nestanku. Grad je živio. Ljudi su znali. Neki su donosili hranu. Neki su šutjeli. Neki su gledali u stranu. Neki nisu mogli ništa učiniti. Prostor nije bio skriven, ali je bio uklopljen. I možda je to najopasnije, kada nešto postane normalno jer se svi prave da ne vide. Danas paviljon više nikome ne objašnjava tko je bio i što je bio. On stoji, zatvoren i tih, a sve oko njega i dalje prolazi. Povijest je presvučena svakodnevicom. Zgrada izgleda kao da čeka da joj netko ponovno kaže što je.

Zato predlažem obilježavanje koje ne govori ništa, ali stvara osjećaj da se nešto događa. U krug oko paviljona, postavili bi se nizovi diskretnih metalnih tragova poput otisaka obuće. Nisu pravilni. Nisu u paru. Ponekad vode jedno prema drugom, ponekad se prekidaju, ponekad kruže. Izgledaju kao da su ostali nakon što su svi otišli. I kao da ih nitko nikada nije počistio. Uz te tragove ne stoji objašnjenje. Ne govore čiji su, niti kamo idu. Ali remete ravninu. Nisu dekoracija. Ne vode do cilja. Samo podsjećaju da je netko bio ovdje i otišao, nepoznato kamo. Ti tragovi, za razliku od teksta, govore tijelom. Govore pokretom. Nisu zapisani, ali se mogu pratiti. Ili ignorirati. Baš kao što je moguće ignorirati i prostor u kojem su neki ljudi bili zadržani i zaboravljeni. U prostoru koji više ništa ne kaže, oni vraćaju nemir. Otisci cipela ne nude istinu, ali postavljaju osjećaj. Onaj koji ne nestaje odmah. Možda netko ne zna na što se odnose ti otisci. Možda će pomisliti da je riječ o nečemu posve drugom. Možda će ih zaboraviti ili zanemariti. A možda će ih zadržati u sebi i drugi put, kad opet prođu pokraj tog istog kruga betona, vidjeti u njemu nešto što nisu znali da postoji. I možda neće imati riječi za to. I neće ni trebati. Jer neka mjesta više ne trebaju tumačenje. Trebaju da ih se ne zaobiđe. Da ih se ne zaboravi po navici. Da ostanu prisutna kao praznina koju se više ne može popuniti. A kad se takva praznina nečujno vrati u prostor, možda to nije samo komemoracija. Možda je to prvi put da nešto nije izbrisano.

Obilježavanje mjesta otpora kod Botaničkog vrta

Kontekst

Dana 4. kolovoza 1941. godine dvanaest članova komunističke omladine (SKOJ-a), sastavljenih od studenata i radnika, izvelo je diverzantsku akciju protiv ustaške vojne postrojbe smještene u studentskom domu u Runjaninovoj ulici. Akcija je bila odgovor na ranije političko ubojstvo studenta Krste Ljubičića, ali i pokušaj da se javno pokaže kako ilegalni komunistički pokret nije uništen.

Iako su uspjeli izazvati štetu i povući se, uslijedila je brza i brutalna represija režima. Samo dva dana kasnije, strijeljano je više od 180 ljudi — Židova i komunista — u znak odmazde. Riječ je o jednoj od prvih i najvećih akcija otpora izvedenih u centru Zagreba.

Danas se na mjestu događaja nalazi teško čitljiv spomen-kamen te ploča posvećena Krsti Ljubičiću. Prostor ne nudi jasnu poruku, niti potiče na refleksiju o događaju, njegovim posljedicama i značenju.

Cilj

Kroz ovaj prijedlog želi se stvoriti dostojno i edukativno obilježje koje: informira o događaju i njegovom kontekstu, ukazuje na širinu represije ustaškog režima, koristi prostor kao aktivni element u promišljanju povijesti i sjećanja, ne estetizira niti romantizira nasilje.

Tekstualno rješenje

Postavljanje informativne ploče na zidu kod Doma zdravlja Centar (Runjaninova 4) s QR kodom koji vodi na digitalnu mapu i dodatne sadržaje.

Prijedlog teksta:

Dana 4. kolovoza 1941., dvanaest članova komunističke omladine izvelo je diverzantsku akciju protiv ustaške vojne postrojbe u studentskom domu u Runjaninovoj ulici. Akcija je bila odgovor na ranije političko ubojstvo studenta Krste Ljubičića i pokušaj da se javno pokaže kako ilegalni pokret nije uništen.

Iako je akcija bila djelomično uspješna, uslijedila je brza i brutalna odmazda. U roku od dva dana strijeljano je više od 180 Židova i komunista.

Ovo mjesto danas podsjeća na to kako izgleda otpor u svojoj najrizičnijoj formi, ali i na cijenu koju društvo plaća kad političko nasilje postane norma.

Obilježavanje mjesta otpora kod Botaničkog vrta

Vizualna rješenja

- Obnova postojećeg spomen-kamena:
- Kamen u zidu Botaničkog vrta bi se očistio i označio dodatnom pločicom s objašnjenjem o njegovoj funkciji.
- Memorijalna staza u Botaničkom vrtu:
- Postavljanje niza malih metalnih oznaka uz stazu s natpisima „Student 1“, „Radnik 1“ itd., u spomen na dvanaest sudionika akcije. Ovakav pristup podsjeća i na one čija su imena ostala nepoznata.

Edukativna komponenta

U suradnji s lokalnim školama i fakultetima mogu se organizirati: edukativne šetnje i terenske nastave „Tragovima otpora“, radionice o javnom pamćenju i urbanim točkama sjećanja, uključivanje učenika i studenata u digitalno bilježenje i arhiviranje sjećanja.

Kolokvij 14.04.2025.

Komemoriranje akata iz drugog svjetskog rata je kontroverzno i par excellence političko pitanje u današnjoj Hrvatskoj. Otpor protiv ustaške vlasti (potaknut od strane partizana i komunista) ahistorijski se gleda kao na otpor hrvatskoj državnosti. No, u usporedbi sa ostatkom istočne Europe Hrvatska se nikako ne izdvaja. Poistovjećivanje marionetskih fašističkih pokreta diljem Istočnog bloka (Baltik, gledam pogotovo na vas) sa bitkom za neovisnošću i državnošću nažalost je surova realnost. Stoga sam ja, kao simboličan znak otpora tom tipu revizionizma, odlučio odabrati komemoriranje otpora ilegalaca (skojevaca) u Zagrebu. Nisam (bio) siguran koje su dozvoljene akcije komemoriranja za potrebe ovog kolokvija. Prvi na pamet su mi pali događaji na Maksimirskom stadionu 1941. Od solidarnog ne-izdvajanja židovskih i srpskih srednjoškolaca do samog paljenja stadiona - Maksimir je kultno i simboličko mjesto otpora domaćim izdajicama - ustašama. No, kako pretpostavljam (jesam li u krivu?) da komemoriramo događaje sa ture koja se održala u sklopu Documente 07.04.2025., odlučio sam komemorirati akciju skojevaca na Botaničkom vrtu, odnosno njihov napad na ustašku gardu ispred studentskog doma.

Na mjestu gdje je izbljedinila spomen ploča treba ju svakako obnoviti te opisati događaje toga dana. No, komemoracija takvih događaja zaslužuje i više od „dosadne“ ploče ispunjene samo riječima. Predložio bi gradnju 6 kipova

koji obilježavaju taj akt otpora u Zagrebu. Kipovi su predstavljeni u skladu sa ispovijesti Slavka Komara, jednog od sudionika akcije. Iznad ploče i iza rešetaka Botaničkog vrta vidimo kipove 4 od 6 ilegalaca koja su sudjelovala u akciji.

Jednom od četiri kipa vidi se samo gornja polovica glave, jedva da viri iznad zidića (Botaničkog vrta) - koncentriran i odlučan par očiju koji skautira lokaciju. Drugi ilegalac, koji se nalazi metar iza prvoga, je okrenut tijelom prema Studentskom domu u Runjaninovoj ulici. No, licem je okrenut prema desnoj strani. On, lagano pognut kako bi se sakrio od ustaša, lijevom rukom pokriva usta te šapuće informacije ostatku suučesnika akcije. U desnoj ruci mu je pištolj. Treći ilegalac, također okrenut prema Runjaninovoj, nagnuo se tijelom prema drugom ilegalcu prisluškujući što mu ovaj ima za reći. U istome trenutku, sa obje ruke priprema se za bacanje bombe. Četvrti ilegalac već je u procesu bacanja bombe, kako bi se i simbolički pokazalo da je ova akcija bila izvedena.

Drugi dio komemoracije sastojao bi se u kipovima dvojice ilegalaca koji se nalaze na križanju Runjaninove i Mihanovićeve. Sabijeni uza zid Botaničkog vrta (sa strane Mihanovićeve ulice), ova dva ilegalca, jedan sa pištoljem, a drugi sa bombom u rukama, stoje nagnuti iza zida vireći u Runjaninovu ulicu kako bi pratili razvoj akcije sa ustaškom gardom. Ključno za

napomenuti, sva šestorica ilegalaca nosila bi kape sa petokrakom kako se ne bi zaboravilo tko se zapravo borio protiv NDH. Da se upotpuni komemoracija cijeloga događaja, potrebno je i obilježiti uzroke odabira upravo ove lokacije akcije. Ova je akcija potaknuta od ilegalaca kako bi se (između ostalog) osvetili za ubojstvo Krste Ljubičića. Stoga bi predložio da se, na trenutnu postavu koja komemorira to ubojstvo, ispred Doma zdravlja postavi i Ljubičićev kip kojeg u istom trenutku budu 4 ruke, sve u leđa (kako bi se prikazao kukavičluk ustaških/frankovskih atentatora).

Odabrana lokacija - velike akcije otpora, Botanički vrt – Trg Marka Marulića

Prije Drugog svjetskog rata u Runjaninovoj ulici, na mjestu današnjeg Doma zdravlja, nalazio se studentski dom koji je uz uspostavu vlasti NDH pretvoren u prostor za ustašku mladež.

Prema navodima Documente, u znak osvete i otpora, 4. kolovoza 1941. skupina od 12 SKOJ-evaca, predvođena Slavkom Komarom organizirala je napad na ustašku skupinu smještenu u bivšem studentskom domu. Motiv za akciju bilo je ubojstvo Krste Ljubičića za kojeg se sumnjalo da je student blizak komunističkom otporu. Skupina SKOJ-evaca sastojala se od polovice radnika i studenata, a plan se sastojao od bacanja ručnih bombi s pozicije Botaničkog vrta i strateškog nadzora na uglovima ulice. Akcija nije u potpunosti uspjela, no to je bio prvi veći partizanski čin otpora u središtu Zagreba kojim je antifašistička struja pokazala svoju postojanost i odlučnost u pokretu. Kao posljedica otpora ustaški je režim pojačao represiju što je i pokazano strijeljanjem velikog broja Židova i komunista.

Prijedlog komemoracije lokacije:

Odabir ove lokacije za komemoraciju dijelom je osobne prirode. Riječ je o prostoru kroz koji sam godinama svakodnevno prolazila, a da nikada nisam zastala niti obratila pažnju na spomen-ploču ni na kamen ugrađen u zid Botaničkog vrta. Tek tijekom šetnje koju je

organizirala Documenta, osvijestila sam što se ondje dogodilo. Sjećam se kako su i drugi sudionici šetnje zbunjeno promatrali prostor, pokušavajući razaznati gdje i što točno gledamo kao da je povijest tog mjesta skrivena i zaboravljena.

Iako danas postoje dva obilježja, spomen-ploča ispred Doma zdravlja i teško čitljiv kamen u zidu vrta, nijedno od njih ne prenosi jasno poruku ni značenje događaja koji se ondje zbilo. Upravo zato, uzimajući u obzir i veliki broj ljudi koji svakodnevno prolaze ovim dijelom grada, želim predložiti novu formu komemoracije koja će ponovno uspostaviti vidljivost i značenje ovog mjesta otpora.

Prijedlog komemoracije sastoji se u postavljanju novog i obnovljenog spomen-kamena koji bi se vizualno odvojio od ostatka ograde, a koji bi iza ograde iz pozicije Botaničkog vrta, sadržavao kamene siluete članova SKOJ-a.

Siluete bi tako imale dvostruko značenje, s jedne strane predstavljale bi stvarni povijesni trenutak u kojemu su napadači iz Botaničkog vrta krenuli u akciju protiv ustaške vojnice u bivšem studentskom domu. S druge strane, njihova pozicija iza ograde bi tako simbolizirala i njihovu ideološku poziciju kao pokreta generalno. Njihov položaj nasuprot mjesta moći i represije. Na taj način bi komemoracija postala jasnija i čitljiva, ali i istaknutija te bi na taj način

Odabrana lokacija - velike akcije otpora, Botanički vrt – Trg Marka Marulića

sjećanje na antifašistički otpor bilo snažnije i otpornije na zaborav.

Slika 1. Fotografija koja predlaže vizualni izgled (kreirana uz pomoć umjetne inteligencije)

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu: Spomen-park Dotrščina

Spomen-park Dotrščina

Smješten na sjeveroistočnom rubu Zagreba, uz samu granicu Maksimirske šume, Spomen-park Dotrščina jedno je od najvažnijih memorijalnih mjesta suvremenog Zagreba. Njegovo oblikovanje započeto je 1960-ih godina, u ozračju potrebe za trajnim i dostojanstvenim obilježavanjem mjesta masovnih stradanja iz vremena Drugog svjetskog rata. Idejno rješenje parka potpisuju arhitekt Josip Seissel, akademski kipar Vojin Bakić i književnik Jure Kaštelan, a u oblikovanju krajolika sudjelovale su krajobrazne arhitektice Silvana Seissel, Sonja Jurković i Angela Rotkvić.

Za razliku od mnogih sličnih memorijalnih prostora toga vremena, Dotrščina je zamišljena kao prostor tišine, sjećanja i suzdržane simbolike. U skladu s osnovnom koncepcijom, izbjegnuta je gradnja monumentalnih spomenika koji bi narušili prirodnu konfiguraciju terena. Umjesto toga, krajobrazno oblikovanje naglašava odnos između prostora i povijesne memorije — tragovi prošlosti utisnuti su u prirodu, a šetnja parkom postaje osobno i kolektivno putovanje kroz povijest.

Tijekom desetljeća realizirano je pet spomenika, raspoređenih uz glavnu šetnicu, a njihovi autori su priznati hrvatski umjetnici: Vojin Bakić (autor

dvaju djela), Branko Ružić, Stevan Luketić i Kosta Angeli Radovani. Neki izvori navode i dodatna imena poput Dragutina Kiša i Nedjeljka Hiršla, što svjedoči o višeslojnosti i dugotrajnosti procesa oblikovanja memorijalnog prostora. U sklopu parka postavljene su i mramorne ploče s uklesanim stihovima Jure Kaštelana i Ivana Gorana Kovačića, čime se poetski jezik upleće u tkanje sjećanja. Iako je prvotnim planom bila predviđena izgradnja još devet spomenika i memorijalnog muzeja, prostor je ostao djelomično nedovršen. Ipak, i u svojoj djelomičnoj realizaciji, Spomen-park Dotrščina ostaje izniman primjer integracije pejzažne arhitekture, suvremene skulpture i kolektivnog pamćenja. (1)

1. Za ovaj pregledni dio koristio sam sljedeću literaturu:

- Brković i Vranešević, „Virtualni muzej Dotrščina“ 97-99.;
- Banjeglav, Dilica, Straniero, Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i pamćenju. Vodič po Zagrebu u Drugom svjetskom ratu, 64 – 66.;
- Dotrščina, Spomenik database <https://www.spomenikdatabase.org/dotrscina> (Posjet 11.04.2025.)

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu: Spomen-park Dotrščina

Dopuna prijedloga obilježavanja Spomen-parka Dotrščina

Dotrščina je danas tiho mjesto u kojemu priroda i umjetnost zajedno tvore prostor kontemplacije, a njegovo postojanje podsjetnik je na odgovornost da se povijest ne zaboravi. Osim toga, Dotrščina je postala mjesto sportsko-rekreacijske namjene koju Zagrepčani svakodnevno koriste za rekreaciju, vožnju bicikla, šetnje s kućnim ljubimcima i slično. Sam autor ovih redaka, znao je za rekreacijske svrhe (šetnje i trčanje) koristiti Dotrščinu, iako je u tom smislu više orijentiran Maksimiru, iz kojeg razloga ne mogu na to odgovoriti, jer su oba jednako udaljena (10 min hoda) od mog mjesta stanovanja. Sve te uloge Dotrščine obradila je u svome završnom radu Matea Jurić, Izrada vizualnog identiteta i signalistike Spomen-parka Dotrščina(2). Njezine zanimljive prijedloge, kao i one koji su već postojali, ali nikad nisu završeni, u ovom prijedlogu ću nadopuniti vlastitim rješenjima.

Vlastita rješenja sastoje se od triju kategorije. Ovdje ću samo navesti kategorije koje ću u sljedećim poglavljima detaljnije objasniti. Prva kategorija jest institucionalno-organizacijska. Druga bi se odnosila na intervencije vezane uz samu Dotrščinu. A posljednja kategorija bila bi lokalna.

Institucionalno-organizacijska kategorija

Institucionalno-organizacijska kategorija prijedlog se odnosi na širu, čak i međunarodnu razinu povezivanja institucija. Prva razina nadovezala bi se na projekta Projekt Dotrščina: Zagrepčani - revolucionari, antifašisti i žrtve fašističkog terora 1941. – 1945, koji se provodio od 1980. do 1990. godine (3). On bi se uklopio u sadržaj njemu sličnih projekta, koji bi se bavili otporom u Zagrebu za vrijeme Drugog svjetskog rata (4). On bi bio interdisciplinaran, kako bi mogao uključiti i drugačije poglede raznih

2. Vidi: Jurić, Matea. „Izrada vizualnog identiteta i signalistike Spomen-parka Dotrščina“ (Završni rad, Visoko učilište Algebra, 2023.) <https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:225:563029> (Posjet 11.4.2025.)

3. HR-HDA-511-2-1 (Projekt Dotrščina: Zagrepčani - revolucionari, antifašisti i žrtve fašističkog terora 1941. - 1945. (podserija)) http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_105512 (Posjet 11.04.2025.); Grakalić, „Projekt „Dotrščina“ Arhiva Hrvatske“, 237.

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu: Spomen-park Dotrščina

znanstvenika, kao i primjene suvremenih teorija, metoda i praksi u istraživanjima. Na jednom takvom projektu mogu se obraditi različite teme, od samog otpora, njegovih sudionika, ali i druge strane (Ustaša i Nijemaca), urbane povijesti, lokalne povijesti, intelektualne povijesti itd. Takva, odnosno takvi projekti bi otvorilo priliku za sudjelovanjem različitih mladih istraživača, kao i priliku međuinstitucionalne i međunarodne suradnje s raznim znanstvenicima, jer iako bi projekti bili vezani uz lokalnu povijest, to ne znači da se samo na tome treba zadržavati. Svrha takvih projekata bi trebala, uz namjensku (lokalnu) imati i za cilj svjetsku prepoznatljivost, čime bi se znanstveni ugled Zagreba i Hrvatske dodatno pojačao.

Druga razina se odnosi na početnu ideju koja je bila izražena od osnivanja Spomen-parka Dotrščina, a nikada realizirana, izgradnja pripadajućeg interpretacijskog objekta. Za taj objekt nudim dva rješenja. Prvi je samostalni objekt na lokaciji, koji bi bio ili muzej ili

interpretacijski/memorijalni centar. Drugo rješenje je, da se objekt na lokaciji osnuje kao dio Muzeja grada Zagreba ili Hrvatskog povijesnog muzeja. Osobno sam više za opciju u sastavu Muzeja grada Zagreba, jer bi se time više istaknula prvobitna želja autora, kao posveta otpora stanovnika Zagreba, i time bi bio izraženiji lokalni karakter, a i doprinijelo bi daljnjem razvoju Muzeja grada Zagreba. Također takva jedna ustanova ili dio postojeće ustanove bi pridonijela boljoj brizi ostalih spomenika koji se odnose na slične sadržaje u Zagrebu, ali bi mogla provoditi nove projekte, istraživanja, interpretacije i edukacije. O tome što bi se unutra objekta nalazilo objasniti ću u sljedećem poglavlju.

Treća i posljednja razina bila bi povezivanje na nacionalnoj razini raznih ustanova koje se bave Drugim svjetskim ratom (bilo specijalizirano ili dijelom) poput JUSP Jasenovac i sličnih ustanova. Ta zajednička platforma olakšala bi razmjenu podataka i istraživanja na nacionalno, ali i međunarodnoj razini.

Intervencije vezane uz samu Dotrščinu

4. Naravno tu ne treba stati, takvi projekti mogu biti poticaj za i druge projekte koji bi se bavili tematikom Zagreba kroz razne periode.

U ovom dijelu ću se posebno nadovezati na već spomenuti završni rad završnom radu Mateje

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu: Spomen-park Dotrščina

Jurić, Izrada vizualnog identiteta i signalistike Spomen-parka Dotrščina. Ali za početak pojasnio bih kako bi izgledao interpretacijski objekt. On bi bio polazna točka organiziranim grupama (turistima, školskim grupama, studentskim grupama), ali izvor dodatnih informacijama zainteresiranim i svakodnevnim posjetiteljima Dotrščine. Samim time bi se nalazio u samoj blizini Dotrščine, s jasnom oznakom/putokazom, koji nedostaju u samoj Dotrščini, iako se situacija promijenila i vjerojatno će se s vremenom mijenjati (5). U samom objektu bi se nalazila 3D maketa sadašnjeg izgleda Dotrščine, kao i vizualna grafika kako se mijenjala od početka stoljeća sve do danas. Tako bi i pokazalo kako se ona mijenjala i uređivala. Uz to bi bili dodatni sadržaji poput plakata, slika i mogućih predmeta koji bi objašnjavali što se događalo za vrijeme Drugog svjetskog rata. Također bi bio objašnjen put izgradnje, kakav je tada imala značaj, ali kako joj se promijenio poslije raspada Jugoslavije i što ona danas predstavlja. U tom objektu bi bio određen broj zaposlenih osoba koje bi dodatno objašnjavale značaj Dotrščine, a uz njih bi se koristili kratki edukativni i informativni filmovi.

5. Za više informacija o putokazima, vidi: Jurić, „Izrada vizualnog identiteta i signalistike Spomen-parka Dotrščina“ 38 – 54.

Uz to bih dodao izradu jedinstvene stranice, koja se nadovezuje na projekt osnivanja ustanove (6). Ona bi sadržavala osnovne podatke za sve zainteresirane posjetitelje na hrvatskom i stranom jeziku (minimalno engleskom jeziku). Osim osnovnih informacija, u svome sastavu bi imala nekoliko kategorija. Prva je kategorija dodatne informacije. Ona bi posjetitelje upoznavała s stručnom i publicističkom literaturom vezanom uz temu Zagreba u Drugom svjetskom ratu. To bi bila svojevrsna polazna točka za sve koji žele znati više o tim događajima, ali bi služila i kao početna točka za istraživače koji se žele baviti tim temama. Druga kategorija je vezana uz specijalizirane grupe, to jest ciljanu publiku. Tako bi se na određeni/specifični način komuniciralo raznim profilima posjetitelja, od školaraca, preko studenata i stručnih grupa, do raznih profila turista. A treća kategorija bi bila prilagođena interaktivnom sadržaju kojeg je predložila Mateja Jurić (7). On bi imao rekreativno-edukativnu namjenu, čime bi se ispunila povezanost prirode, umjetnosti,

6. Moguće povezivanje ili spajanje već postojećeg Vizualnog muzeja Dotrščina s novom ustanovom

7. Za više informacija o putokazima, vidi: Jurić, „Izrada vizualnog identiteta i signalistike Spomen-parka Dotrščina“ 52.

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu: Spomen-park Dotrščina

povijesti i sporta što i sama Dotrščina predstavlja. Sve te informacije bi bile postavljene u obliku QR koda (na objektu, kao i na informacijskim pločama u Dotrščini) koji bi uputio posjetitelje na izbornik, gdje bi odabrali jednu od navedenih kategorija.

Posljednja intervencija bi bila vezana uz dodatno označavanje i obilježavanje ruta. Iako su urađene određene intervencije u posljednje vrijeme, moj prijedlog je sljedeći. Na osnovu već spomenutog istraživanja Arhiva (8), za one potvrđene osobe koje su stradale u Dotrščini, mogli bi se postaviti svojevrstni kameni spoticanja, koji bi se uklopili u popločene kamene kojima je uređen dio šetnice. Kao alternativu ili dopunu nudim još dva rješenja. Prvi je oznaka, to jest urez u drveće koje se nalazi uz šetnicu s biografskim podacima i/ili postavljanje drvenih ploča na debla kako bi se istaknuli stradali ili neke informacije. Sukladno tome mogle bi se postaviti drvene table/oznake uz put, s nekim dodatnim informacijama, kojim bi pratili cijelu šetnicu. Uz to bih predložio

postavljanje manjih interpretacijskih drvenih kućica uz pet spomenika, koji bi davali dodatne informacije o istima, a bili bi preko dana informacije o istima, a bili bi preko dana otvoreni, s noću bi se zatvarali (9). Uz sve ovo na QR kodovima bi bila i ugrađena anketa o Dotrščini. Njena svrha bi bila prikupljanje informacija od posjetitelja što je dobro napravljeno, a što bi se trebalo popraviti.

Lokalna kategorija

Pod lokalnom kategorijom imam na umu stvari i događaje koje se mogu provoditi, a i provode se, (10) neovisno o svemu izrečenom u prethodna dva poglavlja. Kao prvo tu bih izdvojio tematske i specijalizirane spomen šetnje koje su prilagođene određenim dobnim skupinama i profilima turista. One mogu biti stručne kao i memorijalne u obliku kostimiranih vodiča, ovisno kakvu grupu vodimo. Kako bi se

8. HR-HDA-511-2-1 (Projekt Dotrščina: Zagrepčani - revolucionari, antifašisti i žrtve fašističkog terora 1941. - 1945. (podserija)) http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_105512 (Posjet 11.04.2025.); Grakalić, „Projekt „Dotrščina“ Arhiva Hrvatske“, 237.

9. Naravno ovaj posljednji prijedlog je povezan s osnivanjem i gradnjom objekta uz Dotrščinu iznjesenog u prethodnom poglavlju.

10. Vidi: Vizualni muzej Dotrščina. https://www.facebook.com/virtualnimuzejdotrscina/?locale=hr_HR

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu: Spomen-park Dotrščina

one što bolje razvijale trebale bi u sebi sadržavati ankete o općenitim pitanjima u vezi s time kako je uređena Dotrščina, do specifičnih pitanja, ovisno što želimo saznati. Kao drugo predlažem svojevrsni festival oživljene povijesti. On bi se mogao održavati vezano uz neke obljetnice ili događaje u Dotrščini (npr. u sklopu memorijalne intervencije). Taj „festival“ bi uključivao modernu, digitalnu tehnologiju, s pomoću koje bi se rekreirali određeni događaji iz povijesti otpora, od rekreacije kako su bili obučeni otporaši do mogućih akcija koje su provodili. Također bi se mogli rekreirati poznate osobe toga vremena, i mogli bi npr. držati određene govore ili citirati pjesme. Osim povijesno utemeljenih, ovaj način je otvoren i za umjetničku slobodu kojom bi se doprinijelo vizualizaciji i prenošenju doživljaja posjetiocima (11).

Zaključak

Ovaj prijedlog je zamišljen iz dvije perspektive. Prva se odnosi na stvari koje su odmah primjenjive, poput specijaliziranih spomen šetnji. Druga perspektiva je malo složenija i potrebna je šira znanstvena i izvođačka aktivnost, ali uz malo truda i dobre volje može se izvesti. Za kraj bih napomenuo da ovaj prijedlog je samo jedan kotačić u širem sistemu koji bi se trebao organizirati, bilo za lokalnu ili nacionalnu povezanost. Naime, iz ovakvih manjih projekata i ustanova, umrežavanjem istih se mogu napraviti ozbiljni i znanstveno, ali i ekonomski isplati projekti, koji će obogatiti znanstvenu i turističku ponudu u Hrvatskoj.

11. Kao inspiracija poslužilo: Balog, „Pogledajte kako izgleda spektakl o kralju Tomislavu koji je osvanuo na pročelju Umjetničkog paviljona“ <https://www.vecernji.hr/zagreb/video-foto-pogledajte-kako-izgleda-spektakl-o-kralju-tomislavu-koji-je-osvanuo-na-procelju-umjetnickog-paviljona-1846912> (Posjet 11.04.2025.)

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu: Spomen-park Dotrščina

Bibliografija

Izvori

HR – HDA: Hrvatska, Hrvatski državni arhiv, Zagreb

HR-HDA-511-2-1 (Projekt Dotrščina: Zagrepčani - revolucionari, antifašisti i žrtve fašističkog terora 1941. - 1945. (podserija))
http://arhinet.arhiv.hr/details.aspx?ItemId=1_105512 (Posjet 11.4.2025.)

Vizualni muzej Dotrščina.
https://www.facebook.com/virtualnimuzejdotsrina/?locale=hr_HR

Balog, Ida. „Pogledajte kako izgleda spektakl o kralju Tomislavu koji je osvanuo na pročelju Umjetničkog paviljona.“ *Večernji list* 19.03.2025.
<https://www.vecernji.hr/zagreb/video-foto-pogledajte-kako-izgleda-spektakl-o-kralju-tomislavu-koji-je-osvanuo-na-procelju-umjetnickog-paviljona-1846912> (Posjet 11.4.2025.)

Literatura

Dotrščina. *Spomenik database*
<https://www.spomenikdatabase.org/dotrscina>
(Posjet 11.04.2025.)

Brković, Jasmina i Dunja Vranešević. „Virtualni muzej Dotrščina.“ *Informatica museologica* 43, br. 1-4 (2012): 97-100.
<https://hrcak.srce.hr/134185>
(Posjet 11.04.2025.)

Banjeglav Tena, Kristina Dilica, Alice Straniero. *Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i pamćenju. Vodič po Zagrebu u Drugom svjetskom ratu.* Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2021.
<https://documenta.hr/publikacije/> (Posjet 11.04.2025.)

Grakalić, Marijan. „Projekt „Dotrščina“ Arhiva Hrvatske.“ *Časopis za suvremenu povijest* 20, br. 1-2 (1988): 237-241.
<https://hrcak.srce.hr/216084> (Posjet 11.04.2025.)

Jurić, Matea. „IZRADA VIZUALNOG IDENTITETA I SIGNALISTIKE SPOMEN-PARKA DOTRŠČINA.“ Završni rad, Visoko učilište Algebra, 2023.
<https://urn.nsk.hr/urn:nbn:hr:225:563029>
(Posjet 11.04.2025.)

Francuski paviljon

U centru Zagreba, odmah uz Studentski centar, smješten je Francuski paviljon – šarmantna građevina, ugodna oku, ali, rijetko kome poznato, nimalo ugodne prošlosti. Tijekom Drugog svjetskog rata je baš ta građevina bila prvi tranzitni logor u gradu Zagrebu iz kojeg su Židovi, Srbi, Romi i politički neistomišljenici, nakon što ih se popisalo i nakon što im se oduzela sva imovina, prevoženi u ustaške i nacističke logore smrti. Danas, iako obnovljen i preobražen u kulturni prostor, Francuski paviljon i dalje „šuti“ o patnji i okrutnosti koja se u njemu odvijala. S obzirom na to da je paviljon danas dom raznim svjedočanstvima ljudske kreativnosti, bilo bi prigodno da s poštovanjem svjedoči i o raznim trenutcima neljudskosti koja se u njemu zbivala.

Predlažem spomenički kompleks koji, osim što bi napokon obilježio ovo mjesto kao podsjetnik na mračni dio naše prošlosti, također odao počast svakoj osobi koja je ovdje patila.

U središtu tog spomeničkog kompleksa bile bi kamene skulpture logoraša, položene jedna do druge na stepenicama paviljona. Ležali bi stisnuti poput srdela, kako su se i sami opisivali oni koji su preživjeli logore: tijela stisnuta, što od nelagode i straha, što od umora. Skulpture ne bi imale detaljna lica, a njihova bezličnost bi bila simbol dehumanizacije kojoj su bili izloženi, te podsjetnik da se ovakve stvari mogu dogoditi

bilo kome od nas ako smo rođeni na krivom mjestu, u krivo vrijeme. Pozicija na stepenicama, kao na pragu dolaska ili odlaska, simbolizira sudbinu koja ih čeka, bilo da dolaze ili odlaze.

Svaki nekoliko metara od paviljona prema željezničkoj pruzi bile bi postavljene dodatne skulpture logoraša koji „odlaze“. Njihova tijela bila bi sve tanja i apstraktnija kako se udaljavaju, jer udaljavanjem nestaju, kako gube oblik tako gube svoju budućnost. Ove skulpture bi predstavljale one koji su nestali, čije živote su prekinuli vagoni i logorske žice.

Na samom zidu paviljona, bila bi postavljena spomen-ploča u obliku prozora, s tekstom koji sažima povijest logora, broj žrtava i važnost očuvanja kolektivne memorije, dok bi ispod stajala poruka: „Dignite rolete!“ koja se referira na to kako su u to doba susjedne zgrade na najvišim katovima morale imati spuštene rolete kako ne bi vidjeli što se događa u paviljonu.

Instalacija na podu bi se sastojala od razasutih karata za vlak, izrađenih od metala, svaka s ugraviranim imenom jednog zatočenika. Karte bi bile simbol putovanja bez povratka. Na svakoj bi se nalazio QR kod koji bi vodio na digitalnu arhivu s biografijama žrtava, svjedočanstvima preživjelih i edukativnim materijalom. Ta interaktivnost dozvolila bi da se

Francuski paviljon

posjetitelj poveže s osobnim pričama i tragedijama koje su se odvijale upravo na tom mjestu.

Ovaj koncept ne traži samo gledanje, već i prisutnost. Prolazak pokraj tijela na stepenicama, hodanje uz put nestajanja, susret s kartom čovjeka čije je odredište bila smrt, svako od tih iskustava je teško ignorirati. Prolaznik postaje svjedokom, a svjedok koji ignorira postaje suučesnikom. Od jednom sve te žrtve nisu samo bezlične utvare koje su ovdje nekad davno patile, to su ljudi s imenima i pričama, koji su hodali ovim istim putem, ali, na žalost, ne na kavu, predavanje, do trgovine i sl. kao većina nas danas, već najčešće u smrt.

U vremenu kad je sjećanje na zločine Drugog svjetskog rata sve više izloženo umanjivanju, pa čak i poricanju, nužno je stvarati prostore koji ne dopuštaju zaborav. Francuski paviljon, kao spoj povijesne funkcije i suvremenog kulturnog prostora, idealno je mjesto za takav spomenik. Ondje gdje su ljudi otpremani u smrt, danas se okupljaju studenti, umjetnici i znanstvenici. Takav prostor, koji je posvećen poboljšanju budućnosti i slavljenju ljudskog stvaralaštva, ne smije tajiti svoju razornu prošlost.

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu Francuski paviljon – studentski centar

Bivši Zagrebački velesajam, mjesto u centru grada za koje malo tko zna da je bio logor i mjesto deportacije. Kako bi se znalo da se tamo nešto dogodilo trebala bi se postaviti spomen ploča svim žrtvama koje su stradale. Jednom godišnje u lipnju prikazati svjedočanstva žrtava i dokumentarne filmove o stradanjima u teatru &TD koji se nalazi odmah pored francuskog paviljona. Također napraviti izložbu unutar paviljona sa fotografijama iz toga vremena koje postoje, zato što fotografije govore više od tisuću riječi.

TEKST PLOČE

U SPOMEN NA STRADANJE NEDUŽNIH POD
REŽIMOM NDH

Na ovom je mjestu od lipnja 1941.g do kolovoza 1941.g. djelovao sabirni logor.

Ovdje su prisilno zatočeni Židovi, Srbi, Romi, komunisti, antifašisti, ilegalci i drugi građani koji su poslije deportirani u logore smrti.

U znak sjećanja i pijeteta prema žrtvama podižemo ovu ploču kako bi podsjetila sadašnje i buduće generacije na važnost slobode i poštivanja ljudskih prava.

Ploča bi bila pravokutna tamni mramor i

pozlaćena slova, stajala bi uz sami ulaz u paviljon.

Postavljeno, lipanj 2025.

IZLOŽBA

Napraviti fotografije koje će biti izrađene na materijalu koji je dovoljno dug da bi prekrrio prozore francuskog paviljona, taj materijal ne bi trebao propuštati svjetlo, kako bi imao simboliku tame tog perioda (time bi se ujedno i pokazalo pravilo u kojem okolne zgrade nisu smjele imati podignute rolete to jest otvorene prozore). Dok su fotografije izložene na tom materijalu sa vrha ka dnu ide projekcija svjetla, ali blaga tako da simbolizira svjetlo na kraju tunela i kraj te tame. U pozadini bi se čitali proglassi i pravila koja su vrijedila u to vrijeme.

PROJEKCIJA SVJEDOČANSTVA/FILMA

Za tu prigodu između Francuskog paviljona i teatra staviti hologram željeznice koja je odvodila ljude sa tog mjesta u logore. U teatru prikazati svjedočanstva koja su prikupljena u Documenti i već snimljene dokumentarne filmove s obzirom na to da je mali broj ljudi koji su živjeli u tom vremenu i dalje živ ne možemo računati na to da će netko doći i ispričati svoje iskustvo i tako duži niz godina.

Prijedlog obilježavanja bivše zagrebačke sinagoge

Uvod

Prostor bivše zagrebačke sinagoge u Praškoj ulici jedno je od mjesta u gradu koje svakodnevno prolazimo, a rijetko primjećujemo. Iako je riječ o lokaciji od iznimne povijesne i simboličke važnosti, danas nema nikakvog traga koji bi ukazivao na to da je upravo tu do 1941. godine stajala glavna sinagoga zagrebačke židovske zajednice. Njezino rušenje od strane ustaških vlasti NDH nije bilo samo fizičko uklanjanje zgrade, nego i namjeran čin brisanja prisutnosti i identiteta jedne zajednice iz javnog prostora.

U tom smislu, lokacija bivše sinagoge predstavlja primjer kulturne traume koja je ostala neobilježena, izbrisana iz kolektivnog sjećanja, i stoga posebno važna za promišljanje o načinima javnog obilježavanja i komemoracije. Kroz prijedlog nove memorijalizacije tog prostora, cilj je istaknuti potrebu za javnim priznanjem onoga što se dogodilo te ponuditi rješenje koje bi uključivalo i edukativnu, umjetničku i participativnu dimenziju.

Povijesni kontekst

Zagrebačka sinagoga u Praškoj ulici izgrađena je 1867. godine prema projektu arhitekta Franje

Kleina, a predstavljala je jednu od najvećih i najreprezentativnijih sinagoga u jugoistočnoj Europi. Bila je središnje okupljalište zagrebačke židovske zajednice, ali i značajan kulturni i arhitektonski objekt grada. Njezin orijentalno-maurski stil izdvajao ju je iz urbanističke cjeline Donjega grada, što ju je činilo ne samo vjerskim, već i vizualnim simbolom različitosti i pluralizma Zagreba krajem 19. i početkom 20. stoljeća.

U svibnju 1941., svega mjesec dana nakon uspostave Nezavisne Države Hrvatske, tadašnje vlasti donijele su odluku o njezinom rušenju. Rušenje je započelo 11. lipnja iste godine, a izvršeno je pod vodstvom ustaških institucija uz asistenciju tadašnje gradske uprave. Važno je naglasiti da su rušenje sinagoge, ali i pljačka njezine unutrašnjosti, prošli bez značajnijeg otpora lokalnih vlasti ili građana. Tim činom započela je sustavna eliminacija židovske prisutnosti iz javnog i kulturnog prostora Zagreba.

Nakon Drugog svjetskog rata, prostor na kojem se nalazila sinagoga nije obnovljen niti obilježen na način koji bi odgovarao njegovom povijesnom značaju. Tijekom socijalističkog razdoblja, židovsko stradanje bilo je podređeno narativu općenarodne borbe i otpora, pri čemu je specifičnost židovske traume često bila zanemarivana. I danas, na mjestu nekadašnje sinagoge nalazi se samo ploča postavljena 1990-ih, koja prolaznicima uglavnom ostaje nezamijećena.

Prijedlog obilježavanja bivše zagrebačke sinagoge

Takav tretman mjesta ukazuje na dublji problem u načinu na koji se grad odnosi prema vlastitim traumatskim točkama iz prošlosti. Iako je sinagoga fizički nestala, prostor koji je nekada zauzimala i dalje nosi potencijal za obnovu sjećanja i simboličku reparaciju – kroz pažljivo i uključivo javno obilježavanje.

Kulturalna trauma i politika pamćenja

Pojam kulturalne traume odnosi se na proces kroz koji zajednica prepoznaje da je kolektivno iskustvo patnje duboko narušilo njezin identitet te zahtijeva simboličku obradu u javnom diskursu. Prema Jeffreyu C. Alexanderu (2004), kulturalna trauma ne proizlazi isključivo iz samog događaja, već iz narativa koji se oko njega oblikuje – tko govori o traumi, na koji način, i s kojim ciljem. U tom kontekstu, izostanak javnog narativa o uništenju zagrebačke sinagoge pokazuje da ta trauma još uvijek nije prošla kroz proces kolektivnog priznanja.

Politike pamćenja oblikuju način na koji se sjećanja institucionaliziraju, interpretiraju i prenose u javnom prostoru. Kako tvrdi Jan Assmann (2011), kulturno pamćenje ne podrazumijeva samo arhiviranje informacija, već njihovu simboličku obradu kroz rituale, spomenike i medije. U urbanom kontekstu, to

znači da mjesta poput bivše sinagoge ne smiju ostati prazni prostori, jer njihova neobilježenost doprinosi brisanju povijesti i nastavku društvene šutnje. Značajan doprinos ovoj raspravi daje i teorija post-pamćenja, kako je razvija Marianne Hirsch (2012). Ona naglašava važnost načina na koji se sjećanja prenose na sljedeće generacije koje same nisu bile izravno pogođene traumom, ali kroz vizualne, emocionalne i narativne obrasce preuzimaju odgovornost za njezino očuvanje. Ova teorija posebno je relevantna za suvremene pokušaje komemoracije zaboravljenih mjesta, jer se upravo mlađe generacije često uključuju u osmišljavanje novih oblika memorijalizacije.

U slučaju zagrebačke sinagoge, može se reći da nedostatak aktivnog i vidljivog sjećanja otežava mogućnost kulturalne obrade traume. Umjesto da se prostor koristi za edukaciju i komemoraciju, on ostaje neutraliziran i marginaliziran u svakodnevnom gradskom životu. Takva politika šutnje ne samo da ignorira povijesnu nepravdu, već onemogućava i stvaranje inkluzivnijeg kolektivnog identiteta koji bi prihvatio odgovornost za nasilnu prošlost.

Upravo iz tog razloga potrebno je razviti promišljen i suvremen oblik obilježavanja ovog mjesta, koji bi odgovarao složenosti traume i uključivao različite oblike participacije, edukacije i umjetničkog izraza.

Prijedlog obilježavanja bivše zagrebačke sinagoge

Kreativni prijedlog obilježavanja

S obzirom na složenost traume povezane s uništenjem zagrebačke sinagoge i izostanak njezinog komemorativnog obilježavanja u javnom prostoru, prijedlog se temelji na ideji simboličke rekonstrukcije – ne kroz ponovnu gradnju, već kroz aktivaciju prostora u funkciji sjećanja. Ključno je osmisliti oblik memorijalizacije koji neće pokušavati „zamijeniti“ izgubljeno, nego će ukazivati na njegovu odsutnost, te istovremeno pružiti prostor za učenje, refleksiju i participaciju.

Prvi element prijedloga je svjetlosna instalacija koja bi se periodično (npr. jednom mjesečno ili na određene datume vezane uz povijest židovske zajednice) aktivirala u večernjim satima i iscrtavala konture nekadašnje sinagoge na tlu sadašnjeg prostora. Projektori bi pomoću svjetla stvorili imaginarni volumen zgrade, čime bi fizička praznina bila privremeno ispunjena simboličkom prisutnošću. Na taj način bi se naglasila ideja da sinagoga „nije nestala“ – ona postoji u kolektivnom pamćenju, u arhivima, u pričama i povijesti.

Drugi element bio bi zvučni prostor pamćenja, postavljen u vidu diskretnih zvučnika integriranih u okolne klupe ili zidove, kroz koje bi se puštali ulomci iz svjedočanstava zagrebačkih Židova, arhivskih zapisa, molitvi i

glazbe koja se nekoć izvodila u sinagogi. Ova zvučna memorija stvarala bi emocionalnu vezu s posjetiteljima i poticala ih na refleksiju, bez agresivnog narativa ili monumentalnosti.

Treći dio obilježavanja bio bi digitalni sloj, dostupan putem QR kodova postavljenih na nekoliko točaka oko lokacije. Skenerom bi se otvarala aplikacija s proširenom stvarnošću (augmented reality), unutar koje bi korisnik mogao vidjeti 3D-rekonstrukciju sinagoge iz različitih razdoblja, čuti o povijesti zajednice, pregledavati arhivske fotografije i osobne priče. Ovaj element omogućio bi interaktivno učenje, posebno usmjereno na mlađu publiku i posjetitelje izvan Zagreba.

Važna komponenta cijelog projekta bila bi sudionička dimenzija – suradnja sa Židovskom općinom Zagreb, školama, povjesničarima, umjetnicima i organizacijama koje se bave kulturom sjećanja. Kroz zajedničke radionice, izložbe i edukativne programe, cilj je da obilježavanje ne bude samo simbolično, nego i društveno aktivno.

Za razliku od statičnih spomenika, ovaj prijedlog naglasak stavlja na procesualnost i višeslojnost sjećanja – ono se ne nudi kao gotova poruka, već kao prostor otvoren za različita čitanja. Tako se mjesto bivše sinagoge transformira u živi memorijal, u kojem sjećanje nije pasivno prihvaćeno, već aktivno stvarano i održavano.

Prijedlog obilježavanja bivše zagrebačke sinagoge

Zaključak

Mjesto na kojem je stajala zagrebačka sinagoga i dalje nosi težinu odsutnosti, ne samo fizičke, već i simboličke. Upravo ta praznina čini ga ključnim prostorom za propitivanje načina na koje društvo bira pamtiti ili zaboraviti traumatične dijelove vlastite prošlosti. Kroz prijedlog svjetlosne i zvučne instalacije, digitalne rekonstrukcije i uključivanja zajednice, cilj nije tek postaviti još jedan spomenik, nego otvoriti prostor za aktivno suočavanje sa zaboravljenom traumom. Takvim pristupom omogućava se stvaranje javne memorije koja je živa, višeglasna i osjetljiva na kompleksnost povijesti. Obilježavanjem ove lokacije ne priznajemo samo ono što je izgubljeno, već i vlastitu odgovornost da to sjećanje održimo prisutnim.

Literatura

Alexander, J.C., 2004. *Cultural Trauma and Collective Identity*. Berkeley: University of California Press.

Assmann, J., 2011. *Cultural Memory and Early Civilization: Writing, Remembrance, and Political Imagination*. Cambridge: Cambridge University Press.

Hirsch, M., 2012. *The Generation of Postmemory: Writing and Visual Culture After the Holocaust*. New York: Columbia University Press.

Žene u otporu Ustaškom režimu i antifeministička propaganda

Nakon Spomen šetnje po Zagrebu odlučila sam napisati kreativni prijedlog za primjereno obilježavanje mjesta na kojemu su zlostavljane i preminule sestre Rajka i Zdenka Baković. Riječ je o zgradi na adresi Zvonimirova ulica 2, a za vrijeme ustaškog režima bila je Sjedište Ustaške nadzorne službe (Banjeglav i dr, 2021). Tamo su "ljudi mučeni najrazličitijim metodama, sve kako bi progovorili i izdali suradnike i poznanike, druge ilegalce" (Banjeglav i dr, 2021: 53).

Odabrala sam baš ovu lokaciju jer su najistaknutije žrtve iz te zgrade bile žene - Zdenka i Rajka Baković. Žene se općenito u povijesti manje pamte baš zato što su žene pa zato mislim da bi baš ovu lokaciju trebalo posvetiti njima. Također, antifašizam i feminizam danas imaju dosta toga zajedničkog.

Zdenka Baković radila je u trafici u Nikolićevoj ulici 7, a pomagala joj je sestra Rajka i brat Mladen. Rajka je tada već bila članica Savez komunističke omladine Jugoslavije (SKOJ), a trafika je služila kao mjesto razmjene informacija i paketa te dogovaranja sastanaka. Ustaška policija je 1941. godine upala u stan obitelji Baković i odvela obje sestre i brata Mladena u zatvor u Zvonimirovoj 2. Ustaše su Zdenku i Rajku puštali do trafike gdje su se morale pretvarati da rade kako bi ustaše uhitili što veći broj ilegalaca, ali gotovo nikoga nisu uspjeli uhvatiti (Banjeglav i dr, 2021).

Obje sestre su u zatvoru tukli i zlostavljali, a "na Badnjak 1941. Rajka je polumrtna od torture i teških ozljeda, prevezena u bolnicu Sv. Duh, gdje je nakon nekoliko dana preminula" dok se Zdenka dan kasnije bacila s trećeg kata zgrade u Zvonimirovoj te preminula od posljedica pada." (Banjeglav i dr, 2021: 101 - 102). Unatoč mučenju, ni jedna od njih nije odala nikog od drugova. Pokopane su na Mirogoju, a danas se po njima zove prolaz između Varšavske i Masarykove ulice, pokraj Kina Europa gdje se nalaze i njihove biste (Banjeglav i dr, 2021). Međutim, mislim da to nije dovoljno za obilježiti njihovu ulogu u antifašističkoj borbi.

Inspirirano borbom Zdenke i Rajke Baković, mislim da bi prostor zgrade Sjedišta Ustaške nadzorne službe trebao služiti kao mjesto okupljanja na kojem bi se održavala predavanja i radionice o antifašističkoj borbi žena.

Prostor bi mogao biti uređen kao muzej ili galerija tako da su na zidovima slike/fotografije koje prikazuju antifašistkinje i tekstovi koji govore o njihovim životima i ulozi u antifašističkoj borbi. Ako za neke žene ne postoji fotografija, bilo bi kreativno da se za nju naslika slika koja bi je autentično prikazala. Taj prostor mogle bi koristiti udruge poput MAZ-a, Documente, Centra za ženske studije i svi kojima je cilj osvijestiti o važnosti antifašističke borbe i ulozi žena u toj borbi.

Žene u otporu Ustaškom režimu i antifeministička propaganda

Osim toga, mislim da bi tamo mogli biti izloženi i članci iz časopisa Ustaškinja i izjave poput ovih:

“Doglavnik i ministar nastave Mile Budak zahtijevao je da se ženama zabrani studij prava i medicine jer, prema njegovu mišljenju, ‘žena nije rođena niti da bude odvjetnik niti da bude sudac’ jer ‘svakako nije dosta da zapale cigaretu, pa da budu dobar sudac’. ‘Ženska narav’ nije ni za studij medicine, jer ‘ako pitate naše gospodje, koja je kad joj je bilo zlo išla liječnici, niti jedna ne će ustati, ili bar vrlo rijetka’. Stav ustaša prema intelektualcima bio je jednak kao i prema drugim ženama, svodio se na to da je majčinstvo iznad svega, a rađanje djece dužnost prema novoj državi. Obrazovanje koje su imale bilo im je tek ‘dodana vrijednost’ koju su trebale usmjeriti na odgoj novih naraštaja ‘čiste’ hrvatske krvi.” (Jelinić, 2018: 81)

Mislim da je važno današnjem naraštaju prikazati rodnu propaganda NDH jer se ustaška politika prema ženama temeljila na kontroli njihove seksualnosti i bila je ključni dio strategije vladanja. Fašizam, u konačnici, uvijek svodi žene na objekte – bilo kroz njihovo pasivno prihvaćanje podređene uloge i poistovjećivanje identiteta s majčinstvom, bilo kroz njihovo aktivno sudjelovanje u širenju tih vrijednosti, čime zapravo pristaju na militantni patrijarhat (Jelinić, 2018). Ustaška demografska politika temeljila se na rasnim zakonima i

antifeminizmu, a “u fašističkoj ideologiji antifeministički stavovi sadržani su jednako kao antiliberalizam, rasizam i militarizam” (Jelinić, 2018: 84). Ana Jelinić tvrdi da je “antifeminizam ključna odlika svake vrste fašizma, koja se prečesto zanemaruje u analizama fašističke ideologije” (Jelinić, 2018: 67). U kontekstu ustaškog režima, antifeminizam se odnosi na isticanje majčinstva kao jedinog smisla života, a o tome se pisalo u Ustaškinji, glasilu službene ustaške propagande namijenjene pripadnicama pokreta (Jelinić, 2018).

Također, mislim da su feminizam i antifašizam jako povezani. Tome u prilog ide već samo postojanje udruga poput Mreža antifašistkinja Zagreba (MAZ) na čijoj stranici piše “tradicija jugoslavenskog i hrvatskog antifašizma u koju se upisujemo tradicija je autentičnog antifašističkog otpora, klasne borbe, emancipacije žena i internacionalizma.” (Maz.hr, 2025).

Prema Hrvatskom jezičnom portalu jedna definicija antifašizma glasi: “aktualno suprotstavljanje neofašizmu u njegovim raznim vidovima: oživljavanju fašističkih ideja, povijesnoj rehabilitaciji fašizma, restauraciji fašističkih elemenata u suvremenim režimima.” (Hjp.znanje.hr,) Upravo je to jedna od ključnih ideja koju zastupaju feministice u Hrvatskoj. Osim MAZ-a, Centar za ženske studije udruga je

Žene u otporu Ustaškom režimu i antifeministička propaganda

koja je nastala "kao reakcija na ratni i poslijeratni kontekst u Hrvatskoj, sa željom rješavanja svih problema s kojima su se kao posljedicama rata suočavale žene.", a cilj joj je poštivanje "različitosti, uključivosti, ženske i transnacionalne solidarnosti, kulture nenasilja i društvene odgovornosti" (Zenstud.hr, 2025). Iako je definicija feminizma usko vezana uz prava žena, danas feminizam znači i podržavanje svih potlačenih skupina - primjerice migranata, nacionalnih manjina, LGBTQ populacije. S obzirom na ono što zastupaju MAZ i Centar za ženske studije, rekla bih da je antifašizmu i feminizmu zajedničko promicanje nenasilne kulture, zagovaranje kritičkog mišljenja, otpor šovinističko-mizoginom okruženju i afirmiranje žena i rodno orijentiranih znanja.

Zaključno, tu zgradu bi trebalo pretvoriti u mjesto na kojem će se memorirati antifašistkinje na način da se tamo izlože njihove slike i životne priče, a sam prostor da se koristi za edukaciju i aktivizam. Također, trebalo bi osvijestiti i o rodnoj propagandi NDH i antifeminizmu koji dolazi s fašizmom. Za kraj bih dodala da bi toj zgradi trebalo staviti novu fasadu jer je trenutačno crna. Osim toga, cijela zgrada je u derutnom stanju, a to urbanistički ne odgovara lokaciji na kojoj se nalazi, a ta crna fasada je baš trn u oku na Trgu žrtava fašizma.

Literatura:

Banjeglav, Tena, Dilica, Kristina i Straniero, Alice (2021) ZAGREB U RATU, OTPORU, STVARALAŠTVU I PAMĆENJU Vodič po Zagrebu u Drugom svjetskom ratu. Documenta, Zagreb, 2021.

Jelinić, Ana (2018) Ustaškinja – propagandno glasilo žena Ustaškoga pokreta: antifeminizam u ustaškoj propagandi. Časopis za suvremenu povijest, Vol. 50 No. 1

Maz.hr (2025) O nama. <https://www.maz.hr/o-nama/> Pristupljeno 13. travnja 2025.

Zenstud.hr (2025) O nama. <https://zenstud.hr/o-nama/> / Pristupljeno 13. travnja 2025.

Sabh.hr (2025) Žene ustaškog režima. <https://sabh.hr/zene-ustaskog-rezima/> Pristupljeno 13. travnja 2025.

Kreativni prijedlog obilježavanja Francuskog paviljona

U organiziranoj spomen-šetnji obišli smo zagrebačke lokacije na kojima su se tijekom Drugog svjetskog rata odvijale traumatične priče i koja danas predstavljaju mjesta sjećanja na bolna iskustva prošlosti. Na našem putu posjetili smo: Francuski paviljon, Dom zdravlja, Botanički vrt, Glavni kolodvor (Trg kralja Tomislava 12), nekadašnju Zagrebačku sinagogu (danas parkiralište u Praškoj ulici 7), Kamen spoticanja na Trgu bana Josipa Jelačića kojih u gradu ima više od 100, zgradu Glavne pošte u Jurišićevoj 12 te Džamiju (Trg žrtava fašizma). Svaka od tih lokacija nosi sa sobom posebnu priču, no nažalost nisu uvijek adekvatno obilježene ni predstavljene javnosti. Smatram da zaslužuju vidljivije i sadržajnije znakove sjećanja kako bi i slučajni prolaznici mogli zastati, informirati se i razumjeti kontekst povijesnih zbivanja u kojima je stradalo toliko ljudi.

Naime, tijekom Drugog svjetskog rata Zagreb je bio obilježen svakodnevnim terorom, ustaškim zatvorima, deportacijama stanovništva te pokušajima otpora i borbe za slobodu. Mnoge današnje zgrade i ulice, kojima svakodnevno prolazimo, nekada su bile poprišta mučnih događaja. Čak i ondje gdje se u prvi mah čini da ne postoji ništa posebno, može se kriti teška priča iz prošlosti. Unatoč tome, obilježja su često štura, neprimjetna ili u potpunosti izostaju.

Na mjestu današnjeg Studentskog centra, početkom 20. stoljeća nalazio se Zagrebački zbor (Zagrebački velesajam). Od svih izložbenih paviljona, izvorni oblik sačuvao je samo Francuski paviljon. U Drugom svjetskom ratu upravo je to područje, zbog prostranosti i blizine dviju željezničkih pruga, od lipnja 1941. postalo sabirni logor za Židove, Srbe, komuniste i druge „nepoćudne“ skupine. Ondje su mnogi zatočenici, nakon kratkog zadržavanja i mučenja, tijekom noći ukrcavani u stočne vagona i tajno deportirani u Danicu, gospićki sustav logora ili kasnije Jasenovac.

U Francuskom i dvama susjednim paviljonima zatvorenici su spavali na betonskom podu ili slami, oskudno hranjeni i izloženi poniženjima. Preživjeli, poput Eve Akerman iz Varaždina, svjedoče o nehumanim uvjetima i strahu koji je vladao. Oslobođeni su tek rijetki, najčešće oni s valjanim propusnicama, liječničkim potvrđama ili iz miješanih brakova, dok je većina nastavila put u neizvjesnu i često kobnu budućnost.

Danas, na istom tom mjestu, velik broj ljudi svakodnevno prolazi kroz Studentski centar, a da i ne zna koliki je povijesni teret tu pohranjen. Francuski paviljon, kao jedini neposredni svjedok tadašnjeg kompleksa, zaslužuje posebno obilježje – ne samo kratku informativnu ploču, nego nešto što će svojim izgledom i doživljajem potaknuti prolaznike da

Kreativni prijedlog obilježavanja Francuskog paviljona

zastanu, obavijesti ih o zbivanjima iz 1941. te ih inspirira na daljnje istraživanje. Kao netko tko je veliki broj puta prošao kraj tog mjesta, ne znajući što je zapravo na tom mjestu bilo, smatram kako to mjesto zaslužuje posebno obilježje koje će i ostatak ljudi koji svakodnevno prolaze tamo, prepoznati i zapamtiti.

Moj prvi prijedlog je takav da s obzirom da je to područje na kojem cirkulira jako puno studenata i uvijek ili odmaraju na okolnim klupama ili čekaju nekog, da se na tom području postavi „posebna“ klupa.

Klupa pred Francuskim paviljonom ili u dvorištu studentskog centra, na prvi pogled bila bi gotovo ista ostalim klupama u dvorištu, isticala bi se tek na drugi, pažljiviji pogled: na njezinu naslonu bile bi urezane kratke rečenice – citati iz svjedočanstva Eve Akerman. Dok bi sama klupa oblikom i materijalom odgovarala uobičajenim kriterijima studentskog kampusa, citati i kratka informativna natuknica o povijesnoj ulozi Francuskog paviljona bili bi ključni elementi njezine jedinstvenosti.

Po dolasku u dvorište, klupa naizgled ne bi odavala neku posebnu namjenu: drvena sjedala, metalni okvir. Uzimajući u obzir koliko studenti vole koristiti vanjski prostor za predah, druženje ili kratko učenje, namjera bi bila da klupa ostane jednostavna i praktična. No, njezin bi naslon skrivao kratku priču o sabirnom

logoru koji se tu nalazio tijekom Drugog svjetskog rata. Na rubu ili sredini naslona, većim tiskanim slovima bili bi citati svjedočanstva Eve Akerman.

U jednom od kutova naslona, diskretno bi se nalazio i kratak tekst od tri do četiri rečenice objašnjenja: Nekadašnji Zagrebački zbor, od lipnja 1941., služio je kao sabirni logor za Židove, Srbe i komuniste. Ovdje su bili zatočeni prije no što bi, obično noću, bili ukrcavani u stočne vagone. Većina je kasnije deportirana u Danicu, gospički sustav logora ili Jasenovac. Tim sažetim objašnjenjem, posjetitelju se nudi kontekst koji spaja povijest lokacije sa svjedočanstvom ispisanim na drvenoj površini klupe.

Ovaj koncept klupe bio bi “tiho” spomen-obilježje: ne bi blokirao prostor, ne bi nametljivo stajao na putu prolaznika, ali bi svejedno poticao na zaustavljanje. Mnogi bi najprije sjeli, možda se iznenadili uočivši natpise, pa se nagnuli kako bi ih bolje pročitali i tek onda shvatili težinu priče iza njih. Umjesto klasične spomen-ploče, klupa poput ove uključuje studentsku populaciju u proces pamćenja. Svojom prisutnošću poziva na razmišljanje, a ipak ostaje korisna u svakodnevicu. Mogućnost da netko u pauzi između predavanja pročita nekoliko rečenica i zastane nad prošlošću čini ovu klupu važnom karikom između urbanog života i kolektivnog pamćenja.

Kreativni prijedlog obilježavanja Francuskog paviljona

Potencijal "Klupe sjećanja" ogleda se i u tome da ju je jednostavno nadopunjavati. Ako se u međuvremenu pojave nove arhivske fotografije ili isječci iz drugih svjedočanstava, može se na nekom slobodnom dijelu naslona dodati dodatni kratki citat ili pločica. Na taj bi se način uvijek mogla osvježiti njezina priča, a i privući pozornost onih koji su već prije znali za nju. Takav otvoren i nenametljiv pristup obilježavanju proteklih događaja omogućuje da istina o stradanju u Francuskom paviljonu – i cijelom prostoru Zagrebačkog zbora – ostane prisutna ne samo kao dio povijesti, već i kao važna opomena generacijama studenata i ostalih posjetitelja.

Prijedlog obilježavanja spomen područja na Glavnom Kolodvoru u Zagrebu

Lokacija:

Glavni kolodvor - Trg kralja Tomislava 12 (prostor pokraj lokomotive "Katica")

Cilj obilježavanja i uređivanja spomen područja:

Stvoriti dostojanstveno, dojmljivo i edukativno spomen područje koje će podsjećati na ulogu Glavnog kolodvora u vrijeme NDH, ali i na djelovanje otpora, humanitaraca i spašavanje života tijekom Drugog svjetskog rata. Spomen područje mora izazvati jasnu emociju kod ljudi i ono mora biti jasno (mora se odmah shvatiti o čemu spomen područje govori). Također mora uključivati uključivati povijesne činjenice, simboliku i osobna sjećanja.

1. Memorijalna ploča

S obzirom da na tom mjestu već postoji memorijalna ploča, tj. "Spomenik žrtvama Holokausta i ustaškog režima", prijedlog je dodavanje još jedne ploče koja bi u par rečenica jasno dala do znanja što se zaista tamo događalo, te pojasnila ljudima naziv spomenika. Ovo se predlaže s obzirom da je glavni kolodvor mjesto prolaska velikog broja putnika iz svih dijelova Hrvatske, ali i svijeta. Polazimo s

pretpostavkom da ne znaju svi jednako povijesne događaje i stradanja, a iznimno je bitno da se na tako jednom prometnom mjestu zna o stradanjima, žrtvama, ljudima koji su pomagali drugima (njima se treba odati počast na ispravan način).

Memorijalna ploča bi bila veća, te bi iz tog razloga bila postavljena na pod ispred sadašnjih kofera, dakle odmah ispred kofera, s obzirom da je sada taj prostor iznimno neiskorišten i nejasan. Koferi su pomaknuti skroz do zgrade Hrvatske pošte, te i iz tog razloga nije jasno o čemu je točno riječ koferima, paketima ili nečem drugom... Iz tog razloga bi memorijalna ploča bila postavljena ispred njih.

Memorijalna ploča bi nosila naziv i tekst:

Glavni kolodvor- polazište bez povratka

Tijekom Drugog svjetskog rata, s ovog kolodvora kretali su vlakovi puni ljudi koje je tadašnji režim proglasio nepoželjnim.

Židovi, Srbi, Romi, komunisti i drugi protivnici ustaške vlasti deportirani su u logore smrti, na prisilni rad ili su zauvijek nestali bez traga.

Vagoni su bili zatvoreni, putovanja su se odvijala noću, a kolodvor je šutio pred sudbinom tisuća ljudi.

Prijedlog obilježavanja spomen područja na Glavnom Kolodvoru u Zagrebu

Ipak, s istog su mjesta kretali i pripadnici otpora, ilegalci, prenosile su se poruke i sabotirale pruge.

Ovdje su spašavana i djeca iz logora, zahvaljujući hrabrosti pojedinaca.

Lokomotiva "Katica" i danas stoji kao podsjetnik da povijest ne možemo izbrisati – ali iz nje možemo učiti.

Ovaj kolodvor nije samo mjesto dolazaka i odlazaka. Ovo je mjesto sjećanja.

2. Umjetnička instalacija

Što se tiče umjetničke instalacije, tj. kofera koji su sada tamo postavljeni, oni bi bili dorađeni da se jasnije zna o čemu je riječ.

Prijedlog je nadogradnja postojeće umjetničke instalacije dodatnim elementima koji bi pojačali simboliku i emocionalni dojam. Novi dijelovi trebali bi uključivati realistično izrađene brončane koferu, dječje torbe, lutke, knjige i druge osobne predmete koje su ljudi nosili sa sobom, to mogu biti i dijelovi odjeće koji bi im ispali u vlaku, cipele uz kofer... Oni bi bili raspoređeni tako da djeluju kao zaboravljena prtljaga putnika koji se nikada nisu vratili.

Nova instalacija ne zamjenjuje postojeće

elemente, već ih nadopunjuje i interpretira u kontekstu stradanja, deportacija i prisilnih putovanja iz vremena NDH. Posebna pažnja posvetit će se i postojećim koferima: predlaže se njihovo preoblikovanje ili vizualno poboljšanje (npr. dodavanje ručki, bravica ili znakova istrošenosti) kako bi se jasnije doživjeli kao osobni koferi, a ne poštanski paketi.

Na novim elementima instalacije mogu se diskretno ugravirati simbolična imena ili godine, bez navođenja lokacija, kako bi se izbjegla vizualna poveznica s poštanskim paketima i sačuvala ozbiljnost poruke.

Također, ukoliko postoje snimljena svjedočanstva, mogla bi se pustiti audio snimka jednog od svjedočanstava koja se čuje preko zvučnika nakon paljenja na određeni gumb. Ili se može na engleskom jeziku pustiti tekst s ploče (netko ga tiho čita) kako bi i stranci znali pročitati o čemu je riječ.

Partneri i suradnici

- Željeznički muzej Zagreb
- Documenta - Centar za suočavanje s prošlošću
- Srpsko narodno vijeće
- Židovska općina Zagreb
- Grad Zagreb

Prijedlog obilježavanja spomen područja na Glavnom Kolodvoru u Zagrebu

- Ministarstvo kulture Republike Hrvatske
- Udruga za suvremenu umjetnost i memorijalnu kulturu

Cilj ovog prijedloga je da se Glavni kolodvor postane ne doživljava samo kao prometno čvorište, već i trajno mjesto javnog sjećanja. Jasnim i dirljivim prikazom povijesnih događanja, spomen područje bi trebalo ljude potaknuti na suosjećanje i odgovornost prema prošlosti i da se to ne ponovi u budućnosti.

Francuski paviljon, Studentski centar u Zagrebu – prijedlog obilježavanja prostora kulturalne traume

Na Savskoj cesti 25, u sklopu današnjeg Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu, nalazi se Francuski paviljon. Taj je prostor nekada bio mjesto patnje, a danas je gotovo neprimjetan u svakodnevnom životu studenata, kulturnih djelatnika i običnih prolaznika.

Od lipnja do kolovoza 1941., prostor tadašnjeg Zagrebačkog zbora, uključujući i Francuski paviljon, služio je kao sabirni logor pod režimom Nezavisne Države Hrvatske, NDH. Logor je bio prva stanica za brojne Židove, Srbe, komuniste i druge tzv. „nepoćudne“ Zagrepčane. Većina njih nikada se nije vratila – deportirani su u logore Danica, Jadovno, Gospić i, kasnije, Jasenovac. Uvjeti u Francuskom paviljonu bili su nehumani – ljudi su spavali na podu, gladovali, bili psihički i fizički maltretirani. Svjedočanstva preživjelih, poput onog Eve Akerman, dragocjena su dokumentacija nevidljive povijesti ovog mjesta.

Danas, pak, Francuski paviljon služi kao izložbeni prostor za razna kulturna događanja. Prostor se koristi funkcionalno i estetski, ali bez naznake o svojoj tragičnoj prošlosti. Naime, ne postoji spomen-ploča ili natpis koji bi podsjećao da je upravo ondje postojala sabirna točka za tisuće ljudi koji su izgubili slobodu, ali i život. I baš zbog toga, taj prostor zahtijeva osmišljeno i suvremeno obilježavanje koje bi povezal o prošlost, sadašnjost i budućnost kroz kulturu sjećanja.

Na ulazu u Francuski paviljon tako bih postavila spomen-ploču s tekstom koji bi ukratko opisivao povijesni kontekst logora, ali i citat iz svjedočanstva Eve Akerman. Osim klasične ploče, mogla bi se izraditi i nekakva instalacija u obliku minimalističkog reljefa na kojem bi bila urezana imena poznatih logora kroz koje su zatvorenici prošli – Danica, Jadovno, Gospić, Jasenovac – simbolično označavajući smjerove deportacija iz Francuskog paviljona.

Usto, u prostoru oko paviljona, kao i unutar njega, postavila bih i QR kodove. Skenerom mobitela posjetitelji bi mogli pristupiti multimedijalnom sadržaju: kratkim filmovima, svjedočanstvima, kao i digitalnoj rekonstrukciji logora iz 1941., te ilustracijama koje pokazuju kako je prostor tada izgledao. Ta bi tehnologija na moderniji način mogla privući i mlađe generacije.

Ispred paviljona postavila bih i seriju silueta, primjerice od metala, u prirodnoj veličini koje prikazuju ljude u pokretu, kao simbol onih koji su prošli kroz ovaj prostor i nikada se nisu vratili. Instalacija bi mogla biti i dinamična – primjerice, osvijetljena noću.

Jedan dio paviljona prenamijenila bih u „memorijalnu sobu“, odnosno prostor koji bi prikazivao kako je izgledala unutrašnjost paviljona dok je bio logor – prostor bez namještaja, sa slamom na podu i arhivskim

Francuski paviljon, Studentski centar u Zagrebu – prijedlog obilježavanja prostora kulturalne traume

snimkama ili citatima projiciranim na zidove. Posjetitelji bi tako mogli ući u tamniju i tišu prostoriju, gdje se ne govori, čime se stvara emocionalno i fizičko iskustvo mjesta traume.

Studentski centar mogao bi uvesti i program koji uključuje izložbe, predavanja i radionice posvećene sjećanju i suočavanju s prošlošću, primjerice jedanput godišnje. Program bi bio otvoren studentima, umjetnicima i istraživačima te bi im omogućio suvremeni dijalog između kulture, povijesti i traume.

U suradnji s povjesničarima i IT stručnjacima, mogla bi se razviti i aplikacija (ili posebna internetska stranica) koja mapira sva važna mjesta traume u Zagrebu, uključujući Francuski paviljon, Glavni kolodvor, parkiralište u Praškoj ulici, i sva druga koja smo posjetili u šetnji koju je organizirala Documenta. S pomoću nje, korisnici bi na mobitelu mogli vidjeti kako su ta mjesta izgledala u prošlosti i čuti priče pojedinaca.

Uloga mjesta poput Francuskog paviljona, ali i drugih, trebala bi se obilježiti. To ne bi bio samo čin sjećanja, već i aktivno uključivanje u izgradnju kolektivne svijesti i odgovornosti. Raznim inovativnim pristupima, u suradnji s Gradom Zagrebom, razna bi mjesta tako ponovno oživjela – ne kao prostori patnje, već svjedočanstva, učenja i pamćenja povijesnih događaja.

Sjećanje u pokretu: treasure hunt

Nakon održane spomen šetnje u organizaciji Documente 7.4., par dana sam aktivno razmišljala koji od 6 posjećениh mjesta mogu dovoljno dobro prikazati i sažeti u jednu kreativnu i modernu ideju koja će biti zanimljiva širokoj publici. Svako mjesto koje smo posjetili tijekom šetnje u meni je pobudilo osjećaje koje do tada nisam imala. Priče koje stoje iza tih mjesta su bolne, teške i za nas koji smo odrasli u normalnim životnim prilikama –nezamislive. Iako sam većinu mjesta svakodnevno prolazila, nikada nisam obratila pažnju na mjesto gdje se nekada nalazila Sinagoga, niti primijetila da tamo uopće postoji tabla za sjećanje na ustaške zločine. Svaka od tih lokacija govori neku svoju priču, no u meni je najdublji trag ostavila lokacija, koja zapravo nije samo jedna lokacija. To su više lokacija, odnosno „kamene spoticaja”. Kamene spoticaja prvo su nastali 1992. godine, idejom njemačkog umjetnika Guntera Demniga. Demnig je ispred zadnjih adresa na kojima su živjele žrtve nacizma ugradio kamene spoticaja (Stolpersteine), odnosno male mjedene pločice u znak sjećanja na njih. Svaka pločica velika je deset puta deset centimetara te nosi ime i prezime žrtve, datum rođenja i sudbinu, odnosno način na koji su umrle pod nacističkim režimom (progonstvo, deportacija, ubojstvo). Prve pločice spoticaja u Hrvatskoj postavljene su 2013. godine u Rijeci, dok je Zagreb svojih prvih 20 dobio tek 2020. godine. (<https://stolperstein.hr/>) U Zagrebu danas

postoji 86 kamena spoticanja, koji nas prisjećaju na ljude koji su zbog svoje nacionalnosti u okrutnom režimu izgubile svoje živote. Premda se s obzirom da to koliko je taj zločin okrutan i beščutan, kamene spoticaja čine se kao samo mali znakovi koje nitko neće uočiti (kao ni ja, sve do spomen šetnje), smatram da kao zajednica možemo učiniti da što više ljudi čuje za njih i prepozna ih na ulicama.

Zbog svega navedenog, moja ideja sažela se u više stavki. Naime, ovom idejom cilj je zapravo što više mladih (a i starih) uključiti u aktivnosti sjećanja na žrtve Holokausta. Osobno smatram da djeca u školama ne uče dovoljno o ustaškim zločinima te da se na taj dio naše prošlosti gleda kroz prešućivanje, prije nego priznavanje i suočavanje s činjenicama. Baš zbog toga bih se u svom projektu ipak više fokusirala na mlađu populaciju, osnovnoškolce, srednjoškolce i studente.

Naziv kreativne ideje:

Sjećanje u pokretu: treasure hunt

IDEJA: Velik broj Židova, Srba, Roma i pripadnika drugih nacionalnih manjina stradalo je u Zagrebu pod ustaškim režimom. Njihova imena i sudbine sačuvane su kroz kamene spoticanja. Nažalost, kamene spoticanja često ostaju neprimijećeni u brzini svakodnevice. Cilj moje

Sjećanje u pokretu: treasure hunt

ideje je zapravo ljudima, a osobito mladima približiti ove male spomenike i sudbine ljudi čija su imena uklesana u taj maleni kamen na novi i interaktivn način – kroz mobilnu aplikaciju koja povezuje prostor, šetnju, potragu, sjećanje i tehnologiju.

LOKACIJA: lokacije po Zagrebu na kojima su postavljeni kameni spoticaja (Stolpersteine) – npr. Masarykova, Gundulićeva, Preradovićeva

OPIS PROJEKTA: u pitanju je edukativna i interaktivna mobilna aplikacija pomoću koje korisnici „love“ kamene spoticanja po Zagrebu (po uzoru na poznati Treasure hunt). Svaki puta kada osoba „pronađe“ kamen spoticanja, na njemu će se nalaziti QR kod koji korisnik može skenirati te će ga aplikacija automatski preusmjeriti na priču o osobi kojoj je taj kamen posvećen. Kroz tekst, sliku ili kratki video. Za svaku otkrivenu osobu, odnosno za svaki otkriveni kamen, korisnik kroz aplikaciju dobiva „trag sjećanja“ koji na kraju (kada osoba skupi sve kamene) slaže „mapu sjećanja“.

Dakle kada bi aplikacija bila lansirana na tržište (odnosno google play)tražili bi suradnju s portalima ili nekim utjecajnim osobama kroz koje bi tu aplikaciju zapravo približili publici. S obzirom da bi se oslonili na mlađu populaciju, smatram da bi i suradnja sa obrazovnim ustanovama u Zagrebu bio također odličan

početak. Kada korisnik preuzme aplikaciju, može vidjeti kartu grada s označenim lokacijama spoticaja (koje nisu baš potpuno točne, dakle korisnik ipak mora malo tražiti). Kada korisnik pronađe kamen, na njemu ili kraj njega stajao bi QR kod koji je potrebno skenirati da bi se taj kamen zapravo „skupio“. Kada se kod skenira, korisniku se automatski zaračuna „osvojeni bod“ ili „skupljena značka“ te ga preusmjerava na kratki opis (tekstualni, fotografski ili video format) osobe u čiju čast je napravljen taj kamen. Za svaki pronađeni kamen, dakle korisnik dobije jedan **„trag sjećanja“**, a cilj je skupiti sve tragove, odnosno kamene spoticanja da bi se na kraju dobila **„mapa sjećanja“** koja bi sadržavala digitalnu zahvalnicu za sudjelovanje u projektu.

Kao što sam već spomenula, ovaj projekt posebno cilja na mlade osobe koje su odrasle u digitalnom dobu mobitela i kompjutera te koji povijest doživljavaju kao nešto potpuno apstraktno i daleko, bez sagledavanja činjenica da se radi o povijesti od koje nije prošlo niti sto godina. Kroz interaktivnu aplikaciju, možda ih se potakne da ipak stanu, pogledaju u pod i na trenutak se zamisle i zapitaju se kako je to bilo nekada. Kako su nedužni ljudi ostali bez svojih života samo zbog toga što su bili druge nacionalnosti. Zbog toga aplikacija, osim zabavnog djela ima i edukativni dio koji bi mlade ljude potaknu na razmišljanje. Isto tako,

Sjećanje u pokretu: treasure hunt

kao što je već i spomenuto, moguća je suradnja sa školama gdje bi učenici kroz jedan oblik praktične nastave i šetnje mogli učiti. Isto tako, može biti atraktivno i poučno za turiste.

Ideja "*Sjećanja u pokretu*" je u tome da probudi sjećanje u suvremenom i digitaliziranom kontekstu – da potakne prolaznika da se sagne, pogleda, pročita, upamti. Da spoticanje više ne bude slučajno, već namjerno. Na taj način, i sam čin "lovljenja" postaje čin, obrazovanja i otpora zaboravu, koji nas nažalost proganja.

Obilježavanje Francuskog paviljona

Francuski paviljon je izgrađen 1937. godine kao prostor Zagrebačkog zbora. Dolaskom ustaša na vlast, u travnju 1941. godine, Paviljon postaje tranzitni logor za deportaciju svih nepodobnih tadašnjem režimu. Zbog svog položaja između dviju željezničkih pruga je predstavljao pogodnu tranzitnu točku. Nepoznat je broj onih koji su prošli logorom i bivali mučeni tijekom svog ostanka u njemu. Danas se ovaj prostor koristi u kulturne svrhe, stoga se u njemu održavaju izložbe i predstave. Međutim, mjesto do danas nije primjereno obilježeno, a broj žrtava koje su prošle i bile mučene kroz tranzitni logor i dalje ostaje nepoznat.

Prijedlog: Nestajući otisci cipela u dva smjera – simbolika deportacije i pozicije Francuskog paviljona između dviju željezničkih pruga

Primarno polazim od činjenice da se Francuski paviljon danas uglavnom koristi u kulturne svrhe. U duhu toga, smatram da bi se snažnija i primjerenija poruka poslala određenim slikovitim prikazom, bez teksta. U kontekstu suvremene funkcije Paviljona i njegove traumatične prošlosti, obilježavanje ovog mjesta sam zamislila na način da se oslikaju nestajući otisci cipela u okruženju građevine. Ideja za otiske cipela je proizašla nakon seminarske šetnje tijekom koje sam uvidjela da

se motiv kofera (na Glavnom kolodvoru) nije pokazao dovoljno efektan. Otisci bi započinjali od glavnog ulaza u Paviljon te bi se granali u dva smjera, lijevo i desno. Time bi se referiralo na poziciju građevine između dviju željezničkih pruga. Kompozicija je zamišljena tako da su otisci najgušći upravo kod ulaza, čime se sugerira na brojnost i anonimnost ljudi koji su tu bili dovođeni i odvođeni. Udaljavanjem od ulaza Paviljona, otisci bi postupno postajali sve rjeđi, što bi simboliziralo deportaciju i nestanak ljudi. Stoga se ovom gradacijom ne želi samo prikazati kretanje mnoštva Paviljonom, već i praznina koja ostaje njihovim odlaskom. Otisci su zamišljeni u crnoj boji u znak pijeteta prema žrtvama, ali i u različitim veličinama jer ostaje nepoznanica tko je sve zapravo prošao ovim tranzitnim logorom. U konačnici smatram da slikoviti prikaz govori više od tisuću riječi te da će ovaj odabir obilježavanja traumatičnog mjesta privući veću pažnju posjetitelja. Na ovaj vrlo jednostavan način se želi ukazati na traumatičnu prošlost koju krije ova građevina, ali se istovremeno želi odati počast svim žrtvama ustaškog režima koje su prošle strahote ovog tranzitnog logora.

Prijedlog obilježavanja bivše džamije na Trgu žrtava fašizma u Zagrebu

Na Trgu žrtava fašizma u Zagrebu nalazi se zgrada Meštrovićevog paviljona, danas prepoznatljiva kao prostor izložbi i umjetnosti. Ipak, povijest tog mjesta slojevitija je i osjetljivija – u vrijeme NDH, 1944. godine, ta je zgrada preuređena u Zagrebačku džamiju. Iako je tada predstavljala simbol političkih interesa, bila je i prvi prostor muslimanske zajednice takvog tipa u Zagrebu. Već 1948. godine, nova vlast uklanja džamiju – minareti su srušeni, a tragovi vjerske funkcije izbrisani. Danas, rijetko tko zna da je na tom mjestu uopće postojala džamija.

Inspirirana zagrebačkim Festivalom svjetla, gdje svake godine zgrade postaju platna za impresivne vizualne priče, zamislila sam suvremeni umjetnički spomen koji ne bi gradio niti vraćao ono što je bilo, već bi stvarao atmosferu sjećanja – kroz svjetlo, tišinu i simboliku praznine.

Instalacija: Tiha prisutnost

Prostor trga bio bi preobražen u veliku, stiliziranu "molitvenu prostirku". Pod bi bio prekriven trajnim uzorkom inspiriranim orijentalnim tepisima, izvedenim u zagasitim, zemljanim tonovima. Vizualno nenametljivo, ali dovoljno upečatljivo da obilježi prostor.

Središte ispred zgrade ostaje prazno – bez skulptura ili natpisa – ali upravo tamo, svake

večeri, počinje svjetlosna priča. Iz kupole zgrade HDLU-a, u određenim trenucima, projektira se obris nekadašnje džamijske kupole na tlo ispred. Dodatno, dugi obrisi minareta u svjetlu pomiču se po pločniku, kao da su tu, ali nevidljivi.

U pod su ugrađeni svjetlosni senzori – kad prolaznici nagaze određene točke, iz tla nakratko izroni rečenica: izvadak iz povijesnog dokumenta, citat iz novina iz 40-ih, izjava nekog prolaznika iz tog doba. Tekst nestane nakon par sekundi. Time svaki korak postaje pokretač sjećanja, bez da išta moraš znati unaprijed.

Projekcija i informiranje: Slojevi povijesti

Na pročelju zgrade, dva puta dnevno (npr. u 20h i 22h), prikazivala bi se kratka projekcija koja bez riječi prikazuje povijesnu transformaciju zgrade:

Umjetnički paviljon prije rata,

- Preobrazba u džamiju – dodavanje kupola i minareta
- Njeno ulanjanje – gubitak vjerskog obilježja
- Današnji izgled trga

Projekcija bi završila natpisom:

Prijedlog obilježavanja bivše džamije na Trgu žrtava fašizma u Zagrebu

“Što sve prostor može zaboraviti – i tko odlučuje o tome?”

Ambijentalna glazba bi kombinirala gradske zvukove s fragmentima ezana – poziva na molitvu – i stvarala emotivni kontrast svakodnevnici.

Na rubu trga, diskretno bi bila postavljena brončana info-ploča urezana poput stranice iz starih novina, s osnovnim povijesnim informacijama. Na njoj se nalazi i QR kod koji vodi do male digitalne arhive: fotografije džamije, nacrti, novinski isječci, kratki audio-isječci i izjave ljudi koji su ju pamtili ili o njoj svjedočili. Ovaj prijedlog obilježavanja ne pokušava rekonstruirati izgubljenu zgradu, već vratiti svijest o njezinoj prisutnosti i naglasiti da je i izbrisana arhitektura dio kolektivnog sjećanja. Kroz svjetlo i tišinu, prostor bi progovorio – ne kao muzej prošlosti, već kao živa pozornica na kojoj povijest i sadašnjost šaptom razgovaraju.

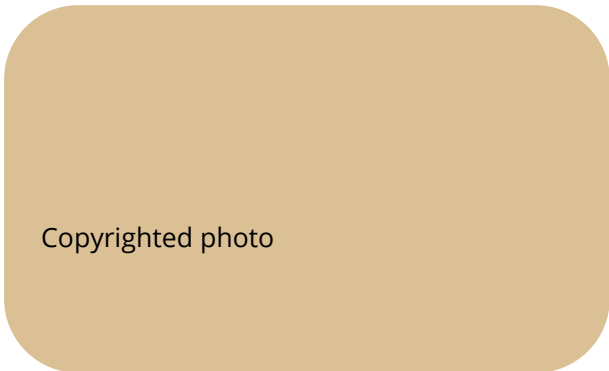
Tragovima traume – Kamenje spoticanja u Zagrebu

Stolpersteine ili "Kamenje spoticanja" osebujan je oblik memorijalne prakse koja je posljednjih desetljeća osvojila Europu svojom jednostavnom, ali dirljivom simbolikom. Riječ je o malim mjedenim pločicama koje se ugrađuju u pločnike gradova diljem Europe, ispred posljednjih mjesta boravka žrtava nacističkog terora, prvenstveno Židova, ali i drugih progonjenih skupina. Koncept je 1992. godine osmislio njemački umjetnik Gunter Demnig kao osobni otpor zaboravu. Stolpersteine doslovno znači kamen spoticanja jer potiče prolaznike da zastanu, da promišljaju i da osvijeste traumatične povijesne događaje kroz sudbine pojedinaca, vraćajući im dostojanstvo koje su pokušali oduzeti njihovi progonitelji.

Nedavno sam sudjelovala u spomen-šetnji gradom Zagrebom, gdje sam prvi put izbliza iskusila snagu i značenje ovih diskretnih podsjetnika. Zagreb trenutno ima više od 140 Stolpersteina koji služe kao trajni podsjetnik na ljude koji su nekada živjeli u našem gradu, a čiji su životi tragično prekinuti tijekom holokausta. Posebno su me se dojmile dvije lokacije koje sam primjetila dok sam išla istraživati ove male, a ipak tako velike znakove posvećene žrtvama.

Prvi Stolperstein je onaj posvećen Lei Deutsch, mladoj zagrebačkoj glumici rođenoj 1927. godine, koja je bila poznata kao "hrvatska Shirley Temple". Lea je utjelovljenje izgubljenog

djetinjstva i ukradene budućnosti; bila je živa i vesela djevojčica koju je nacistički režim nasilno istrgnuo iz njezina doma i života. Stolperstein je smješten na Savskoj cesti, pokraj Zapadnog kolodvora, odakle je Lea odvedena u transport. Snažno je to podsjećanje na bol, gubitak i traumu, ali i na nužnost sjećanja. Dok sam stajala pored Leina Stolpersteina, osjetila sam težinu njezine priče te empatiju prema svim izgubljenim životima, što me duboko potreslo i dodatno povezalo s događajima iz prošlosti.

Copyrighted photo

Drugi Stolperstein bio je onaj posvećen Juliju Rosensteinu. Prilikom šetnje naišla sam na njegov Stolperstein, diskretno utisnut u asfalt, gotovo neprimjetan prolaznicima u svakodnevnoj žurbi. Julio Rosenstein je ime koje nije široko poznato, ali upravo to je snaga ovog memorijalnog projekta, podsjećati na

Tragovima traume – Kamenje spoticanja u Zagrebu

pojedinačne, zaboravljene sudbin, koje zajedno tvore ogromnu kolektivnu traumu. Svaki korak preko ovih pločica podsjeća na individualnu ljudsku sudbinu, ali i na zajedničku odgovornost društva za očuvanje sjećanja.

Dodatno me dirnuo Stolperstein posvećen Miroslavu Šalomu Freiburgeru, zagrebačkom nadrabinu, smješten ispred njegove nekadašnje adrese stanovanja u Amruševoj ulici 8. Freiburger je bio poznat kao istinski lider židovske zajednice koji je tragično stradao u Auschwitzu 1943. godine. Njegov Stolperstein posebno je dojmljiv jer ističe ulogu pojedinca koji je svojim životom i djelovanjem pokušao zaštititi zajednicu u vrijeme najvećih iskušenja. Njegova sudbina dodatno ističe ljudsku hrabrost i tragediju koja je pogodila zagrebačku židovsku zajednicu.

Moj osobni dojam tijekom šetnje bio je duboko emotivan. Osjećala sam snažnu povezanost s ljudima čija su imena uklesana u ove male pločice i koji su nekada hodali istim ulicama kojima ja danas hodam. Svaki kamen spoticanja predstavlja bolnu točku našeg kolektivnog sjećanja, ali i važnu lekciju za budućnost.

Tako sam, sasvim slučajno, gledajući u pod i zamisljeno se vraćajući kući s posla, ugledala na podu u svom kvartu Pantovčaku, još jedan kamen spoticanja. Riječ je bila o pločici s

imenom Julio Bornstein koji je deportiran 1842. u Jasenovcu. Ovaj mala pločica me još dodatno potresla, gdje sam shvatila da je trauma svuda oko nas, samo je pitanje kako se nositi s njom i što možemo naučiti iz nje da se nikada više ne ponovi.

Tragovima traume – Kamenje spoticanja u Zagrebu

Šetnja kamenjem spoticanja duboko me dirnula i potaknula na razmišljanje o važnosti sjećanja i suočavanja s prošlošću. Ovi mali, gotovo neprimjetni memorijali ključni su za stvaranje društva koje se aktivno bori protiv zaborava. Upravo zbog toga odlučila sam pisati o ovoj temi jer vjerujem da je očuvanje sjećanja na individualne sudbine žrtava jedan od najvažnijih načina borbe protiv ravnodušnosti i ponavljanja traumatične prošlosti. Predložena digitalna ruta, koja bi interaktivno približila sudbine poput Leine, Julijeve i Freibergrove, dodatno bi produbila svijest i suosjećanje među ljudima te učinila našu zajednicu osjetljivijom, odgovornijom i humanijom.

Kreativni predlog obeležavanja odabranog mesta sećanja na traumu

1. Zagrebački zbor – Francuski paviljon

Na mestu gde se danas nalazi Studentski Centar , nalazio se Zagrebački zbor tj Zagrebački sajam. Danas na tom mestu ostao je samo Francuski paviljon. Prostorije su pretvorene u logor za Jevreje, Srbe, komuniste, ilegalce i druge koji su smatrani neprijateljima NDH. Ustaše su taj logor koristile kao tačku deportacije ljudi u druge logore širom NDH. Uslovi u domu su bili užasni, ljudi su mučeni, terani su da rade fizičke poslove a spavali su u prostorijama bez ikakvog nameštaja.

Ideja: Na tom mestu, može se napraviti muzej gde će se obeležiti kroz slike i ispovesti zatočenika. Ispred paviljona može se napraviti spomenik sa određenim simbolom koji bi takođe obeležio mesto stradanja.

2. Botanički vrt

U blizini Botaničkog vrta, u Runjaninovoj ulici, gde se danas nalazi dom zdravlja, nalazio se studentski dom u kom su pre rata boravili svi studenti ali nakon osnivanja NDH, studentski dom je postao smeštaj za ustašku omladinu. Na tom mestu su 1937. godine mladi ustaški simpatizeri frankovci ubili bliski studenta prava Krstu Ljubičića, koji je bio blizak komunističkom pokretu. Zbog njegovor ubistva, godine kasnije

pripadnici partizanskog odreda, napali su ih. Ranjeno je nekoliko omladinaca, nije bilo poginulih ali ova akcija je bila uspešna jer niko od napadača nije bio uhapšen, već su se kasnije pridružili partizanima. Međutim, istog dana je osuđeno i strijeljano 98 Jevreja i komunista, nakon čega je 6. avgusta likvidirano njih još 87, od kojih su mnogi osuđeni kao intelektualni začetnici zločina. Na mestu događaja na zidu Botaničkog vrta, postavljen je kamen na kom se ne vidi šta simbolizuje a preko puta je spomen ploča Krsti Ljubičiću koja je takođe teško čitljiva.

Ideja: Na tom mestu danas stoji samo ploča na kojoj se ne vidi šta simbolizuje ispred objekta doma zdravlja a drugi spomenik na ogradi botaničkog vrta takođe nije dobro obeležen. Na mestu gde je ubijen Krsta Ljubičić može se napraviti spomenik sa njegovim likom a na mestu napada da se napravi spomenik ljudima koji su napravili tu zasedu u vidu kipova momaka koji se sakrili iza ograde.

3. Glavni kolodvor

Glavni kolodvor je u vreme Drugog svetskog rata pkorišten za prevoz logoraša, komunist, Jevreja i Srba od aprila 1941.godine. Odavde je mnogo Srba prisilno preseljeno u Srbiju a mnogi su ljudi odvedeni i na prisilni rad u Nemačku, ali i u druge zemlje pod okupacijom

Kreativni predlog obeležavanja odabranog mesta sećanja na traumu

Trećeg Rajha. Za transport Jevreja i Srba iz grada korišten i Zapadni kolodvor (koji je bio manje vidljiv), Crna stara lokomotiva „Katica“ je prevozila prve logoraše iz zatvora i logora na Zagrebačkom zboru prema logoru Danica. Glavni kolodvor bio je i prvo mjesto na koje su dovođene srpske žene i djeca koje je Diana Budisavljević spasila iz brojnih logora.

Ideja: Na mestu gde je simbol kofera, na pločniku da se nešto odslika, eventualno postavi veća tabla šta je bilo na tom mesu. Simbol kofera jeste po mom mišljenju dobar ali zbog blizine pošte, neko ko ne zna pozadinu priče može protumačiti drugačije. Pored lokomotive, može se napraviti spomenik koji bi simbolizovao ljude koji ulaze u vagon koji ih vodi u smrt.

4. Zagrebačka sinagoga

Jedina zagrebačka sinagoga nalazila se u Praškoj ulici izgrađena je 1867.godina na ugledu na sinagogu u Beču. Dekret o njenom rušenju je u oktobru 1941.godine donela vrhovna ustaška vlast. Rušenje je započelo odmah po donesenom dekretu, a završeno je tek u maju 1942.godine a ceo proces je snimljen.

Ideja: Mala spomen ploča nije dovoljno dobro obeležje. Na prostoru gde je sad parking može

se napraviti muzej zrtava fašizma na naglasku na Jevreje koji su nastradali tokom postojanja NDH. U muzeju pored izlobe svega što je značajno za taj događaj, mogu se iskoristiti slike i snimci rušenja sinagoge kao simbol antisemitizma koji je tada na ovim prostorima dostigao svoj vrhunac.

5. Kamen spoticanja

Mali spomenici u vidu kamena spoticanja je odlična inicijativa koja je pokrenuta u mnogim evropskim gradovima jer simboliše ulaz u mesta gde su živele žrtve nacista i fašista.

Ideja: Ideja je dobro zamišljena ali pored male kamen ploče, na mestima gde je izvodljivo, može se staviti ploča fotografije žrtve uz biografiju i mesto gde je ubijena. Samim tim, biće upečatljivije i nekima koji nisu upoznati sa idejom kamena spoticanja.

6. Glavna pošta

Napad komunista na Glavnu poštu u Jurišićevoj desila se u nedjelju 14. rujna 1941. godine. Pošta je osiguravala sve međugradske i međudržavne telefonske pozive, a u zgradi su bili smešteni i prislušni uređaji Gestapo-a, kao i veze nemačke vojske s drugim okupiranim

Kreativni predlog obeležavanja odabranog mesta sećanja na traumu

središtima jugoistočne Europe. Komunisti koji su radili u pošti uneli su eksploziv i postavili ga noć pre akcije. Aktiviranje javljanjem na telefon u stanu profesorice Olge Milčinović na Tuškancu zbog čega je ona završila u logoru Stara Gradiška. U trenutku kada je slušalica podignuta začula se snažna eksplozija u kojoj su popucala stakla na zgradi pošte i na neko vreme su prekinute i sve međugradske i međunarodne veze. U trenutku ulaska ustaških i nemalkih vojnih agenata i policajaca u zgradu pošte, aktivirao se jedan od preostalih eksploziva te je ranjeno osam osoba a jedna je izgubila život. Nakon akcije ustaše su izvršile masovna streljanja.

Ideja: Ispred zgrade pošte, mogu stajati mali bilbordi sa fotografijama kako je to nekada izgledalo uz priču šta je bilo na tom mestu i kako je telekomunikacija prekinuta. U jednoj prostoriji može se izdvojiti sačuvani predmeti iz tog vremena i napraviti simulaciju kako je to komunikacija i prusluškivanje bilo sprovedeno.

7. Hrvatsko društvo likovnih umjetnika ili nekadašnja Džamija

Na današnjem Trgu Žrtava Fašizma nalazi se zgrada Hrvatskog društva likovnih umjetnika ili tzv. Džamija. Nekadašnji Dom likovnih umjetnosti koji je projektirao Ivan Meštrović

izvorno je sagrađen kao galerija i otvoren 1938. godine. Nakon osnivanja NDH, ustaške vlasti odlučile su zgradi dodati tri minareta i od nje napraviti džamiju. Ona je trebala simbolizovati ravnopravnost muslimana s Hrvatima-katolicima u zajedničkoj državi. Odluka o izgradnji džamije donesena je još 1941. godine, ona je otvorena 1944. godine. Minareti su srušeni 1949. godine i zgrada je ponovno pretvorena u izložbeni prostor.

Ideja: Nakon renoviranja može se postaviti fotografije kako je džamija izgledala, njena maketa što bi bilo simboličan prikaz tog vremena.

Literatura:

Banjeglav, Tena, Kristina Dilica, i Alice Straniero. Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i pamćenju: Vodič po Zagrebu u Drugom svjetskom ratu. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću, 2021. <https://www.documenta.hr>

Kreativni prijedlog memorijalizacije antifašističke prošlosti u Zagrebu - Velika ilegalna tiskara - Klaićeva 17

U centru Grada Zagreba, Klaićevoj 17, stoji neugledna zgrada koja izgleda kao i svaka druga zanemarena, poslijeratna građevina u Zagrebu. Ipak, ova zgrada krije važnu povijest, krije stan koji je služio kao mjesto otpora i izvršavanja jednog od glavnih demokratskih načela za vrijeme Drugog svjetskog rata. U stanu tadašnjeg vlasnika Ilije Pavešića, formirana je tiskara Komunističke partije. U to vrijeme, tiskare, radiostanice i ostale tehničke infrastrukture Komunističke partije bile su na raznim lokacijama i često su ih mijenjale kako bi pobjegle od ustaške vojske i Gestapa. Naime, svaka sloboda govora, svaki medij koji je pomislio suprotstaviti se ideologijama jugoslavenskog režima bio je nadziran, cenzuriran i naposljetku ugušen. Nažalost istu sudbinu snašla je i tiskara u stanu hrabrog Ilije koji je u prosincu 1941. godine razotkriven i zajedno sa svojom ženom odveden u zatvoru gdje su bili strašno mučeni. Ovo nije jedini primjer otpora i poziva na borbu protiv okupatora. U Zagrebu su značajna imena Siniše Maričića koji je u stanu svojih roditelja u Boškovićevoj ulici radio na tiskanju materijala za ilegalni pokret, braća Engl koji su u Tuškanovoj 15 emitirali ilegalnu radiostanicu i Proglas Centralnog komiteta Komunističke partije Jugoslavije. Žrtva braće Enlg obilježena je spomen pločom, kao i ona Ilije Pavešića, ali danas je nažalost više nema jer je naknadno uklonjena. Smatram da su ove priče kao i

mnoge slične ovima vrijedne dostojnog obilježavanja i isticanja.

Prvi prijedlog je vraćanje spomen ploče na zgradu u Klaićevoj 17 u čast Iliji Pavešiću, kao i dodavanje spomen ploče u Boškovićevoj u čast Siniši Maračiću. Nadalje ovisno o pravnim mogućnostima i vlasništvu, mislim da bi bilo izuzetno zanimljivo od tih stanova, kao i onaj braće Engl, rekreirati interijer i pokušati reproducirati tadašnji izgled tiskare i radio stanice koje su bile uspostavljene u tim stanovima. Napraviti inačicu malog muzeja u kojem posjetitelji mogu vidjeti i zamisliti kako je to bilo djelovati i biti dio ilegalne snage narodnooslobodilačkog pokreta u ratnoj Jugoslaviji. Stanovi bi bili uređeni u jugoslavenskoj modi uz reprodukciju strojeva koji su bili potrebi za rad jedne tiskare ili radio stanice. Kako bi se što bolje dočarala atmosfera na zvučnik bi se puštao audio koji bi odgovarao zvuku takvog prostora, zvuk mašina, dovikivanja, utišavanja, požurivanja, straha i panike, ali i adrenalina i ushićenja. Po podu bi bili razbacani letci, plakati i novinski listovi koji pozivaju narod na borbu protiv okupatora, koji su se tada distribuirali. Pokušalo bi se što vjerodostojnije prenijeti atmosferu koja je vladala u takvim neadekvatnim malim prostorima s velikim ljudima, umovima i hrabrim idejama.

Kreativni prijedlog memorijalizacije antifašističke prošlosti u Zagrebu - Velika ilegalna tiskara - Klaićeva 17

Također bih predložila dodavanje ovakvih povijesno relevantnih događaja u obrazovni kurikulum na Fakultetu političkih znanosti u sklopu kolegija Povijest vijesti. Od iznimne je važnosti učiti i pričati o tehničkim infrastrukturama kao što su tiskare i radio stanice koje su održavale temelje demokracije u tadašnjem totalitarnom režimu. Važno je naglašavati koja moć leži u informiranju građana i sukladno tome veličati one koji su to radili u najgorim uvjetima.

IZVORI:

Documenta (2021) Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i pamćenju. Vodič po Zagrebu u Drugom svjetskom ratu

Novak, Zrnka i Bosanac, Relja (2001) Indeks srušenih, oštećenih i uklonjenih spomenika NOB po županijama odnosno naseljima https://plusportal.hr/media/images/old_sb/Files/180319164051354/popis%20uklonjenih%20biti%20i%20spomenika%20iz%20NOB-a.pdf

Nakon spomen šetnje Zagrebom i proučavanja Vodiča Documente, odabrala sam nekoliko lokacija koje su mi najzanimljivije i za koje imam ideje kako ih obilježiti iz perspektive kulturalne traume ili politike pamćenja.

Prva je lokacija Savska cesta 60, odnosno nekadašnji Zatvor u Savskoj. Na križanju Savske i Vukovarske ulice do 1960-ih nalazio se zatvor. Danas je to okrugla zgrada u kojoj se nalaze dućani i uočljiva je zbog velikih reklama po sebi. Zatvor je nastao krajem 19. stoljeća i bio je ženska kaznionica. Prvo su kaznionicu vodile časne sestre, a nakon uspostave NDH preuzele su je ustaške vlasti koje su počele dovoditi i muškarce. Muškarce su najčešće smještali u prizemlje i na prvi kat, a žene na drugi. Zatvorenici su bili osobe za koje se smatralo da djeluju protiv NDH. Moj prijedlog za obilježavanje ovog mjesta kulturalne traume je da se na postojeću okruglu zgradu dodaju dva prozora s rešetkama. Na donjem prozoru s rešetkama nalazi se kip muškarca, a na gornjem kip žene. Zatvorenik drži ruke na rešetkama čime se izražava nemoć, a zatvorenica u ruci drži maramicu ili pismo što aludira na čekanje. Zatvorenici bi bili uočljivi jer je zgrada puna šarenih reklama, a prozori, rešetke i kipovi bili bi sivi. Kod prolaznika bi izazvalo emotivnu reakciju i na trenutak bi ušli u priču. Stvorilo bi snažan kontrast između funkcije zgrade danas i zgrade koja se tu nalazila u prošlosti. Na podu i

spod prozora nalazila bi se ploča na kojoj bi pisalo: „Pogled iznutra. Ovdje se krajem 19. stoljeća nalazila ženska kaznionica, a tijekom režima NDH i zatvor za političke neistomišljenike. Muškarci dolje, žene gore. Nisu svi dočekali slobodu.“

Copyrighted photo

Prvi kolokvij

Druga lokacija je Zapadni kolodvor na lokaciji Trg Francuske Republike 13. Korišten je za prevoženje Židova i zatvorenika. Najpoznatiji slučaj deportacije je iz 1943. godine, kada su iz gore spomenutog zatvora u Savskoj otpremili Židove u Auschwitz. Od zatvora do Zapadnog kolodvora hodali su pješice uz pružne nasipe. Na Zapadnom su kolodvoru, malo dalje od putničkih perona, na industrijskom kolosijeku smješteni u stočne vagone i odvezeni u Poljsku. Ideja za obilježavanje spomen mjesta je postavljanje rekonstruiranog stočnog vagona u koji se može i ući. Unutra bi simbolički bilo sve prazno, s natpisima imena i osobnim predmetima deportiranih. Pored vagona bio bi popločani trag stopala koji simbolizira njihov hod od Savske i odlazak. Ispred bi bila spomen ploča na kojoj piše: „Bez povratne karte. Iz zatvora u Savskoj do ovih kolosijeka hodali su u tišini. Na ovom su mjestu 1943. otpremani u smrt. U znak sjećanja na sve žrtve Holokausta.“

Copyrighted photo

Literatura:

Documenta.hr (2021) Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i pamćenju. <https://documenta.hr/wp-content/uploads/2021/04/Zagreb-u-ratu-otporu-stvaralastvu-i-pamcenju.pdf>
Pristupljeno: 10. travnja 2025.

Fotografije generirane uz pomoć <https://chatgpt.com/>. Pristupljeno: 10. travnja 2025.

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu

Spomenici, spomen - ploče i ostala označena mjesta na kojima se nešto dogodilo, trebalo bi biti počasna mjesta, počasna sjećanja na događaje koji su obilježili neki narod, neku naciju. Teško je odrediti kako obilježiti, odnosno, komemorirati takve događaje na pravi način i na pravim mjestima. Treba ih obilježiti sa smislom, s osjećajem za sve što je taj događaj značio ljudima. Koliko je utjecao na njih? Koliko im je promijenio živote? Reflektira li im se to i u sadašnjem životu? Vrlo je važan taj aspekt poštovanja na same događaje i bitno je da se ne zaborave. No, neki spomenici kao da blijede, kao da ih nitko održava i jedva se razaznaje natpis na pločama. To ne bi trebalo biti dopustivo ako se već želi dati do znanja da je to bilo značajno u jednom periodu za veliki broj ljudi koji su to doživjeli.

U Zagrebu ima mnogo mjesta koja su obilježena i komemoriraju događaje iz prošlosti. Za neka od njih, osobno, nisam ni znala da se nalaze na mjestima na kojima smo ih tijekom terenske nastave posjetili. Neki su me baš začudili, neke nisam mogla ni razaznati - skroz neprepoznatljivo da su to spomenici. Pitanje je kako ih onda na bolji, drugi način obilježiti, komemorirati. Kako ih dostojanstveno obnoviti, kako nešto drukčije napraviti?

Tura je krenula od Francuskog paviljona koji se nalazi pokraj Studentskog centra Sveučilišta u

Zagrebu. Tu dolazim do onoga što sam maločas napisala, a to je da uopće nisam znala da je to lokacija koja je komemorirana, da je tu neki spomenik, da je to važno područje koje je nekad u prošlosti bilo strašno mjesto koje je narodu ostavilo određenu kulturalnu traumu. Naime, na tom je području inače bio Zagrebački zbor, tj. Zagrebački velesajam. U Drugom svjetskom ratu, upravo ondje i upravo u Francuskom paviljonu, zbog blizine željezničke pruge i povezanosti, zbog mnogo mjesta, ondje su se dovodili od 1941. Židovi, Srbi, komunisti i drugi s ovih područja - s područja Hrvatske te dijelova Bosne i Hercegovine. To je bio logor iz kojeg su neki na koncu bili pušteni, neki su ostavljeni na životu ako su, primjerice, bili liječnici jer je to koristilo vlasti, a ostali su bili vođeni, odnosno deportirani u koncentracijske logore na području NDH. Ta lokacija im je bila idealna zbog povezanosti pruge i blizine glavnog željezničkog kolodvora te je prijevoz samim time bio lakši. Inače, uvjeti su u logoru bili loši, ljudi su bili nagurani unutra, nisu smjeli izlaziti po noći, a kroz logor je prošlo otprilike 2500 Židova.

Kad nam je ovo sve voditeljica ture ispričala, ja sam ostala u šoku jer ništa od toga nisam znala. Nisam znala da je tu bio logor, da su tu ljudi bili mučeni, vjerojatno i ubijani, a mnogo puta sam prošla pored tog mjesta. Nema nikakve vidljive oznake da je to spomen - mjesto, da je to

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu

mjesto kulturalne traume. To mi je bilo šokantno i još uvijek mi je nejasno. Što onda napraviti da se to obilježi na neki vidljiviji način? Prije svega, ono što bih predložila jest definitivno spomen - ploča s natpisom i kratkim opisom kakvo je to mjesto bilo i što je značilo. Pritom ne mislim na neku malu pločicu koja se neće ni vidjeti. To treba biti vidljivo i da stoji pred paviljonom da se jasno može pročitati natpis, da netko može zastati i obratiti pozornost na to. Tu mislim prvo na studente - mlade ljude koji se obrazuju i koji bi trebali znati što se ondje nalaze, da imaju poštovanje prema toj lokaciji svaki dan kad ondje prolaze na putu do menze ili student servisa. To bi bio moj prijedlog za ovu lokaciju - spomenik s natpisom i kratkim opisom događaja koja će stajati ispred paviljona da natjera ljude da ju pročitaju i da znaju što je značilo u prošlosti i za povijest naroda.

Druga po redu lokacija koju smo posjetili na turi bila je nedaleko od prve lokacije, točnije na području Botaničkog vrta. U Runjaninovoj ulici, gdje je sadašnji tamošnji Dom zdravlja, prvotno je bio studentski dom koji je nakon osnivanja NDH postao dom ustaške omladine koja je ondje živjela i skupljala se. Ondje je ubijen student prava Krsto Ljubičić koji je bio više naklonjen komunizmu, a upravo su ga pripadnici ustaške omladine ubili. Povodom toga, protivnici ustaškom režimu su napravili

akciju napada na ustaške omladince u vrijeme kad su se smjenjivali za odlazak na stražu na Markog trg gdje je bilo sjedište vlasti NDH, ali su uhvaćeni, a u bijegu je jedan od njih poginuo. Na mjestu gdje je bio dom stoji spomen - ploča studentu Krstu Ljubičiću koja je velika i vidi se da je u spomen nekom događaju, ali na ploči se jedva razaznaje što piše. Uopće nije prepoznatljivo i kako da onda netko zna što se njome obilježava? Je li uopće važno ako je ploča izbljedila? Znači li da je manje važno za narod? Po nekom mom mišljenju, mislim da je ploča dovoljna i vidljiva, ali tu ne štima jedna stvar - održavanje spomenika od strane vlasti. Nije to spomenik koji je, eto tako, samo svanuo odjednom zbog nekog nevažnog događaja - to je dio povijesti nastajanja Hrvatske, rušenja teških režima vlasti i borba protiv nepravde. Spomenik bi trebalo obnoviti, natpis pogotovo jer kako da ploča govori sama po sebi čemu je namijenjena. To je izraz nepoštivanja i nebrige prema spomenicima te smatram da je obnova natpisa ono što podhitno treba napraviti da bi se dostojanstvo i spomen na ovaj događaj očuvalo jer ipak ljudi koji tamo dolaze svaki dan u Dom zdravlja ili samo prolaze ondje usput, ne znaju gdje se nalaze i što je ondje bilo prije toga. To je važno spomena i nije komemorirano samo tako te smatram da je samo to održavanja spomenika mala stvar, malo korak koji može doprinijeti poštivanju na ono što taj spomenik znači.

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu

Nasuprot Doma zdravlja i ovog spomenika, imamo još jedan spomenik, spomen - ploču na zidu Botaničkog vrta. Spomen je to na napad koji su izveli protivnici Ustaša, a spomenik je takav da se niti ne može razabrati da je to komemorirano mjesto. Skroz se stopio s ostalim dijelovima zida Botaničkog vrta, a natpis gotovo nepostojeći. To je još jedan dokaz neodržavanja spomenika, ista stvar kao i s ovim nasuprot njega. Trebala bi ta spomen - ploča biti vidljivija - različite boje od ostatka zida i s obnovljenim natpisom. Ponavljam, mali korak, ali ako je tu već mjesto spomena na određeni događaj - održavati ga je ono što se treba napraviti, a u ovom slučaju ga ponoviti tako da iskače ploča od ostatka zida da se može na prvu odmah vidjeti da je to spomenik.

Treća lokacija na turi bila je Glavni kolodvor. Upravo je on bio tada, u vrijeme NDH, važna lokacija obzirom da su željeznicama odvođeni logoraši u logore. Najčešće su odvođeni noću kako se zbog lokacije kolodvora u samom centru grada ne bi moglo shvatiti što se ondje radi. Ondje se još uvijek nalazi stara crna parna lokomotiva "Katica" te se smatra da su upravom njome vrlo vjerojatno logoraše vozili u logore. Na Glavni kolodvor je tada Diana Budisavljević dovodila srpske žene i djecu koju je spasila iz logora pa su ih slali u tadašnja prihvatilišta. Ova lokomotiva se danas obnavlja i zajedno sa spomen - pločom svim preminulim Židovima iz

Zagreba i sa spomenikom koji predstavlja kutije naslagane jedna na drugu ispred pošte na Glavnom kolodvoru, predstavlja spomen na ta događanja. Za spomen - ploču kažu da je malo nezgodno sročena tako da predlažem da se natpis izmjeni kako ne bi ploča bila izbačena izvan prvobitnog konteksta. Crna "Katica" koja stoji pored ploče je dobar način komemoriranja jer je zasigurno slična lokomotiva prevozila zarobljenike, ali možda bi se trebala dodati ploča s natpisom pokraj nje da se shvati kontekst jer, evo, osobno nisam znala da bi ovi događaji bili povezani s ovom lokomotivom - treba to biti bolje navedeno kraj spomenika. Spomenik s drvenim kutijama mi je apstraktan te se ne shvati na prvu što bi mogao značiti - očito je da treba znati priču i zbivanja u kontekstu kojih je nastao, ali tako nabacan i bez natpisa i objašnjenja značenja, opet imamo problem u komemoriranju - nema objašnjenja, ne može se samo tako shvatiti što predstavlja tako da dodatna pločica ne bi bila na odmet jer dodaje još važnosti spomeniku i nagna prolaznika da zastane i pročitati značenje spomenika koji je, po meni, zanimljivo napravljen, premda apstraktno, ali zbog konteksta ga se može shvatiti. Naravno, ako uopće svi znaju kontekst - zato mislim da bi natpis i opis pored spomenika u ovom slučaju dobro došao.

Četvrta lokacija koju smo posjetili bila je Praška

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu

ulica u kojoj se nekada nalazila zagrebačka sinagoga. Bila je to prva sinagoga u Zagrebu, izgrađena je u bečkom stilu te je služila zajednici Židova. No, 1941., znači za vrijeme NDH, donio se dekret o rušenju te sinagoge. Rušila se nekih 6 mjeseci, polako, dugo jer su željeli da Židovi što više pate. Postoje njene fotografije tijekom procesa rušenja te je održana izložba tim povodom, a na mjestu tadašnje sinagoge, danas se nalazi parking jednog hotela i, kao spomen na nekadašnje postojanje sinagoge, mala spomen – ploča s natpisom na kojem ukratko piše da je tu bila sinagoga i zbog čega je srušena. Natpis se jasno vidi, ali ploča nije u najsjašnjem izdanju. Izgleda da je tako sa svim ovim dosad spomenutim spomen – pločama, a to znači samo jedno: očuvanje ovih spomenika treba postojati. Da se vratim na konkretno ovu ploču: mala je, nije najočuvanija i mislim da nije na dobroj poziciji. Stoji na zidu, pročelju zgrade i bijele je boje kao što je i zid. Ne ističe se ničime i iskreno, do ove ture, nisam znala da je tu uopće spomen – ploča ili da je tu bila sinagoga. Predlažem da se ta ploča više istakne, da bude drukčije boje, da nije bijela pa će zasigurno upasti u oko onome tko bude prolazio put Trga J. Jelačića – inače ovako mislim da ne upada i ljudi samo hladno prođu pored, neki vjerojatno i svaki dan, a da ne znaju povijesni kontekst i namjenu tog mjesta u Praškoj. I zašto ne postoji sinagoga za Židove? To je još jedno od pitanja koje se može pokrenuti. Ne mora biti na istom

mjestu, ali bilo bi lijepo da kao narod mogu imati sinagogu u Zagrebu. To se vjerojatno neće dogoditi tako skoro, ali obnova spomenika bi trebala biti prioritetna kako bi sjećanje na taj događaj, na to mjesto bilo počasno i pošteno prema židovskoj manjini u Zagrebu, ali i u Hrvatskoj.

Peta lokacija koju smo posjetili bila je Glavna pošta u Jurišićevoj. Za mene je to opet bila jedna nepoznata priča. Zašto? Naime, tu glavnu poštu su napali komunisti za vrijeme NDH koji su unijeli eksplozive unutra te je kao posljedica toga ranjeno osam osoba, a jedna osoba je preminula. Kaže se da je to najveća vrsta napada, operacije u Zagrebu. A je li kako obilježeno? Nije. A zašto nije? To bih voljela znati jer pojma nisam imala da se tu u glavnoj pošti dogodilo nešto tako strašno i traumatsko za ljude koji su to tada proživljavali. Najmanje što se onda po tom pitanju moglo napraviti jest obilježiti, komemorirati to mjesto u znak sjećanja na žrtve tog napada. Postavljanje spomen-ploče ili informativne ploče s kratkim opisom događaja i porukom trajnog sjećanja – to se može napraviti i postaviti ispred pošte, možda čak kod ulaza u poštu kako nikome ne bi promaknulo da je tu spomenik. Ovako ispada da se svi ponašaju kao da se to nije dogodilo i kao da je zaboravljeno. Da postoji neki spomenik ili slično, bila bi to druga priča. Ovako nitko ili ne ide za tim ili je zaboravio na taj

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu

događaj iz davne 1941., tj. uopće je i pitanje je li se učilo i uči li se o tome u školama. Možda još jedan aspekt za razmišljanje da se ljudima približi što se zbivalo u prošlosti, ali to je već sasvim druga tema, tema za prosvjetare i Ministarstvo obrazovanja prije svega.

Posljednja lokacija koju smo posjetili bila je svima dobro znana Đamija, odnosno Trg žrtava fašizma. Oduvijek me zanimalo zašto đamiju zovu tako – da, jasno mi je bilo da je tu bila u tom smislu vjerskog objekta, ali povijest nisam znala. Ono što sam na turi saznala je iduće: da je to prije bila galerija, izložbeni prostor pretvoren u đamiju kako bi se ispoštovala muslimanska manjina pa su izgrađena tri minareta. Spletom okolnosti i stvaranjem NDH, 1949. minareti su srušeni, a đamija vraćena u građevinu za prvotnu namjenu. Nisam upoznata, a nisam ni primijetila na šetnji da postoji neka spomen – ploča pa ukoliko ne postoji, mislim da bi trebala i to da se postavi na vidljivo mjesto, možda na mjestu gdje je bio jedan od minareta, da to bude veća ploča da ne promakne ljudskom oku. A da na bude samo ova vrsta komemoracije, možda bi se mogle održati neke izložbe na tu temu, na temu povijesti đamije i kako je došlo od ideje do realizacije, a onda potom rušenja i opet prenamjene građevine. Možda bi se mogle organizirati i vjerske i kulturne aktivnosti u spomen na đamiju, koje bi se provodile

povremeno i trajno - zajednička molitva, okupljanja, koncerti i izložbe. Na ovaj način, prostor bi postao ne samo memorijalno, nego i živuće središte vjerske i kulturne raznolikosti Zagreba. Još jedan od prijedloga je i taj da se napravi neki umjetnički rad kao što je skulptura koja označava što je ondje bilo, ali naravno s opisom u obliku ploče koja bi sadržavala kratki opis onoga što se predstavlja pomoću ove skulpture. Mislim da bi i estetski to izgledalo lijepo i nagnalo možda ljude da zastanu pored skulpture i pročitaju natpis i što je đamija značila u povijesti.

Pored Trga žrtava fašizma, odnosno u samo sklopu, nalazi se zgrada koja je nekoć služila kao zatvor u režimu NDH. Prije 2.svjetskog rata, zgrada je pripadala Jugoslavenskoj akademiji znanosti i umjetnosti, ali od 1941.služila je kao zatvor. Zatvor je bio u podrumu zgrade, a ljude su ondje mučili. Danas je ta zgrada u vlasništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti, ali već se dugo ne koristi jer zgrada zahtijeva obnovu. Nisam znala da je tu bio zatvor, ne znam znaju li uopće svi građani pa stoga smatram da bi trebalo takvo mjesto na neki način komemorirati. Moj prijedlog je da se napravi spomen - ploča na kojoj piše čemu je zgrada služila te da se podrum rekonstruira na način da izgleda kao zatvor tada te da služi kao svojevrsan muzej koji bi služio kao sjećanje na to razdoblje.

Kreativni prijedlog obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu

U Ulici Franje Račkoga u zgradi broj 9, blizu Trga žrtava fašizma, nalazio se zatvor ustaškog redarstva koji je bio na glasu kao zloglasan i najveće mučilište u Zagrebu. Ondje je bio zatočen i pisac August Cesarec koji je tamo ostavio pisani trag s opisom toga što se tamo događalo. Na zgradi se nalazi spomen - ploča, ali u ne baš najboljem izdanju jer je natpis probljedio. Trebao bi se natpis obnoviti, a k tome još mogla bi se napraviti rekonstrukcija i ovo zatvora ustaškog režima da se pokaže kakvi su uvjeti ondje bili obzirom da je postojao i bio na glasu kao najzloglasniji zatvor u Zagrebu.

Isto u okolini Trga žrtava fašizma, na uglu Zvonimirove ulice i Trga, nalazi se zgrada koja je nekad bila sjedište Ustaške nadzorne službe i u kojoj se nalazio isto jedan od najzloglasnijih zatvora. Nazivaju ga "ljudskom klaonicom", u njemu su bile i dvije sestre, Rajka i Zdenka, a obje su umrle. Zdenka se bacila sa zgrade te je pala na pločnik Zvonimirove ulice i od posljedica preminula. Ovu priču nisam znala i nisam imala pojma da je to isto bio zatvor. Nema obilježje spomena i na prvu bi pomislila da je to još samo jedna zgrada. Bilo bi dobro kad bi postojala spomen - ploča, ali i kad bi se rekonstruirale neke prostorije koje su služile kao zatvor te bi služile kao stajalište na turi po Zagrebu i da ga, recimo, srednjoškolci posjete u sklopu terenske nastave. Mislim da bi tako nešto održalo sjećanje na te događaje i na to razdoblje na jedan dostojanstven način.

Ova sva spomenuta i opisana mjesta, mjesta su kulturalne traume i sjećanja koja se imali značaja u razdoblju Drugog svjetskog rata, odnosno NDH. Neka od ovih mjesta uopće nisu obilježena, a neka se uopće ne održavaju. Spomen - ploče ne bi trebale izbljediti i ostati takve dokle god je potrebno: treba ih se obnoviti da se ispoštuje sjećanje na događaje koji su na svoje načine zaslužni ili su jednostavno dio slagalice u stvaranju Republike Hrvatske. Najmanje što se može napraviti za te spomenike je obnova jer ovako sve izgleda zapušteno, a u neku ruku odaje dojam kao da je određeni spomenik nevažan. Neka mjesta nisu uopće komemorirana, primjerice, zatvori ustaškog režima. Mjesta su to koja su bila zloglasna i mjesta mučenja ljudi kojima bi se trebala održati počast u njihovo ime. Gore sam napisala kako bi bilo dobro rekonstruirati kako su ti zatvori izgledali i obavezno staviti spomen - ploče s natpisom koji govori o zbivanjima ondje, ali i čemu su zapravo te današnje zgrade pored kojih svakodnevno prolazimo služile. Mislim da dosta ljudi ne zna pravu priču iza njih te ih zasigurno, samim time, ne gleda kao spomenike ili mjesta sjećanja na događaje iz prošlosti, već samo kao obične zgrade s nekom sasvim drugom namjenom. Upravo zbog toga trebalo bi na transparentan način obilježiti ova mjesta koja su ostala u sjenci te stvoriti prostora za njihovo komemoriranje jer su obilježili jedan težak dio hrvatske povijesti.

1. Kolokvij

Kultura sjećanja više je mana nego vrlina hrvatske povijesti. Naime, sadašnjost je preplavljena pričama iz prošlosti koje datiraju iz davnih 40-ih godina prošlog stoljeća, nastavljaju se sve do 90-ih, a sa sobom ne nose objektivnu naraciju kojom bi se propisno obilježio navedeni period. Štoviše, nedostatak kulture sjećanja Hrvatske, manifestira se svojevrsnom manipulacijom terminima, brojkama, te samom revizijom povijesti. O čemu je riječ? Pojedinci, ali u prvom planu političari, o čemu dobro progovara Mira Debs u svome djelu „Using cultural trauma“, kulturalnu traumu podliježu manipulaciji te je modeliraju kako bi iz nje izvukli najbolje za nacionalni identitet. Ako događaj kao kulturalna trauma odgovara trenutačnom narativu države, ona to i postaje, međutim može se pričekati i nekoliko godina, pa će u upotrebu ući potisnuta kulturalna trauma jer bolje pristaje trenutačnom stanju države. Politički akteri kao na tržnici biraju koja će kulturalna trauma biti izabrana; koja je „trula“, a možda zreloom postane za 30 godina. Stoga, kulturalna trauma nije objektivan fenomen. Kao netko tko dolazi iz nove generacije koja nije prisustvovala dvjema velikim ratnim traumama Hrvatske, uočavam koliko sam i sama dio toga narativa, narativa od kojeg su se izmijenile dvije generacije. Koliko puta smo u društvu prisustvovali raspravi o Ustašama i Partizanima i gdje smo bili 91'? Međutim, priče su to koje napuštaju četiri zida

našeg doma te raspravu nastavljaju na političkoj sceni. Jasna nam je podjela na lijevi i desni tabor te etikete koje se dodjeljuju pojedinom ideološkom spektru. Jedan je to od razloga što se ne možemo dogovoriti oko objektivnog sjećanja, odnosno politike pamćenja, a samim time i propisno obilježavanja tragičnih događaja o kojima učimo od malena.

Za potrebe ovoga rada, istražuje se (ne)postojanje spomen obilježja za tragične događaje u Hrvatskoj, točnije Zagrebu za vrijeme Nezavisne Države Hrvatske koja je postojala od 1941. do 1945. Kao dijete Zagreba, koje je ovdje rođeno i živi 23 godine, pomalo je sramotna činjenica koliko malo znamo i koliko nam se malo govorilo o navedenom periodu. Osnovni podaci su poznati, znamo zaraćene strane, Poglavnika, samu ideologiju države, međutim malo ili ništa se ne govori o samome djelovanju u glavnom gradu te lokacijama koje su NDH služile za provođenje njihove ideologije. U prvom planu, te za potrebe ovoga rada, istražuje se ustaško etničko čišćenje popraćeno likvidiranjem svih onih koji se protive samome režimu, a samim time smatrani su i neprijateljima te preprekom u ostvarenju punoga cilja. Svatko tko nije lojalan režimu i tko izražava mišljenje koje se ne uklapa u Poglavnikovu politiku, biva zatvoren, mučen ili ubijen.

1. Kolokvij

Lokacija na kojoj je koncentriran bio sam središnji vrh s njihovim uredima, zatvorima i njemačkom i talijanskom vojskom je sam Trg žrtava fašizma. Naziv trga prikladan je za ovu tematiku, međutim tko se od građana kada putuje na posao zapita zašto taj trg nosi upravo to ime? Ime je jedini spomen na zločine počinjene prije 80-ak godina. Može li „obično“ ime izraziti potrebno kulturalno sjećanje za sva nedjela koja su počinjena?

Orijentir jest Marulićev paviljon, poznat nam pod nazivom Džamija (jer je za vrijeme NDH to doista i bila), ali ne povezuje ime sa samom lokacijom. Za ovo istraživanje odabirem upravo spomenuti Trg na kojemu ne postoji niti jedan trag da su glavne ideje ustaškog režima dolazile s tog područja, da je jedna od zgrada koja je sada napuštena bila zatvor, te da si je jedna od neistomišljenica na toj lokaciji oduzela i život. Na prvi pogled, radi se o „običnom“ trgu, okružen zelenim površinama te bukom tramvaja koji ga okružuju. Međutim, trg je to koji sa sobom nosi burnu i tragičnu prošlost. Za vrijeme vladavine NDH nosio je naziv „Trg III“, odnosno „Trg Kulina bana“.

Za potrebe ovoga istraživanja, odlučila sam se za južnu stranu Trga koju cijelom površinom zauzima zgrada pod brojem 10 na pet katova koja je izgrađena 1933. kao stambena zgrada Jugoslavenske akademije znanosti i umjetnosti

prema projektu Ede Šena (arhitektura – zagreba.com, 2025). Za vrijeme ustaške vladavine, podrum zgrade iskorišten je za zatvor osnovan od strane Gestapa i ustaša (Banjeglav i dr., 2021: 49). Zgrada je danas u vlasništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti te je jedno vrijeme bila studentski dom pod nazivom „Studentski dom Ivan Meštrović“. Međutim, zbog lošeg stanja zgrade nakon njenog korištenja kao zatvora te potresa 2020., ona biva napuštena. Upravo zbog toga, smatram da bi zbog same prošlosti zgrade, lokacije, ali i trenutačne neiskorištenosti, zgrada pod brojem 10 postala idealna lokacija za primjereno obilježavanje zločina počinjenih za vrijeme Drugog svjetskog rata.

Moj se prijedlog sastoji u otvaranju muzeja, odnosno centra za sjećanje na spomenutoj lokaciji. Smatram da je muzej jedan od najuspješnijih oblika edukacije povezanih s kulturom, interakcijom i umjetnošću. Prvotni cilj je educirati stanovništvo o tome što se zaista zbivalo u periodu Drugog svjetskog rata na području Zagreba, a samim time odati počast onima koji su bili žrtve režima. Muzej bi nosio naziv „Muzej utišanih“ čime bi se simbolizirala tišina koja je „odzvanjala“ podrumima zgrade, te kako je svaki pokušaj opreke režimu bio brutalno utišan. S druge strane, naziv muzeja simbolizira i tišinu društva koje desetljećima ne govori dovoljno o ovom mučnom periodu

1. Kolokvij

hrvatske povijesti. S obzirom da je zgrada velike kvadrature, centar bi bio podijeljen na nekoliko etaža od kojih bi svaka bila namijenjena određenoj aktivnosti. Stoga, podrum koji je i originalno služio kao zatvorski prostor bio bi rekonstruiran te bi polaznicima omogućio vjerodostojan prikaz uvjeta u kojima su držani protivnici režima u 40-im godinama prošlog stoljeća. Na zidovima rekonstruiranih ćelija nalazila bi se imena zatočenih te njihova svjedočanstva (ako su zabilježena). Cijela tura bila bi popraćena audio zapisom na četiri jezika: hrvatskom, engleskom, njemačkom i talijanskom kako bi sadržaj bio dostupan ne samo lokalnom stanovništvu, nego i turistima koji žele bolje upoznati našu povijest. U prostoru bi vladala mračna i hladna atmosfera kako bi se odala počast stradalima i posjetiteljima donekle dočarao uvjete njihova boravka. Iz rekonstruiranog zatvora prelazimo na sljedeću etapu, a to je prizemlje zgrade koje je namijenjeno edukaciji posjetitelja. Fotografijama, dokumentarnim filmovima te predmetima, prikazat će se politika režima, njihovi stvarni ciljevi, te s druge strane, pokušaji otpora koji su zabilježeni u glavnome gradu. Pokušaji otpora, odnosno njihove lokacije prikazat će se na virtualnoj karti Zagreba kako bi zainteresirani mogli samostalno posjetiti navedene lokacije. Katovi zgrade namijenjeni su radionicama koje su posebno namijenjene učenicima i studentima kako bi ih zainteresirali

za samu temu; istraživačke radionice, razgovori s povjesničarima, kreativan kutak koji bi omogućio mladima da sami izraze svoje ideje i vizije za buduće obilježavanja mjesta sjećanja na traumu.

Muzej bi se posjećivao od najvišeg kata zgrade pa preko prizemlja do samoga podruma. Razlog je taj što se time simbolizira kako je hrvatsko društvo polako tonulo, a zatim i potpuno utihnulo. Prihod prikupljen od prodaje ulaznica ulagao bi se u poseban fond namijenjen usavršavanju procesa prikupljanja i objavljivanja podataka. Ulagalo bi se u očuvanje samoga prostora, digitalizaciju arhiva, razvijali bi se dodatni edukativni sadržaji u suradnji sa stručnjacima.

Stoga, muzej bi povezivao sve generacije, ali i 80 godina dugu povijest hrvatskog naroda. Sadašnjosti nema bez prošlosti te se s njom treba suočiti, prigrliti ju i odati počast žrtvama režima. Na ovaj bi način, žrtvama vratili davno izgubljen glas, a tišina bi bila prekinuta zainteresiranim posjetiteljima. Povijest koliko god bolna bila, ne smije biti zaboravljena.

1. Kolokvij

LITERATURA

Arhitektura-zagreba.com
<https://www.arhitektura-zagreba.com/zgrade/trg-zrtava-fasizma-11>
pristupljeno: 09.04.2025.

Banjeglav, Tena, Dilica, Kristina i Straniero, Alice
(2021) Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i
pamćenju. Vodić po Zagrebu u Drugom
svjetskom ratu. Zagreb: Dokumenta.

Obilježavanje događanja tijekom Drugog Svjetskog rata u Zagrebu

Drugi svjetski rat jedan je od mnogobrojnih traumatskih događanja koji se dogodio u ljudskoj povijesti. Rat nije zaobišao ni tlo ovog područja koje je prvo bilo dio Kraljevine Jugoslavije koju je tijekom 1941. godine osvojila njemačka vojska i nedugo zatim Hitler dolazi na ideju da osnuje državu koja će biti pod njegovom kontrolom. Tako je i bilo, osniva se Nezavisna Država Hrvatska, a na čelu je Ante Pavelić. Nakon dolaska ustaša na vlast Zagreb je postao glavni grad te novonastale marionetske države. Jedan od dokaza njemačke prisutnosti u gradu govore i navodi o dolasku njemačkih vojnika i zauzimanja posjeda ponajviše židovskih obitelji. Masovni teror nad „neprijateljima“ vlasti izvodili su se od 1941. godine, a bila su u formi iseljavanja, mučenja i ubijanja, što je nakon nekog vremena bilo i ozakonjeno. I dan danas, gotovo osamdeset godina koliko je prošlo od završetka rata, u društvu su ostala sjećanja na ta stravična događanja. Obilježavanje tih događaja važno je da bi se u sadašnjosti mogli suočiti s prošlošću s ciljem razumijevanja povijesnih procesa, ali i naravno kao komemoracija žrtava. U ovom radu analizirat ću kako su pojedina događanja obilježena u pogledu spomenika, odnosno kako nisu. Osim toga iznijeti ću i kreativne prijedloge kako unaprijediti obilježavanje istaknutih događanja. Obilježiti neki događaj ne znači samo dati mu važnost kao činjenici iz prošlosti, već bi ono trebalo biti ogledalo grada, odnosno

sloj identiteta tog područja i mjesto s pomoću kojeg će društvo na temelju grešaka iz prošlosti pokušati donijeti bolje odluke u budućnosti.

ZAGREBAČKI ZBOR – SAVSKA CESTA 25

Spomen šetnja započela je pričom o sabirnom logoru za sve koje je vlast htjela eliminirati a to su bili Srbi, Židovi. Ilegalci i ostali. Danas je ta lokacija poznatija kao Francuski paviljon koji se nalazi u dvorištu Studentskog centra Sveučilišta u Zagrebu. Ova lokacija bila je „idealna“ kao mjesto u kojima su skupljali žrtve i onda ih deportirali u razne logore diljem zemlje zato što se nalazi blizu željezničkog kolodvora, ali i u blizini sjecišta između dvije pruge od kojih je jedna vozila prema sjeveru zemlje, a druga prema jugu. Prema navodima svjedoka uvjeti u logoru bili su grozni, od verbalnog do fizičkog ponižavanja. Slijedi digresija na kojoj će se kasnije temeljiti moj kreativni prijedlog. Ja, kao osoba koja cijeli život živim u Zagrebu, tu sam odrasla i školovala se, uopće nisam znala čemu je ova lokacija služila u Drugom svjetskom ratu. Ta činjenica ponukala me na razmišljanje te sam upitala i svoje prijatelje iz srednje škole, ali i kolege s faksa znaju li oni za strašnu priču koja se krije iza zidova ove naizgled lijepe zgrade. Gotovo svaka osoba odgovorila je da ne zna. Stoga bih svoj kreativni prijedlog usmjerila na srednjoškolski i fakultetski obrazovni sustav,

Obilježavanje događanja tijekom Drugog Svjetskog rata u Zagrebu

odnosno na mlade i približila im ovu priču onako kako mi se čini da bi njima bilo najprivlačnije. Na donji dio vanjskog dijela zida (sivi dio) uz pomoć umjetnika (slikara) osmislili bismo kako kroz crteže približiti mladima ovu temu. Zašto bih se odlučila za sliku, a ne samo spomen ploču. Odabrala bih sliku kao medij prenošenja poruka zato što imam predodžbu da mladi danas sve manje čitaju, odnosno da bi se malo tko zainteresirao i uopće primijetio spomen ploču. Koncept slika (označeno ljubičastom bojom) sastojao bi se raznih detalja koji bi prekrivali cijeli opseg kružne zgrade i prikazivali bi situacije iz tog razdoblja, primjerice motiv vagona (izvana), pruge, slijepa karta hrvatske gdje su se nalazili logori, itd., ali i primjerice situacije koje su se trebale dogoditi da nije bilo rata (ovo bi se moglo oslikati kao čovjek iznad kojeg stoji oblak koji ukazuje na njegove misle, odnosno da on zamišlja kako je život mogao izgledati). Ovaj projekt bi trebalo provesti uz veliku dozu opreza pri biranju oslikanih detalja da bi se izbjegnulo nepoželjna reakcija u društvu.

BOTANIČKI VRT

Nekoliko koraka dalje nalazila se sljedeća lokacija. Na lokaciji Botaničkog vrta odigrala se akcija otpora na čelu sa Slavkom Komarom. Ciljevi te akciji bili su osveta za ubojstvo studenta Krste Ljubičića, ali i dokaz da pokret otpora nije oslabio kako su prenosili ustaški mediji. Druga važna lokacija vezana uz ovaj događaj bila je zgrada studentskog doma u Runjaninovoj, kasnije dom za ustašku mladež (ta promjena dogodila se dolaskom ustaša na vlast). Danas se na tom mjestu nalazi Dom zdravlja. Kao spomen na ove događaje zapravo postoje spomenici. Međutim, kao što smo mogli vidjeti, nisu baš u najboljem izdanju. Naime, ispred Doma zdravlja nalazi se mramorni spomenik ispisan tekstom koji se gotovo i ne vidi. Prema mojoj procjeni, iduća spomen ploča u još lošijem je stanju. Naime, odmah preko puta ceste nalazi se spomen ploča (u spomen na tu akciju) koja je gotovo iste boje kao kamen oko nje, i tekst je također izbljedio. Zabrinjavajuća je i činjenica da se nekoliko brojeva dalje nalazi Ministarstvo kulture i medija RH, a da su ovi spomenici u ovakvom (lošem) stanju. Kreativni prijedlog prije svega bi bilo preuređenja oba spomenika, u smislu unapređenja. Spomenik ispred Doma zdravlja čini mi se dobar i dostojan, samo bih, kao što sam već spomenula, preuredila tekst da prolaznici mogu pročitati što uopće piše.

Obilježavanje događanja tijekom Drugog Svjetskog rata u Zagrebu

Nadalje, ploču na ogradi Botaničkog vrta bih isto poboljšala, u smislu uređenja vidljivosti teksta. Smatram da se ploča ne nalazi na dovoljno vidljivom mjestu. Spomenula bih opet iz osobnog iskustva, do ove šetnje gotovo nikad ju nisam primijetila, a često prolazim tom relacijom. Rekla bih da je razlog tomu što (prema mojoj percepciji) ljudi prolaze ulicama a da ne gledaju što se oko njih stvarno nalazi, osim ako se to nešto ne nalazi na upečatljivijem mjestu.

Copyrighted photo

Smatram da bi efektnije bilo postaviti ploču ovako (označeno crvenom bojom) jer se nalazi na vidljivijem mjestu. Također, tijekom šetnje pala mi je na pamet ideja da bi se iza te spomen ploče, a s unutarne strane ograde mogli staviti statue pripadnika akcije otpora, kako se skrivaju iza ograde (označeno plavom bojom) i gledaju prema zgradi današnjeg Doma zdravlja, a tadašnjeg doma ustaške omladine.

GLAVNI KOLODVOR

Nakon dvije lokacije u Runjaninovoj ulici, prošetali smo do Glavnog kolodvora koji je ostao zapamćen kao vrlo važna lokacija za obje strane u ratu. Nijemcima i ustašama je glavni kolodvor služio za deportaciju zarobljenika, dok je drugoj strani služio kao transportna stanica za prijevod komunista i simpatizera ilegalnog pokreta u partizanske redove. Još od osnovnoškolskih dana sjećam se crne lokomotive izložene između zgrade Glavnog kolodvora i zgrade pošte. Trenutačno je ona u rekonstrukciji i obložena nečim poput cerade, pa je u ovoj šetnji nismo mogli vidjeti. Ono što jesmo vidjeli jest spomenik koji se nalazi pored lokomotive, a sastoji se od posloženih kofera. Kao što nam je i Tena Banjeglav (vodila je šetnju) ispričala – ljudi znaju ostati zbunjeni značenjem spomenika, misleći da je posvećen pošti koja se nalazi iza njega, odnosno da su koferi zapravo paketi. Razumijem zašto izgled spomenika može navesti na zbunjujuće zaključke prolaznika, pogotovo ako ne znaju kontekst. Moje mišljenje je da je spomenik na dobar način prikazuje patnju ljudi koji nisu na kolodvor dolazi da bi putovali, već su ih tih vlakovi vodili u patnju i smrt. No, dvije zamjerke koje imam jesu materijal spomenika i manjak pisanog konteksta pored spomenika. Ovaj materija mi odaje dojam neodržavanja samog spomenika, a samim time poteže i pitanje drži li

Obilježavanje događanja tijekom Drugog Svjetskog rata u Zagrebu

vlast uopće do njega. Iako postoji ploča na kojoj je ispisano čemu je posvećen spomenik, premjestila bih ga ispred samog spomenika, da ljudima bude bliže za pročitati o čemu je riječ (označeno zelenom bojom i brojevima 1., 2., 3.). Također, bih na ovaj prazan prostor dodala male skulpture osobnih stvari žrtava (označeno žutom bojom), time bi se produbilo značenje osobnih života žrtava i koliko je takvih života uništeno, a sve bi najčešće počelo baš na ovom mjestu, odnosno kolodvoru gdje bi ih vlak odveo u smrt ili čak i ako bi preživjeti ostala bi im trauma za cijeli život.

Copyrighted photo

SRUŠENA ZAGREBAČKA SINAGOGA – PRAŠKA ULICA 7

Slijedi mjesto pored kojega sam prošla jako puno puta u životu i čula sam za priču o srušenoj sinagogi, no vrlo mi je teško zamisliti kako i gdje je stajala. Tijekom šetnje najviše me zapravo pogodila priča da je sinagoga rušena sporo da bi to prouzročilo još veću traumu među građanstvom, s fokusom na Židove. Smatram da bi zapravo najveća spomen tom događaju i židovskom narodu općenito bila izgradnja nove sinagoge na istom mjestu. U toj novoizgrađenoj zgradi (o kojoj se zapravo i pričalo u zadnjih par godina) planira se izgraditi kulturni centar s memorijalnom sinagogom prenosi Jutarnji list (2024.). Vratila bih se i na priču koja me najviše pogodila, u spomen toga bih osmislila koncept skulpture sata (primjerice pješčani) koji bi označavao spori prolazak vremena tijekom kojeg je sinagoga srušena.

KAMEN SPOTICANJA

Stotinjak metara od mjesta na kojemu se nalazila sinagoga, došli smo do kamena spoticanja. Maleni kamen zlatne boje na kojemu je ispisano ime osobe kojoj je posvećen, godina rođenja i smrti i način smrti, nalaze se ispred doma osobe kojoj je posvećen. Ovaj koncept osmislio je Gunter Demnig, njemački umjetnik, te prvi kamen postavio u Kolnu 1992. godine.

Obilježavanje događanja tijekom Drugog Svjetskog rata u Zagrebu

Do danas je ovaj društveno – umjetnički koncept zaživio u dvadeset i četiri zemlje, a tekst je ispisan na dvadeset jezika (Stolperstein, 2025). Isprva mi se nije svidio ovaj način izražavanja sjećanja jer mi se čini premalen da bi ga mogli primijetiti. Ali kad sam počela istraživati malo više o svakoj lokaciji koju smo posjetili, shvatila sam dublje značenje ovog koncepta. Kamen i informacije ispisane na njemu povezuju ime (identitet) žrtve zajedno s njenom sudbinom, što je nama danas dio prošlosti, ali samo postavljanje ovog tipa spomena ispred domova žrtava povezuje tu prošlost i sadašnjost u vremenu i prostoru. Iako mi je zanimljiv koncept da se prolaznik mora sagnuti da bi pročitao što piše na kamenu i na taj način izrazio klanjanje žrtvi, smatram da bi kamen ipak trebao biti nešto većih dimenzija da bi postao vidljiviji ljudima.

GLAVNA POŠTA – JURIŠIĆEVA 13

Uz akciju Botanički vrt, akcija na Glavnu poštu na adresi Jurišićeva 13 bila je jedna od najvećih komunističkih akcija u Zagrebu. U zgradi su se nalazi komunikacijske mreže koje su povezivale međugradske i međudržavne pozive, kao i prislušni uređaji Gestapoa. Komunisti su unijeli eksploziv u zgradu i dan kasnije ga aktivirali. Tijekom te akcije na neko vrijeme prekinute su komunikacijske veze iz zgrade, ali je i nastao

kaos i centru grada kako su naveli svjedoci (Siniša Maričić). Počnemo li s komentaram da ova lokacije trenutačnim nije u funkciji jer je stradala u potresu. Zaista je šteta da jedna tako lijepa zgrada u samom centru grada stoji tamo pusta i bez ikakve funkcije. Ukoliko bi je obnovili, prostor zgrade bi ponovo mogao biti iskorišten i kao poslovni prostor ali i kao memorijalni centar. Dok smo slušali priču o ovoj akciji osmislila sam kako bi ja preuredila jedan dio zgrade a da ono bude spomen sjećanje na ovaj događaj. Naime, u prizemlju zgrade bila bi soba (označeno žutom bojom) sa staklenom stijeno (poput izloga trgovine). Interijer sobe nalikovao bi uređenju prostora u to doba, s fokus sobe bi bila instalacija papira koji lete zbog eksplozije bombe. Simbolika papira ima dva značenja – prvi je očitiji i realistično prikazuje kako je ta scena otprilike izgledala, a drugo značenje jest kaos i nesklad baš kao i onaj koji je vladao u to vrijeme na cijelom ovom području.

Copyrighted photo

Obilježavanje događanja tijekom Drugog Svjetskog rata u Zagrebu

TRG ŽRTAVA FAŠIZMA

Zadnja stanica u ovoj šetnji bila je popularno „džamija“, odnosno danas Trg žrtava fašizma, a nekada Trg Kulina bana. Ova lokacija, iako je izgrađena kao Dom likovnih umjetnosti, odnosno galerija, dolaskom ustaša na vlast izgrađena su tri minareta da bi se pokazala solidarnost i ravnopravnost s muslimanima. Minareti su srušeni nekoliko godina nakon završetka rata, a do danas „džamija“ djeluje kao izložbeni prostor. Oko Trga žrtava fašizma nalazi se još nekoliko zgrada koje su imale značajnu ulogu u ispisivanju prošlosti u Zagrebu. Prva od njih koje ću spomenuti jest zgrada na broju 10, i danas je u vlasništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti i ne koristi se jer treba obnovu. U vrijeme ustaškog režima služila je kao zatvor. Nekoliko koraka od nje nalazilo se sjedište Ustaške nadzorne službe (UNS), tajne policije i vrhovne službe ustaškog sustava terora. U podrumu se nalazio zatvor kojega svjedoci opisuju kao „ljudska klaonica“. Još dva zatvora nalazila su se u ovom dijelu grada. Jedna od njih bila je zgrada četiriju zagrebačkih gimnazija, poznatije pod nazivom „Križanićeva“. Iako je zgrada i prije rata bila namijenjena obrazovanju, dolaskom ustaša na vlast prenamijenjena prvo za njemačke vojnike koji su se povukli nakon što je zgrada oštećena u bombardiranju. Kani je zgrada posta tranzitni l

ogor i zatvor. Još jedan zatvor koji se nalazio u susjedstvu jest onaj u ulici Franje Račkog 9. Najpoznatiji zatvorenik ovog zatvora bio je pisac i novinar August Cesarec koji je zajedno s četrdesetak pripadnika komunističke partije i ilegalnog pokreta pobjegao iz logora Kerestinec, no bili su uhvaćeni. I ploča na ovoj lokaciji je izbljedila, kao i one s početka ovog rada. Smatram da lokacija Trga žrtava fašizma i trebala tako nazivati baš zbog tolikog značaja ovog dijela grada tijekom Drugog svjetskog rata da bi se svim žrtvama iznijela počast na što dostojanstveniji način.

ZAKLJUČAK

Kao i u svakom ratu, tako je i u Drugom svjetskom puno previše ljudi izgubilo život, što kasnijim generacijama u društvu može izazvati traumu. Zagreb je kao glavni grad imao veliku ulogu jer je bio političko i upravno središte tadašnje vlasti (NDH). Na ovom području događali su se masovni progoni, mučenja, ubijanja i ostalih grozota kojima su uništeni mnogi životi. Današnje generacije o tim događajima mogu slušati priče i pokušati na temelju pogrešnih odluka svojih predaka izvući pouku za budućnost. U Zagrebu se brojne lokacije i događaji obilježavaju u formi spomenika, ploča i naziva ulica i trgova. Pogrešno bi bilo zanemariti i ulogu obrazovnog

Obilježavanje događanja tijekom Drugog Svjetskog rata u Zagrebu

sustava i civilnog društva. Brojne udruge, inicijative i neovisni istraživači doprinose boljem razumijevanju povijesnih činjenica te potiču otvoreniji dijalog o nasljeđu Drugog svjetskog rata, jedan od takvih primjera jest Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću. Obilježiti neki događaj znači prisjetiti se tog događanja kroz javni i simbolički diskurs. No, ono ne znači samo puko prisjetiti se nečega, ono znači suočiti se s prošlošću, odati priznanje žrtvama i pokušati ne dopustiti da se tako nešto ponovo dogodi. Takvi događaji i njihovo obilježavanje je važno zato što ostaju u kolektivnom pamćenju i postaju dio identiteta nekog društva ili područja, kao što je to u ovom radu bio Zagreb.

LITERATURA

Banjeglav, Tena i dr. (2021) Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i pamćenju. Zagreb: Documenta – Centar za suočavanje s prošlošću

Korana Sutlić (2024) Gdje je završilo kamenje od srušene sinagoge u centru Zagreba? Pronašli smo jedan stup... Jutarnji list <https://www.jutarnji.hr/vijesti/hrvatska/gdje-je-zavrсило-kamenje-od-srusene-sinagoge-u-centru-zagreba-pronasli-smo-jedan-stup-15418453> Pristupljeno 11. travnja 2025.

Stolperstein (2025) Kamen spoticanja <https://stolperstein.hr/naslovnica/> Pristupljeno 11. travnja 2025.

Spomenik žrtvama holokausta i žrtvama ustaškog režima pokraj Glavnog kolodvora u Zagrebu

Postojeći spomenik je izuzetno minimalistički, ali i vrlo simbolički prikazuje kofere koji nikada nisu stigli na svoje odredište. Problematika koja se veže uz kofere jest to što naizgled više liče na kutije, s obzirom da se iza samog spomenika nalazi i glavna pošta te je vrlo često spomenik shvaćen kao "paketi pošte" koji stoje i simboliziraju poštu, a ne same žrtve holokausta i ustaškog režima. Moj kreativni prijedlog kako bi spomenik dobio na značaju jest da se na bijelu platformu (postolje na kojem stoje koferi) postave kipovi siluete ljudi koje bi označavale žrtve, nestale i putnike na svom posljednjem putovanju. Ti kipovi trebali bi biti od nekog prozirnijeg materijala da daju potpunu hladnoću dok se u njih gleda, preko dana svjetlost bi se kroz njih reflektirala i sunčeve zrake bi davale poseban sjaj, a po noći bi postali potpuno nevidljivi i s obzirom na doba dana kada ih posjećujete dobili bi i snažnu poruku te bi svako iskustvo bilo prepušteno ponaosob. Ti kipovi bili također minimalistički kako bi se uklopili uz već postojeće kofere, normalnih ljudskih veličina i proporcija, u raznim položajima kao da čekaju vlak, nose u ruci kofer, pričaju s drugim prolaznicima, drže djecu za ruku, opraštaju se od obitelji, posljednji zagrljaji i poljupci. Figure bi trebale biti bez lica, samo obrisi tijela, kose i odjeće kako bi se dočarala još veća hladnoća i jeza koju su ti ljudi proživjeli. Također i figure djece jer to u gledateljima izaziva veće emocionalno povezivanje. Osim

toga između figura kipova, na pojedinim mjestima bih stavila samo obrise cipela utisnutih kao simboliku za one koji su zauvijek nestali.

Na same kofere bih dodala različite poruke, na različitim jezicima jer kofer simbolizira putovanje, poruke bi glasile nešto poput "kofer ne zna gdje idemo", "rekli su da nećemo dugo", "pronađete li moj kofer u njemu je i moj život", "što biste vi ponijeli?". Poruke moraju biti emocionalno snažne da kod gledatelja izazovu različite osjećaje. Na kofere bih dodala i imena ljudi za koje se zna da su odvedeni, ako postoji baza podataka. Ova moja nadogradnja na već postojeću instalaciju ne remeti sami spomenik nego smatram da ga upotpunjuje emotivnom notom. Ne bih rekla da mu daje toplinu, ali mu daje smisao koji bi prolaznicima i gledateljima dao jasniju sliku zašto se tamo nalazi i što on prikazuje bez da pročitaju spomen ploču. Kad smo kod spomen ploče na njoj je navedeno osamsto Židova što po mom mišljenju nije bilo bitno navoditi jer nije bitno koliko ih je bilo niti je li to bilo njih deset ili devetsto, bitno je da je jedan narod proživio pakao i da se u spomen svih njih podiže spomenik, a ne isključivo za njih osamsto. S druge strane malo su nespretno u to uključene žrtve ustaškog režima, izgleda mi kao da su dvije muhe, jednim udarcem riješili i to spojili no tako je kako je bitno je da spomenik postoji i da je nakon dugog niza godina postavljen.

**Spomenik žrtvama holokausta i žrtvama ustaškog režima pokraj
Glavnog kolodvora u Zagrebu**

Ovaj kreativni prijedlog bih završila sa rečenicom da ovi koferi više ne putuju, ali nose najteži teret, a to je teret zaboravljenih imena, prekinutih priča i tišine koju nismo još dovoljno naučili slušati.

Prijedlog za obilježavanje „Akcije Botanički vrt“

Kao ljubitelj povijesti uvelike sam uživala u memorijalnoj šetnji. Obilazeći lokacije u samom centru Zagreba koje su bile značajne za pokret otpora te slušajući priče o ustaškim vlastima i hrabrim ljudima koji su im se suprotstavili, ne samo da se prisjećamo prošlosti, već dobivamo dojam da nam je ona izrazito bliska, sveprisutna, gotovo otpljiva.

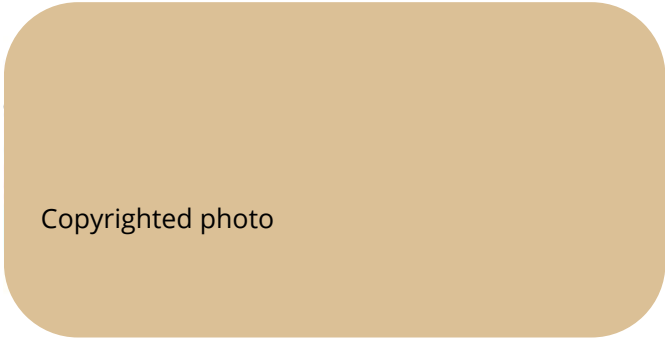
Ovo je već druga šetnja u kojoj sam sudjelovala i mogu reći, sa stopostotnom sigurnošću, da mi je Botanički vrt najdraža lokacija otpora. Nisam sigurna da mogu dati konkretan odgovor na pitanje zašto je to tako. Fascinirana sam idejom da je 12 radnika i studenata uspjelo izvesti riskantnu diverziju, u centru Zagreba, usred bijela dana i u potpunosti poljuljati moral ustaških vlasti.

Isto tako, uznemiruje me pomisao na spomen-ploču tom događaju, koja je postavljena u vrijeme bivše Jugoslavije i koja je u toliko lošem stanju da se više ni ne može pročitati. Uznemiruje me prvenstveno jer se zapostavljanjem spomenika daje jasna poruka da žrtva tih dvanaestero ljudi nije bitna i da je vrijeme da ih zaboravimo. Odbijam prihvatiti tu poruku.

Dugo sam razmišljala o tome koji bi bio najbolji način za komemoraciju „Akcije Botanički vrt.“ U jednom trenutku sam bila toliko opterećena

tom temom da sam cijeli događaj (i svrhu ovog zadatka) prepričala i baki. Moram spomenuti svoju baku, jer mi je upravo ona dala ideju za komemoriranje događaja, kada je komentirala: „Bilo bi lijepo da im se izgradi spomenik u Botaničkom vrtu, onda bi zauvijek bili okruženi cvijećem.“

Počela sam razmišljati o cvijeću i o ulozi cvijeća u našem društvu i različitoj simbolici koje ono nosi sa sobom. Cvijeće se kroz povijest često koristilo kao simbol radničke klase i simbol otpora fašizmu. Budući da želim komemorirati antifašističku akciju koja se odvila upravo unutar Botaničkog vrta, smatram da bi izrada jednog manjeg vrta u svrhu sjećanja na akciju i njezine sudionike bila idealna.

Copyrighted photo

Akcija s odvila na zapadnoj strani vrta, koja gleda na Runjaninovu ulicu (isto mjesto gdje se nalazi spomen-ploča). Na istoj lokaciji bi se mogao smjestiti mali memorijalni vrt, na

Prijedlog za obilježavanje „Akcije Botanički vrt“

području polja broj 45 (označeno crvenom bojom na tlocrtu). Memorijalni vrt sastojao bi se od cvijeća koje je kroz povijest bilo korišteno kao simbol antifašističkog i radničkog pokreta. Na pamet mi padaju tri cvijeta koja bi bila prikladna: ruže, karanfili i poljski makovi.

Crvene ruže, osim ljubavi, u vrijeme rata i u memorijalnom kontekstu simboliziraju žrtvu i prolivenu krv. Također su opjevane u raznim socijalističkim „himnama“ (npr. Bread and Roses).

Karanfili se također vežu uz socijalizam i radnički pokret. Ime tog cvijeta nosi i poznati ljevičarski, nenasilni državni udar koji se odvio u Portugalu 1974. godine (Revolucija karanfila), a često se polažu i na grobove poznatih komunističkih intelektualaca i boraca.

Poljski mak ima poseban značaj u hrvatskoj povijesti. Hrvatski književnik, političar i član HSS-a Mihovil Pavlek Miškina napisao je poznatu pjesmu Crveni makovi, zbog čega su makovi postali simbol hrvatskog seljaka i radnika. Iako Miškina nije bio komunist, bio je radićevac i

ljevičar te je zbog toga ubijen u Jasenovcu 1942. godine. Zbog tematike pjesme, a i Miškinove uloge u hrvatskoj povijesti, crveni makovi su u doba Jugoslavije bili prihvaćeni kao simbol otpora fašizmu.

Osim cvijeća, pokraj memorijalnog vrta bi se nalazila ploča na kojoj bi bile napisane osnovne informacije vezane uz „Akciju Botanički vrt.“ Natpis može biti sličan onome na spomen-ploči, npr.:

Dana 4. kolovoza 1941. godine izvršena je Akcija Botanički vrt.

Grupa studenata i radnika antifašista na ovom je mjestu napala s bombama četu ustaša – studenata. Tom prilikom ranjeno je 28 fašista.

Ovaj vrt posvećen je sudionicima Akcije: Slavku Komaru, Milanu Borošaku, Tvrtku Seljanu, Dragi Seljanu, Ljubi Markoviću, Anđelku Berislaviću, Peri Rukavini, Ivi Gluhaku, Dušanu Vidakoviću, Kreši Rakiću i još dvojici kojima se ne znaju imena.

Mislim da je memorijalni vrt s novom spomen-pločom dobar način za obilježavanje samog mjesta događaja, ali istovremeno smatram da bi se trebao pronaći bolji način i za održavanje sjećanja na same sudionike akcije, od kojih su neki neposredno nakon akcije pali u ruke ustaških vlasti i izgubili živote.

Prijedlog za obilježavanje „Akcije Botanički vrt“

Botanički vrt u Zagrebu, kao i mnogi drugi gradski vrtovi i parkovi, nude mogućnost postavljanja klupica s posvetom. Prema tome, moglo bi se postaviti 12 klupica, duž ili u blizini polja 45. Svaka klupica imala bi malu pločicu koja bi sadržala ime jednog sudionika, njegovu godinu i mjesto rođenja, te godinu i mjesto smrti.

Npr.: *Dr. Slavko Komar, Narodni heroj Jugoslavije, Gospić, 1918. – Zagreb, 2012.*

Dvije klupice nosile bi pločicu na kojoj bi pisalo:
Nepoznati sudionik Akcije Botanički vrt.

Na taj način svi posjetitelji Botaničkog vrta bili bi upoznati s povijesnim značajem te lokacije, kao i s ljudima koji su sudjelovali u „Akciji Botanički vrt.“

Postavljanje klupica i memorijalnog vrta unutar Botaničkog vrta ima simboličnu svrhu, ali i praktičnu. Ljudi se mogu slobodno šetati prostorom gdje se akcija izvršila, mogu čitati o akciji i obilaziti i sjediti na klupicama koje nose imena antifašista zaslužnih za provedbu akcije. Isto tako, budući da je Botanički vrt dobro zaštićen ogradom, a dio je i pod videonadzorom, puno je manja mogućnost vandaliziranja obilježja na mjestu sjećanja.

Kreativni prijedlozi obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu

Mjesta na kojima se dogodila određena trauma trebala bi biti označena nekim oblikom spomenika. Razlog tome je „reality check“ koji sam spomenik ostavlja. Kada ljudi čuju za neku traumu osjete određeni stupanj empatije, no kada saznaju da se nalaze na mjestu gdje se ona dogodila to za sobom povlači puno teže osjećaje. Ljude često potrese realnost činjenice da su se na mjestu na kojem oni stoje dogodile neke strašne stvari. Upravo su ta dublja empatija i osjećaj realnosti razlog zašto su spomenici, ploče ili muzeji bitna stavka borbe protiv zaboravljanja traumatskih događaja.

U ovome će se radu predstaviti šest lokacija u gradu Zagrebu na kojima su se odvijali traumatski događaji. Nakon kratkog opisa svake lokacije, analizirati će se već postojeća obilježja navedenih mjesta; ako ih uopće ima. Kritičkim će se mišljenjem istaknuti dobre ili loše strane svih obilježja te će biti predložena moguća nova obilježja. Za početak je potrebno naglasiti da za neka mjesta neće biti potrebno obilježje s obzirom na to da smatram kako jedino mjesta na kojima je bilo ljudskih žrtava trebaju imati obilježja.

Prva je lokacija Zagrebački zbor na Savskoj cesti 25. Na tome je mjestu nekada bio sabirni logor, a danas je dio kompleksa Studentski centar. Smatram da ta lokacija nije dovoljno dobro obilježena. Na tome bi se području mogao

napraviti muzej koji prikazuje hrvatsko iskustvo holokausta. Iako u Zagrebu već postoji Židovski muzej, ovaj bi prikazivao isključivo mračnu povijest NDH u spomen na sve žrtve toga režima. Smatram da bi takav muzej bio izuzetno koristan hrvatskom školstvu, u smislu da djeca ne bi trebala ići sve do Poljske kako bi svjedočili tako bitnim povijesnim mjestima.

Sljedeća je lokacija Botanički vrt, Trg Marka Marulića 9A. Na ovome su mjestu, u današnjem hotelu Esplanada, odsjedali nacisti na visokoj razini u hijerarhijskoj ljestvici. Smatram da je spomen ploča apsolutno dovoljno obilježje zato što ne mislim da se to treba toliko naglašavati. Takva bi činjenica goste toga hotela mogla uznemiriti i odvući ih od same posjete. Stoga ikakvo dodatno obilježavanje po meni nema smisla jer mislim da sam hotel ne bi imao benefita od toga. Također s obzirom da na tome mjestu nije bilo žrtava, ne treba ga isticati jer ispada kao da ga se veliča.

Na glavnom željezničkom kolodvoru, Trgu kralja Tomislava, postavljen je spomenik za žrtve holokausta i ustaškog režima. Smatram da je lokacija ovoga spomenika jako dobra s obzirom da na tome području ima mnogo prolaznika, a pogotovo turista. Ipak ne sviđa mi se sam spomenik zato što ne prikazuje jasno ono što predstavlja. Veliki kvadri koji bi trebali biti koferi žrtava nikako ne odaju takvu poruku. Stoga

Kreativni prijedlozi obilježavanja odabranog mjesta sjećanja na traumu

smatram da bi se na tome mjestu trebao postaviti novi spomenik koji će jasnije slati poruku jer je ovako spomenik neupečatljiv. Osobno ni sama nisam znala pravo značenje toga spomenika.

Zagrebačka je sinagoga postojala u Praškoj ulici 7 sve do 1941. Na tome mjestu postoji ploča koja napominje kako je religijski objekt bio tamo. Smatram da je obilježavanje ovoga mjesta dobro izvršeno te da nema potrebe za ponovnom izgradnjom sinagoge s obzirom da to mjesto sada ima svrhu parkirališta. Ipak smatram da bi izgradnja replike prijašnje sinagoge na drugom mjestu bio zanimljiv pothvat jer građevina ima povijesnu težinu te bi takav čin bio oblik pokazivanja iskupljenja i empatije prema židovskoj zajednici.

Sljedeći su spomenici tzv. Kameni spoticanja koji se nalaze na raznim mjestima po gradu Zagrebu i predstavljaju oznake mjesta na kojima su živjeli Židovi, Romi ili politički neistomišljenici koji su odvedeni u logore. Smatram da je ovo primjer odličnog i jako domišljatog načina obilježavanja mjesta traume. Spomenici, iako su na podu i možda teško primjetljivi, upravo zbog same pozicije ostavljaju duboku poruku.

Glavna pošta u Jurišićevoj 13 bila je mjesto na kojemu je djelovala tajna služba nacističkog

režima. Smatram da je ova zgrada estetski jedna od najljepših zgrada u gradu Zagrebu te da trenutno ima jako bitnu funkciju. Stoga ne mislim da bi trebalo napraviti ništa više od spomen ploče čija bi svrha bila nešto kao „zanimljiva činjenica“ koja bi dodala zanimljivosti zgradi. Dodatni prijedlog je da se, u vrijeme obilježavanja dana žrtava holokausta, stavi nekakav oblik projekcije na zgradu na kojemu bi se navečer mogle prikazivati slike vezane uz žrtve koje su pale pod pritiskom djelovanja tajne službe.

Zadnja je lokacija bila Džamija na Trgu žrtava fašizma. Na tome je području bio ustaški zatvor te je mjesto koje svakako treba biti obilježeno zbog traume koja se tamo događala. Sam naziv trga ne smatram dovoljnim. To je mjesto gdje bi se u dane obilježavanja žrtava holokausta mogle puštati projekcije filmova, dokumentaraca isključivo o žrtvama iz Hrvatske. Meštrovićev bi paviljon bio dobar objekt za takve projekcije koje bi okupljale ljude koji su možda bili povezani s žrtvama kao i one koji o tome ne znaju mnogo. Svi podatci koje obični ljudi imaju su o židovskim žrtvama iz područja Njemačke ili Nizozemske. Mislim da bi to bio dobar način da Hrvatska pokaže da priznaje sve zločine koji su se događali na tom području za vrijeme NDH te da bi se time stvorila društvena svijest o tim zločinima, kao i odgovornost.

Memorijalizacija Trga žrtva fašizma

Zgrada na adresi Trg žrtava fašizma 10 napuštena je građevina u samom centru Zagreba. Iako pored nje dnevno prolazi veliki broj ljudi, njezino je naslijeđe velikoj mjeri nepoznato široj javnosti. Zgrada je za vrijeme NDH korištena kao zatvor te predstavlja samo jednu od zloglasnih institucija na Trgu. Danas je u vlasništvu Hrvatske akademije znanosti i umjetnosti (HAZU) te pitanje obnove nije aktualno.

U podrumskim prostorijama zgrade nalazile su se ćelije za zatvorenike. Oni su bili mučeni, zlostavljani i poniženi, daleko od svjetla dana te javnosti. Zatvorenici su dolazili iz različitih društvenih skupina: Židovi, Srbi, politički protivnici te mnogi drugi. Unatoč dokumentiranom znanju o povijesnoj važnosti zgrade, obilježje i pamćenje na samoj lokaciji izostaje.

Komemoracija ove građevine važna je kako bi se prije svega odala počast stradalim žrtvama, ali isto tako kako bi građanima bila prikazna istina. Simbol u samom srcu grada trebao bi predstavljati podsjetnik da su zločini izvršeni „blizu“ te da su žrtve bili nevini sugrađani.

Prvi korak predstavlja postavljanje memorijalne ploče što treba biti popraćeno raspravnom o prenamjeni prostora. Renovacija građevine od iznimne je važnosti zbog same veličine i lokacije,

ona predstavlja iznimni potencijal za osnivanje mjesta koje može biti društveno korisno. Potencijalne ideje predstavljaju prostori za edukaciju i kulturu, prihvatilište za beskućnike ili dom za stare i nemoćne. Potrebno je istaknuti da je nužno osigurati dio prostora za edukaciju o prošlosti gdje bi kroz izložbe, svjedočanstva te edukativne programe povijest mogla biti približena mladima i javnosti. Cilj je poticanje znanja te refleksije kako bi se potaknula odgovornost građana.

Edukativni bi centar svakodnevno nudio mogućnost upoznavanja s prošlošću te organizacija programa kao što je „Šetnja Zagrebom“ (u suradnji s Documentom), mogla bi obuhvatiti lokaciju. S obzirom na to da u neposrednoj blizini trga postoji nekoliko (ne)obilježenih lokacija, prisutan je potencijal za stvaranje „Mreže sjećanja“. Svaka bi lokacija imala izložbeni prostor gdje bi povijest građevine bila prikazana te bi organizirani obilazak „Mreže“ bio moguć. Time bi se pridonijelo obuhvatnijem razumijevanju važnosti samog Trga žrtava fašizma.

Zagrebačka sinagoga

U Praškoj ulici, na sadašnjem mjestu parkinga hotela Dubrovnik, nalazila se Zagrebačka sinagoga koja je bila izgrađena 1867. godine, a srušena 1941. godine (Banjeglav i dr., 2021). Zanimljiva činjenica je, kako većina stanovnika Zagreba nema uopće pojma da je u gradu postojala sinagoga, niti znaju da je bila u središtu grada. Po svim slikama koje se mogu pronaći na internetu, moglo se zaključiti kako je sinagoga bila jako lijepa građevina, a prema vodiču *Zagreb u ratu, otporu, stvaralaštvu i pamćenju* građena je u maurskom stilu prema uzoru na sinagogu u Beču (Banjeglav i dr., 2021).

Tužno je kako je na mjestu tako lijepe građevine sada parking jednog hotela, kako nema ničega što bi moglo na bolji način obilježiti ovo mjesto i što je tu bio te što se dogodilo za vrijeme NDH. Na parkingu, točnije na zgradi do parkinga, stoji ploča s natpisom što je tu bilo u prošlosti. Nešto tako malo, u prolazu pa i „nevidljivo“ ne može upoznati stanovnike grada, pa čak i turiste o prošlosti grada.

Moje mišljenje je, kako se taj prostor može puno bolje iskoristiti kako bi se obilježila zbivanja u razdoblju NDH. Budući da su okolo zgrade, koje gledaju prema Praškoj ulici/na taj parking, teško je izvedivo da se izgradi ponovno sinagoga kakva je bila. Zaklonili bi se prozori i iz stanova bi se gledalo direktno u nju. Iz tog

razloga, mišljenja sam da bi mali trg tu bio idealan za obilježiti takvu građevinu. Ljudi bi vjerojatno obratili više pozornosti na trg i nešto što je na njemu, nego na ploču koja je teško vidljiva. Možda bi se mogao parking pretvoriti u trg, a u središtu trga napraviti replika sinagoge, koja ne bi bila u punoj veličini, nego mala verzija. Ne mislim tu na minijaturnu verziju na kojoj se ne mogu vidjeti detalji i ljepote takve sinagoge, nego dovoljno velika da je sve vidljivo.

Moglo bi se na tom, imaginarnom trgu napraviti i kulturni centar, unutar kojeg bi se mogle održavati razne radionice kako bi se ljudi upoznali sa židovskom zajednicom, tradicijom i kulturom. Kroz različite izložbe fotografija, kroz radionice, virtualne šetnje kroz povijest, moglo bi se bolje obilježiti ovako mjesto.

Mislim da bi ovakav projekt (trg s kulturnim centrom židovske zajednice i povećom maketom nekadašnje sinagoge) bio realističan i izvediv. Mislim da bi doprinijelo educiranju ljudi o tome što se događalo sve, što je tu bilo i kroz što su sve Židovi prolazili u glavnom gradu.

Kreativni prijedlog memorijalizacije spomenika na Glavnom Kolodvoru u Zagrebu

Ivana Horžić, Filip Triska, Viktoria Mačinković

Memorijalni spomenik uz zagrebački Glavni kolodvor predstavlja važan podsjetnik na tragedije prošlih vremena, no u suvremenom društvu postoji stalna potreba za novim načinima približavanja memorije širem krugu ljudi. Upravo zato predlaže se projekt umjetničke nadogradnje pod nazivima "*Prtljaga koja ostaje*" i "*Nevidljivi putnici*". Cilj je dodatno produbiti emocionalni doživljaj prostora, jače povezati prolaznike s osobnim tragedijama deportiranih te kroz suvremene umjetničke intervencije omogućiti živu i angažiranu kulturu sjećanja.

Prvi element nadogradnje odnosi se na rekonstrukciju i doradu postojećih kofera. Naime, postojeća prtljaga trenutno ostavlja dojam poštanskih paketa stoga se predlaže dodavanje realistično izrađenih ručki, bravica, remena i metalnih okova kako bi bilo jasno da se radi o osobnoj prtljazi. Površine kofera bile bi umjetno oštećene, s tragovima korištenja, ogrebotinama, natpisima ili starim oznakama putovanja, čime bi se dodatno naglasila priča o putovanju bez povratka i osobnoj tragediji. Na same kofere treba dodati različite poruke koje bi posjetitelje emocionalno dodirnule, na različitim jezicima jer kofer simbolizira putovanje, Poruke moraju biti emocionalno snažne da kod gledatelja izazovu različite osjećaje. Na kofere se mogu dodati imena deportiranih odnosno onih za koje se zna da im

je posljednje putovanje bilo sa zagrebačkog Glavnog kolodvora. Osim toga mogu se postaviti QR kodovi koji bi na koferima kada se skeniraju bili spojeni sa bazom podataka od Documente ili kratkim opisima, pričama, slikama koje se vežu uz sudbinu ljudi čiji su koferi zauvijek ostali.

Drugi dio nadogradnje odnosi se na postavljanje silueta ljudi na bijelu platformu (postolje na kojem stoje koferi). Siluete ljudi bi označavale žrtve, nestale i putnike na svom posljednjem putovanju. Siluete su zamišljene kao potpuno providne odnosno da se preko dana svjetlost kroz njih reflektirala te bi sunčeve zrake davale poseban sjaj, a po noći bi siluete postale nevidljive jer bi se utopile u tami. Siluete bile bi također bile izuzetno minimalističke kako bi se uklopili uz već postojeće kofere što znači da bi bile normalnih ljudskih veličina i proporcija, u raznim položajima kao da čekaju vlak, nose u ruci kofer, pričaju s drugim prolaznicima, drže djecu za ruku, opraštaju se od obitelji, posljednji zagrljaji i poljupci. Siluete bi trebale biti bez lica, samo obrisi tijela, kose i odjeće kako bi se dočarala još veća hladnoća i jeza koju su ti ljudi proživjeli. Osim toga između silueta, na pojedinim mjestima postavili bi samo obrise utisnutih cipela kao simboliku za one koji su zauvijek nestali i kojima se gubi svaki trag.

Oba navedena prijedloga mogla bi se uklopiti u

Kreativni prijedlog memorijalizacije spomenika na Glavnom Kolodvoru u Zagrebu

Ivana Horžić, Filip Triska, Viktorija Mačinković

šire projekte. Jedan od takvih projekata bio bi u sklopu festivala svjetlosti. Osim memorativne uloge ovdje se može staviti i umjetnički naglasak koji bi dodatno obogatio cijeli spomenik. Drugi oblik bi bio vezan uz važne obljetnice, kao primjerice 27. siječnja (Međunarodni dan sjećanja na Holokaust) i dio obljetnice za Jasenovac. Na tim obilježavanjima novo postavljene siluete bi mogle biti i noću oživljene kao dodatni izražajni faktor i nešto što bi privuklo prolaznike i turiste i po mogućnosti ih potaknulo na razmišljanje o tim događajima. Osim toga već spomenuti QR koda, bio bi nešto zahtjevniji zadatak, ali QR kod bi vodio na specijaliziranu stranicu povezanu sa spomenikom, nudio bi širi kontekst i važnost spomenika. Stranica bi bila višjezična. Imala bi više kategorija, koji bi nudili npr. intervjue s preživjelim, stručnu i popularnu literaturu, ali i slične spomenike i mjesta koja bi se mogla posjetiti. Ova stranica bi bila dio šireg projekta koji bi povezao sva mjesta koja imaju veze s Drugim svjetskim ratom (U Zagrebu, Hrvatskoj, i mogućnost međunarodnog povezivanja). Osim informativnih prednosti, takve strance i projekti bi pomogli u otvaranju novih interdisciplinarnih istraživanja, stvaranja novih radova, ali i popularizaciji nekih "zaboravljeni" tema.

Projekt "*Prtljaga koja ostaje*" i "*Nevidljivi putnici*" ne bi samo unaprijedio postojeći memorijalni prostor već bi ga pretvorio u snažan, višeslojan simbol kolektivnog sjećanja. Kroz realistične

detalje, emotivne poruke, svjetlosne instalacije i suvremene tehnologije, prolaznicima bi se omogućilo osobno povezivanje s prošlošću na način koji nadilazi puko promatranje. Ovime se ne samo odaje počast žrtvama već se njeguje kultura pamćenja i odgovornosti prema budućim generacijama. Ovakav pristup omogućava da prošlost ne ostane nijema, nego da progovori kroz umjetnost, emociju i zajedničko iskustvo.

**Adam Brnad, Marija Jerković, Mia Karavla, Josipa Milavić,
Anja Milinković, Jelena Skočibušić**

Na navedenom bi se mjestu mogla urediti svojevrsna interaktivna muzejska postava posvećena obavještajnim službama i njihovom djelovanju kroz povijest, s naglaskom na razdoblje Drugog svjetskog rata, budući da je upravo u toj zgradi nekad bila smještena glavna centrala osovinskih tajnih službi na ovom području. Ispred zgrade mogli bi se postaviti manji bilbordi s fotografijama koje prikazuju kako je to mjesto izgledalo nekad uz popratnu priču o njegovoj povijesti. U jednoj od prostorija mogla bi se izdvojiti zbirka sačuvanih predmeta iz tog razdoblja i postaviti simulacija koja prikazuje kako su tada funkcionirali komunikacija i prisluškivanje.

Alternativno, nakon obnove bi se zgrada mogla iskoristiti i kao poslovni prostor i kao memorijalni centar. U sklopu tog prijedloga zamišljeno je da se u prizemlju postavi soba sa staklenom stijenom poput izloga, uređena u stilu tog vremena. U središtu prostorije bila bi instalacija papira razbacanih eksplozijom, simbolizirajući kaos same eksplozije, ali i širi društveni nered tog doba. Kao dodatni prijedlog, predlaže se da se povodom obilježavanja Dana sjećanja na žrtve holokausta na zgradu projiciraju slike povezane sa žrtvama nacističkog režima.

Jedan od načina kako bi se ovaj spomenik učinio privlačnijim i dostupnijim bio bi postavljanje QR

kodova u okolini zgrade. S obzirom na sveprisutnost mobilnih uređaja, izvjesno je da bi QR kodovi mogli biti učinkovit način za privlačenje pažnje na spomenik, posebno ako se postave direktno uz samu zgradu. Također, kao dodatak, predlaže se postavljanje spomen-ploče ili informativne table s opisom događaja i porukom sjećanja, idealno kod samog ulaza u poštu kako bi svi prolaznici znali što se tu dogodilo.

Grupni prijedlog memorije pamćenja Francuski paviljon (Savska cesta 10)

**Jana Čorić, Lea Kulaš, Leon Zorić Cindrić,
Sara Gudlin, Tajana Josipović, Ivana Kužić**

Polazeći od ideje kako samo ploča nije dovoljna kako bi ljudi koji prolaze shvatili što se stvarno dogodilo u Francuskom paviljonu, odlučili smo se na izradu kipova. Kipovi ne bi bili posvećeni jednoj ili dvjema osobama za koje se zna da su bili u sabirnom logoru, već bi predstavljali situaciju u kojoj je mnoštvo ljudi zbijeno, kipovi bi bili u različitim veličinama i predstavljali bi djecu, žene i muškarce.

Zatim bi izradili otiske stopala različitih veličina koji dolaze iz smjera vlakova do ulaza i odlaze u različitim smjerovima kako bi pokazali nepoznatu sudbinu u trenutku kada su ljudi dovedeni u sabirni logor.

Jednom godišnje, 22. lipnja (Dan antifašističke borbe) u Francuskom paviljonu organizirali bi izložbu unutar paviljona, prozori paviljona bili bi zatamnjeni, jedini izvor svjetla dolazio bi iz vrha (krova) paviljona to svjetlo predstavlja nadu, „svjetlo na kraju tunela“ tijekom izložbe iz zvučnika bi išla naracija naredbi i zakona koji su se provodili tijekom NDH.

Na ulaz u paviljon tijekom izložbe postavili bi QR kodove koji bi nudili više informacija o povijesti i događajima u Francuskom paviljonu, ali i ostalim zločinima tijekom postojanja NDH.

English Summary

This publication is the result of a student mentorship program led by *Documenta* – Center for Dealing with the Past, in collaboration with the Faculty of Political Science, University of Zagreb. The 2025 program focused on exploring memory politics and the memorialization of World War II victims and resistance movements within the urban context of Zagreb.

Students participated in guided “memory walks” throughout the city, identifying underrepresented or neglected historical sites tied to trauma from the war period. Each student then proposed a creative project aimed at revitalizing one of these sites, integrating education, art, and community engagement to raise awareness and preserve memory.

Many proposals advocate the use of interactive technologies (QR codes, digital maps, multimedia exhibitions), educational programming, and symbolic architectural elements to transform forgotten urban spaces into sites of reflection and dialogue.

This collective work underlines the importance of youth involvement in shaping public memory and advocates for inclusive, participatory approaches to memorialization that challenge dominant narratives and confront historical silences.

Zagreb, April 2025

Cover photos: Alice Straniero

Funded by the European Union. Views and opinions expressed are however those of the author(s) only and do not necessarily reflect those of the European Union. Neither the European Union nor the granting authority can be held responsible for them.

**Co-funded by
the European Union**